

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

2009

Julie Tomsová

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

Julie Tomsová

**Válka jako biosociální téma v některých dílech
Edvarda Beneše a Bohumila Němce.**

**War as a biosocial theme in the works of Edvard Beneš and
Bohumil Němec.**

Praha 2009

Vedoucí práce: Mgr. Marco Stella

PODĚKOVÁNÍ

Chtěla bych poděkovat zejména vedoucímu své bakalářské práce, Mgr. Marco Stellovi, za jeho užitečné rady a trpělivé vedení, které mi napomohly k dokončení této práce.

PROHLÁŠENÍ

„Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.“

V Praze dne .....

Podpis.....

ANOTACE

Tato bakalářská práce se zabývá tématem *Válka jako biosociální téma v některých dílech Edvarda Beneše a Bohumila Němce* a sleduje v období První republiky politické biologismy v politických otázkách s obzvláštním důrazem na dílo dvou významných osobností československé veřejné i odborné sféry, Edvarda Beneše a Bohumila Němce. Od počátku 19. století se v návaznosti na Darwinovu evoluční teorii a její společenské aplikace (eugenika, rasová hygiena, „sociální biologie“) začíná rozvíjet i tzv. biologie války neboli aplikace biologických principů na pojetí lidské války, k níž se oba zmínění autoři ve svých pracích vyjadřovali. Tato bakalářská práce představuje rozbor dvou jejich děl, vztahujících se k danému tématu, a pokus o jejich zasazení do širšího kontextu, jak z hlediska kulturně historického, tak z hlediska interní logiky darwinistických a jiných biosociálních teorií.

Edvard Beneš a Bohumil Němec, dvě významné osoby československé odborné i veřejné sféry, politicky, intelektuálně a vědecky významní představitelé První republiky. Ve svých vědeckých, filozofických a politických názorech se hluboce rozcházel a v roce 1935 proti sobě dokonce stáli jako protikandidáti v prezidentských volbách. Odlišná perspektiva i vědecké zaměření se odrazily i na jejich odlišném pojetí války. Z Beneše promlouvá sociolog a Masarykův spolupracovník a ideový pokračovatel, zatímco Němec promlouvá coby biolog a žák Vejdovského experimentálně orientované školy. Edvard Beneš téma války zpracoval ve své studii *Válka a kultura* z roku 1922 a Bohumil Němec v kratší esejí *Válka s hlediska biologického* z roku 1934.

ABSTRACT

In this B.A. thesis I focus closer on the theme of *War as a biosocial theme in the works of Edvard Beneš and Bohumil Němec* and I examine the political biologisms in the political questions of the First republic period with an emphasis on work of two prominent representatives of the Czechoslovak public and scientific sphere, Edvard Beneš and Bohumil Němec. Since the beginning of the 19th century the so named biology of war has begun to develop in a sequence of Darwin's evolutionary theory and its social applications (eugenics, racial hygiene, „social biology“). Both Beneš and Němec mentioned this theme in some of their papers. This B.A. thesis analyses two such works which refer to given theme and attempts to show them in a broader context, both from a cultural-historical aspect and from a viewpoint of an internal logic of Darwinian and other biosocial theories.

Edvard Beneš and Bohumil Němec were two prominent representatives in Czech political and scientific life during the period of the First republic. They profoundly disagreed in their scientific, philosophic and politic opinions, and in 1935 they opposed each other as candidates for the Czechoslovak presidency in the year 1935. Their differing perspective and scientific orientation was reflected in their different conception of war. Beneš's sociological actions and following the ideology of former president Tomáš Garrigue Masaryk were in contradiction to the concept attributed to Němec whose actions as a biologist more reflected his studies of Vejdovský's experimentally orientated school. Edvard Beneš progressed war theme in his 1922 study entitled *Válka a kultura* while Bohumil Němec wrote a shorter essay entitled *Válka s hlediska biologického* in the year 1934.

OBSAH

Úvod

Charakteristika výzkumného projektu.....	7
Struktura a metodologie bakalářské práce.....	12
Struktura	12
Metodologická východiska.....	13
Definice pojmů	15

Část I.

Charles Darwin a evoluční teorie	19
Charles Darwin.....	19
Evoluční teorie.....	22
Darwinovo pojetí boje o přežití a války	25
Sociální aplikace darwinismu.....	29

Část II.

Přijetí darwinismus a evolučních myšlenek v Čechách	36
Přijetí darwinismu v Čechách.....	36
Oposice proti darwinismu v Čechách.....	40
Vliv darwinismu a evolučních myšlenek na společnost a společenské otázky v Čechách	42

Část III.

Edvard Beneš	46
Bohumil Němec.....	52
František Mareš.....	57
Vladimír Teyrovský	62
Emanuel Moravec.....	72

Závěr

Válka jako biosociální téma v některých prvorepublikových dílech	76
Seznam použité literatury a pramenů	84
Seznam příloh.....	86
Přílohy	87

Úvod

CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO PROJEKTU

Tato bakalářská práce se zabývá tématem *Válka jako biosociální téma v některých dílech Edvarda Beneše a Bohumila Němce* a sleduje v období První republiky politické biologismy v politických otázkách s obzvláštním důrazem na dílo dvou významných osobností československé veřejné i odborné sféry Bohumila Němce a Edvarda Beneše. Od počátku 19. století se v návaznosti na Darwinovu evoluční teorii a její společenské aplikace (eugenika, rasová hygiena, „sociální biologie“) objevila myšlenka aplikace biologických zákonů na lidskou společnost a různé lidské fenomény jako například válku, k níž se oba zmínění autoři ve svých pracích vyjadřovali. Tato bakalářská práce představuje rozbor dvou jejich děl, vztahujících se k danému tématu, a pokus o jejich zasazení do širšího kontextu, jak z hlediska kulturně historického, tak z hlediska interní logiky darwinistických a jiných biosociálních teorií.

V rámci tohoto výzkumného projektu studuji politické biologismy v politických a společenských otázkách, tedy aplikaci biologických teorií na politické a společenské otázky, které se rozvíjely již od počátku 19. století a v Evropě a ve Spojených státech se rozšířily zejména v druhé polovině 19. století a první polovině 20. století. Londýnské vydání knihy Charlese Darwina *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* („O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život, většinou zkracováno na „O původu druhů“) z roku 1859 zahájilo zápas o teorii, která představila vývoj organismů od společného předka a prezentovala ji jako komplexní vědeckou teorii vývoje v přírodě. V Británii proces diskusí, bojů a konečného přijetí této teorie poznamenal celou druhou polovinu 19. století. Významným mezníkem v přijetí této teorie byla Darwinova smrt roku 1882. Anglikánská církev a s ní i britská veřejnost teorii uznaly a uznaly také vědecký význam Darwina samotného. Tím ovšem nebyl proces recepce této teorie v evropském či světovém měřítku uzavřen. Reflexe Darwinovy teorie o vývoji druhů není vůbec téma jednoduché a určené jen pro akademickou diskusi. Ačkoli je darwinismus teorií obecně biologickou, vědou o obecných zákonitostech vývoje živé přírody, jako každý velký přírodovědecký objev zapůsobil na myšlení celého lidstva. Neboť „není sporu o tom, že poznatky z dějin přírodních věd (a techniky), mohou být důležitým doplňkem či dokonce klíčem k dějinám sociálním, ekonomickým a koneckonců i politickým, ...zejména uvědomíme-li si úzkou provázanost moderních intelektuálních dějin s dějinami biologického myšlení, je více než zřejmé, řečeno slovy Bohumila Němce, že „úkolem historiografa věd je také, aby vystihl vztah vědy k veřejnému a sociálnímu životu, k celkovému stavu kultury, k duchu doby, který se jeví zvlášť také ve

filosofických názorech doby“¹. Diskuse o vědeckém odkazu Charlese Darwina pokračují i v 21. století, což naznačuje, že toto téma je závažné a že odhaluje mnohé o vývoji společnosti, nejen o vývoji vědy a myšlení.

V návaznosti na publikování Darwinovy evoluční teorii se v druhé polovině 19. století darwinismus a evolucionismus staly předmětem diskusí nejen přírodovědných, ale také společenských. Obecně ovlivnily vývoj intelektuálního myšlení v Evropě a ve Spojených státech a inspirovaly mnohé společenské vědní směry, zejména pak sociologii a filosofii, a pronikly rovněž do politických úvah, neboť se stávaly vhodným argumentem pro obhajobu války a expanzivní politiky. Biologické pojetí války představovalo válku jako tvořivý a vývojový činitel, jako nositelku kultury. Někteří autoři se pokusili aplikovat Darwinovy principy – zejména *přírodní výběr, boj o život a přežití nejschopnějších* – na společnost. Společenská aplikace darwinismu zrodila sociální darwinismus, eugeniku, rasovou hygienou, rasovou politiku a také tzv. biologii války neboli pojetí války z čistě biologického hlediska a s využitím biologických teorií a zákonů jako obhajoby války jakožto nositelky pokroku a vývoje. Sociální darwinisté, široce definovaná skupina vědců s odlišnými názory a také například s odlišnou koncepcí války, se pokusila převést Darwinovy principy na lidskou společnost a chápala je jako hlavní prvky společenského vývoje. Sociální darwinismus zažil velký rozmach ve dvacátých až čtyřicátých letech 20. století. Tento rozmach bývá někdy dáván do spojitosti s krizí darwinismu ve třicátých letech, kdy vznikla například řada variací na lamarkismus a neovitalistické hnutí. Biologické zákony a biologické teorie pronikly do společnosti a do politiky a darwinismus se stal často zmiňovaným tématem debat o společnosti a péči o společnost, a o válce. Na podkladě evoluční teorie byly nejen zkoumány primitivní národy a společnosti, ale také vykládány rozvinutější stupně civilizace.

Darwinismus se na přelomu 19. a 20. století stal aktuálním tématem nejen společenským, ale též sociologickým, a stal se tak předmětem výzkumu mnoha sociologů. Pro sociologii, jako společenskou vědu zkoumající sociální život jednotlivců, skupin a společností, existuje mnoho definic jejího obsahu a předmětu zkoumání, liší se napříč různými školami i jednotlivými sociology. Já zde sociologií rozumím vědu o jednání lidí ve společnosti, o struktuře společnosti, a sociální interakci mezi jedinci, o sociálních skupinách a sociálních faktech, o společenském systému nebo například o sociální změně. Vzhledem k výše vymezenému obsahu této vědy je pochopitelné, že předmětem jejího zájmu se stal také fenomén války. A zejména vzhledem k politickým událostem v Evropě a ve světě v první polovině 20. století (první a druhá světová válka, růst nacionalismu a rozšíření krajní pravice i levice). Válka byla aktuálním fenoménem, se kterým se musel vyrovnat nejen každý jedinec sám, ale musely se s ním vyrovnat i politické

¹ Hermann, T., Šimůnek, M. (2006): *Dějiny biologie jako obor mezi vědami přírodními a společenskými. Sociálně vědy a humanistika očima mladých*. Bratislava: VEDA, s. 326. Citát Bohumila Němce je přejetý z jeho knihy *Úkol a význam dějin reálných věd* z roku 1959.

strany a jejich ideologie, a také institucionalizovaná věda, která mnohdy pomáhala tyto politické a státní ideologie vytvářet.

Tématem války se u nás zabýval již profesor Tomáš Garrigue Masaryk a posléze i jeho student a spolupracovník Edvard Beneš, který k tématu války přistupoval ze sociologického a filosofického hlediska. Opakem tohoto přístupu bylo hledisko biologické, které zastával například přírodovědec Bohumil Němec. Oba dva se v některých svých prvorepublikových dílech vyjadřovali k tématu války, každý z odlišné perspektivy. Edvard Beneš a Bohumil Němec, dvě významné osoby československé odborné i veřejné sféry; politicky, intelektuálně a vědecky významní představitelé První republiky. Oba byli významnými vědci a profesory, literárně činnými osobami a politicky aktivními jedinci. Oba mají politické zásluhu na konstituování První republiky a dokonce proti sobě stáli jako protikandidáti v prezidentských volbách 1935. Ve svých vědeckých, filozofických a politických názorech se nicméně rozcházeli. Odlišná perspektiva i vědecké zaměření se odrazily i na jejich odlišném pojetí války. Z Beneše promlouvá sociolog a Masarykův spolupracovník a ideový pokračovatel, zatímco Němec promlouvá coby biolog a žák Vejdovského experimentálně orientované školy. Edvard Beneš téma války zpracoval ve své studii *Válka a kultura* z roku 1922 a Bohumil Němec v kratší esejí *Válka s hlediska biologického* z roku 1934.

Individualista a humanista Beneš vycházel ve svém pojetí války ze vztahu kultury a války a smysl jeho studie lze shrnout větou: „*Válka, násilí, revoluce je oprávněná a spravedlivá a nejen to, naopak více: je povinností každého tehdy, sahá-li se opravdu na duševní i hmotnou kulturu jeho národa.*“² Kulturní válku tedy chápal jako existenční nutnost - válka je podle něho spravedlivá a oprávněná je-li ohrožena duševní nebo hmotná kultura národa – a obhajoval tak oprávněnost českého odboje za první světové války z hlediska filosofického a sociologického. Odmítal však současně jakékoli biosociální implikace vycházející z darwinismu a domníval se, že Darwinovu teorii lze uplatnit jen na fyziologickou stránku lidského vývoje a jen na nejprimitivnější studia společenského vývoje. Zastával však názor, že v celku biologické zákony na sociální dějství převést nelze.

Experimentální biolog Němec přistupoval na rozdíl od Beneše ve svém díle k válce z hlediska biologického, spíše než kulturního. Označil válku za jev čistě lidský, který nemá v přírodě obdoby. Na rozdíl od boje individuálního v přírodě, považoval válku za vědomý, záměrný a skupinově vedený násilný zápas mezi lidmi. Uznal biologickou prospěšnost války: „*Války a infekční nemoci se tedy přičinily o to, aby se země nepřelidnila. A možno říci, že válka*

---

² Beneš, E. (1922): *Válka a kultura*. Praha: Československý vědecký ústav vojenský, s. 67.

s hlediska biologického především pracuje proti přílišnému rozmnožení lidstva.“³ Připustil také, že válka v některých obdobích napomohla rozvoji lidské kultury, mocných států a pokroku, ale striktně odmítal tezi o biologické užitečnosti války jako podmínce pokroku lidstva. A odmítal rovněž i další tezi o biologické užitečnosti války a to sice jako stimulu k mísení ras a národů, neboť se domníval, že v moderní válce k mísení nedochází. Přiznal sice, že válka snad kdysi měla také biologicky prospěšné následky – k moci se dostali silnější a schopnější jedinci plus její regulační účinek v podobě válečných ztrát a ztrát v důsledku epidemií –, nicméně tyto výběrové výhody v moderní válce vymizely. Bohumil Němec nebyl odpůrcem války, jak by se snad mohlo zdát z předchozích závěrů, nýbrž byl přesvědčen o nevyhnutelnosti válečných střetů a nutnosti států pečovat o svou obranu a zachování nezávislosti.

V této bakalářské práci představuji rozbor dvou výše zmíněných děl, Benešova a Němcova, a dále jejich zasazení do širšího kontextu – českého i evropského, jak z hlediska kulturně historického, tak z hlediska interní logicky darwinistických a jiných biosociálních teorií.⁴ V rámci evropského kontextu zmiňuji osudy biosociálních teorií především v Anglii, Německu a Francii, a myšlenky nejvýraznějších osobností s těmito teoriemi spojených. Z českého prostředí se zabývám vedle děl Beneše a Němce ještě díly několika českých autorů – Františka Mareše, Vladimíra Teyrovského a Emanuela Moravce. Všichni tito tři autoři byly za První republiky stejně jako Beneš a Němec významnými osobnostmi na poli československé odborné a veřejné sféry. Není proto bez zajímavosti podívat se i na jejich názor na téma válka, a porovnat ho s pojetím války u Beneše a Němce.

Ráda bych zde ještě uvedla, že tato práce navazuje na moji bakalářskou práci, kterou jsem v tomto roce obhájila na FF UK, v rámci studia oboru Historie, a ve které jsem se zabývala *Receptí darwinismu v Čechách v letech 1859–1918*. Tato práce mapovala, kdy, jakými cestami a v jaké formě se k české veřejnosti dostala díla Charlese Darwina, a jak byla přijímána a reflektována. Dále zkoumala, jaké ohlasy Darwinovo dílo vyvolalo, a jak se projevil v dobovém tisku a literatuře. Výzkum vycházel z předpokladu, že postoj jednotlivých vrstev české společnosti k Darwinovi a jeho teorii byl odlišný. Různá stanoviska zaujali přírodovědci a odborníci, a jiná zase státní a církevní správa, a kdesi mezi těmito dvěma úhly pohledu se nacházela široká veřejnost. Tato bakalářská práce dále zkoumala průběh přijetí Darwinovy teorie českou společností v uvedeném období a došla jsem v ní k závěru, že tento proces neprobíhal ve všech třech sledovaných diskurzech – veřejném, akademickém a teologickém – shodně. Rozpolcenost mezi převážně pozitivním přijetím darwinismu akademickou obcí a vesměs negativní reakcí katolické obce se zřetelně odrazila v posledním sledovaném diskursu a to v diskursu veřejném. Složkou společnosti, která se zásadním a rozhodujícím způsobem zasadila o kladnou reflexi a na

³ Němec, B. (1934): *Válka s hlediska biologického*. Praha: Svaz československého důstojnictva, s. 5.

⁴ Evropským kontextem myšleny země patří do západoevropského okruhu, zejména Anglie, Francie a Německo.

recepti darwinismu u nás byla česká akademická obec. V širším středoevropském kontextu je na místě poznamenat, že proces přijetí darwinismu českou společností probíhal poměrně jednoduše a méně bouřlivě než v okolních zemích. Vzhledem k tomu, že bakalářská práce *Válka jako biosociální téma v některých dílech Edvarda Beneše a Bohumila Němce* chronologicky i tematicky navazuje na mou předchozí bakalářskou práci *Recepce darwinismu v Čechách v letech 1859–1918*, jsou některé pasáže v obou pracích velmi podobné, zabývají se například stejnými nebo příbuznými tématy a využívám v nich stejnou literaturu a prameny.

STRUKTURA A METODOLOGIE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Struktura bakalářské práce

V úvodu předkládané práce představuji svůj výzkumný projekt *Válka jako biosociální téma v některých dílech Edvarda Beneše a Bohumila Němce* a stručně ho charakterizuji. A také se zde věnuji struktuře a metodologii svého výzkumného projektu.

V první části textu představuji přírodovědce Charlese Darwina a jeho dílo, darwinismus neboli evoluční teorii. Stručně zmiňuji jeho život a dílo, jeho postavení v rámci přírodních věd, jeho význam pro vědu a dějiny myšlení a také to, jaké různé vědní obory ovlivnil a jaké různé vědní směry byly darwinismem inspirovány. Sleduji rovněž proces přijetí Darwinova díla v Anglii a v západní Evropě, a další osudy darwinismus, zejména pak jeho společenské a politické aplikace. Tato část rovněž obsahuje rozbor dvou zásadních Darwinových děl *O vzniku druhů přírodním výběrem* a *O původu člověka*, ve kterém analyzuji, jak sám Charles Darwin pojednal a smýšlel o tématu válka, boj o život a přírodní výběr. Sleduji hlavně to, jak se o válce a boji zmiňuje, a to z důvodu, abych zjistila, které pasáže v jeho díle, byly inspirací biosociálním aplikacím, a také zda Darwin sám vůbec nějaké takové implikace ze svých teorií vyvozoval.

V druhé části práce zkoumám recepci Darwinových myšlenek a děl v českém prostředí po roce 1859. Zkoumám z dostupných pramenů vývoj české přírodovědy v první polovině 19. století a počátky evolučních myšlenek v Čechách. Sleduji, jak bylo Darwinovo dílo v Čechách přijímáno a reflektováno, jaké ohlasy Darwinovo učení vyvolalo a jak se tyto ohlasy projevíly v dobové literatuře a tisku. Věnuji se zejména skupině mladých přírodovědců, soustředěných kolem Jana Evangelisty Purkyně, která Darwinovo dílo přijala velmi kladně. Vedle sympatizujících hlasů sleduji také kritiku, která se na Darwinovu osobu a dílo snesla, a to nejen z katolických církevních kruhů. Snažím se dále zjistit, jak byly v Čechách známy a přijímány společenské a politické aplikace darwinismu.

Ve třetí části textu se věnuji několika českým dobovým dílům, která se zabývají tématem válka. Uvádím zde rozboru dvou děl Edvarda Beneše a Bohumila Němce a současně stručný přehled o jejich životě, ve kterém se snažím osvětlit jejich společenský, kulturní a politický význam v První republice, pro který jsem si je vybrala jako reprezentanty v tomto výzkumu. Sleduji jejich pojetí války, vztah ke kultuře a k biologii. Připojuji také rozbor několika dalších děl českých autorů z období První republiky – Františka Mareše, Vladimíra Teyrovského a Emanuela Moravce, abych získala širší pohled na biologismy v politických otázkách sledovaného období.

V závěru textu se pokouším zhodnotit tento svůj výzkumný projekt *Válce jako biosociální téma v některých dílech Edvarda Beneše a Bohumila Němce* (s přihlédnutím k širšímu evropskému a českému kontextu). Zejména pomocí interpretace a kritiky analýzy děl, kterou

jsem provedla v předchozí části práce, několika českých prvorepublikových autorů se snažím dospět k hlubšímu pochopení reflexe biosociálních teorií v Čechách. Jak byly tyto názory a teorie v Čechách přijímány a reflektovány vědeckými a politickými kruhy, a v jaké formě byly dále zprostředkovány širší české veřejnosti. Sleduji také skutečnost, že vědecké názory těchto autorů velmi často korespondují s jejich politickým postojem, obzvláště patrná je tato skutečnost například u Vladimíra Teyrovského a Emanuela Moravce, kteří ve sledovaném období prošli poměrně zásadní proměnou svých politických a intelektuálních názorů, v důsledku čehož se měnilo i jejich pojetí války a boje. Po této závěrečné kapitole následuje seznam použité literatury, seznam příloh a přílohy.

Metodologická východiska

V této pasáži se chci zmínit o metodologii použité během tohoto výzkumu. Přičemž jako výzkum chápu „...proces vytváření nových poznatků. Jedná se o systematickou a pečlivě naplánovanou činnost, která je vedena snahou zodpovědět kladené výzkumné otázky a přispět k rozvoji daného oboru.“⁵ Jelikož „Metodologie se zabývá systematizací, posuzováním a navrhováním strategií a metod výzkumu. Předmětem této disciplíny jsou nástroje vědy.“⁶, bude se v této kapitole nyní věnovat tomu, jaké strategie a metody výzkumu jsem ve své práci zvolila.

Provádím výzkum kvalitativní, který bych ráda definovala slovy J. Creswella „Kvalitativní výzkum je proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník tvoří komplexní holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“⁷ Účel tohoto výzkumu není snadné klasifikovat, neboť hranice mezi exploratorním a popisným výzkumem je velmi tenká. Částečně je účel této práce popisný, výzkum dává obraz specifických podrobností situace, jevu nebo vztahů, ale současně je možné ho klasifikovat jako exploratorní, neboť současně prozkoumává nová témata, ve snaze se o nich co nejvíce dozvědět. Vycházím z již zpracovaných výzkumů, ale současně se snažím o výzkum vlastní, o výzkum pramenů, které dosud zpracovány nebyly.

Ze dvou hlavních obecně vědních metod, které jsou dány dvojicemi analýza-syntéza a induktivní postup-deduktivní postup, jsem zvolila analýzu, která „...spočívá v rozdělení celku na jeho komponenty a zkoumání, jak tyto komponenty fungují jako relativně samostatné prvky a jaké jsou mezi nimi vztahy.“⁸ Tento postup se liší od syntézy, při které jde naopak o skládání částí do celku a popis hlavních organizačních principů, jimiž se tento celek řídí. Dále jsem zvolila

---

⁵ Hendl, J. (2005): *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, s. 30.

⁶ Tamtéž, s. 34.

⁷ Tamtéž, s. 50.

⁸ Tamtéž, s. 35.

deduktivní postup, „*který spočívá v logickém odvození závěru z množiny jiných tvrzení, která považujeme za pravdivá*“⁹. Množina těchto tvrzení se nazývá premisy. Dedukci chápu jako tvorbu vědeckého zobecnění, kdy se výsledné tvrzení nebo názor odvozuje z jednoho nebo několika tvrzení, úsudků. Liší se tak od indukce, běžné metody empirického studia jevů, která postupně přechází od jednotlivých faktů k obecnějším údajům a společenské skutečnosti.

Za základní výzkumnou strategii jsem zvolila analýzu dokumentu, doplněnou biografickým výzkumem. K novým poznatkům jsem se dostala rozbořením dobových děl a tento rozbor jsem doplnila o poznatky získané o životních osudech, myšlenkových postojích a politických přesvědčeních zainteresovaných osob.

Za základní metodologický přístup jsem zvolila diachronní přístup k historickému vývoji. Dánský historik přírodních věd Helge S. Kragh představil ve své knize *An Introduction to the Historiography of Science*¹⁰ metodologické a filozofické problémy týkající se moderních dějin přírodních věd a mezi nimi též předložil komplexní a kritický přehled popisu a hodnocení významných historiografických pojetí včetně výkladu rozporu mezi diachronní a anachronní historiografií. Z tohoto výkladu jsem čerpala, když jsem se rozhodovala, který metodologický přístup použiji při tomto výzkumu. Rozhodla jsem se pro přístup diachronní, neboť více odpovídá výzkumné otázce, kterou jsem si v této práci položila. K vysvětlení toho, v čem tento metodologický přístup spočívá, a v čem se liší od přístupu anachronního, využiji výkladu Helge S. Kragha: „*The diachronical ideal is to study the science of the past in the light of the situation and the views that actually existed in the past; in other words to disregard all later occurrences that could not have had any influence on the period in question. Occurrences, that took place before, but which were actually unknown at the time, have to be regarded as non-existent too.*“¹¹ V ideálním případě při použití diachronního přístupu historik vnímá sám sebe jako pozorovatele v minulosti, nikoli jen jako pozorovatele minulosti („*in the past, not just of the past*“). Tato fiktivní výprava do minulosti má za výsledek to, že paměť historika – pozorovatele je očištěna od všech znalostí a vědomostí pocházejících z pozdějších období. „*The diachronical historian is therefore not interested in evaluating the extent to which historical agents behaved rationally or whether they produced true knowledge in an absolute or modern sense. The only thing that matters is how far the actions of the agent were judged to be rational and true by the agent's own time. In this sense, one may say, that there is a relativistic element in diachronical historiography.*“¹² Diachronní přístup se tedy zásadně liší od přístupu anachronního, který je

---

⁹ Hendl, J. (2005): *Kvalitativní výzkum*, s. 36.

¹⁰ Kragh, H.S. (1994): *An Introduction to the historiography of science*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹¹ Hendl, J. (2005): *Kvalitativní výzkum*, s. 90.

¹² Kragh, H.S. (1994): *An Introduction to the historiography of science*, s. 90.

podle Kragha v současnosti jen zřídka vědomě používanou historiografickou strategií.¹³ Kraghe tento přístup popsal následovně: „*According to the anachronical view, the science of the past ought to be studied in the light of the knowledge that we have today, and with a view to understanding this later development, especially how it leads up to the present. It is considered legitimize, if not necessary, that the historian should ‘intervene’ in the past with the knowledge that he possesses by virtue of his placement later in time.*“¹⁴ Anachronická historiografie ve smyslu zde použitým zahrnuje určitý druh anachronismu, avšak ne nutně o anachronismus v běžném, pohrdlivém smyslu.

Závěrem bych ještě chtěla podotknout, že významnou částí vědecké práce je rovněž zajištění správnosti získaných tvrzení a výsledků, jejich zobecnitelnosti a opakovatelnosti celé studie. Při snaze o udržení kvality výzkumu jsem se soustředila na význam studie pro rozšíření poznatků v dané oblasti; vhodnou volbu výzkumného plánu a popsání výzkumné strategie odpovídající položeným výzkumným otázkám a účelu výzkumu; pečlivé provedení výzkumu, analýzy a interpretace dat; a důvěryhodnost závěrů na základě dobře fundovaných argumentů, které by měly vycházet z významných a doložených dat.

Definice pojmů

Závěrem této kapitoly se pokusím definovat některé základní pojmy, s kterými pracuji v této bakalářské práci. Není to jednoduchý úkol, neboť například termíny darwinismus nebo sociální darwinismus nelze shrnout jedinou výstižnou definicí. Pokusím se tedy tyto pojmy vystihnout pomocí myšlenek několika autorů, kteří se touto problematikou zabývají, abych je co nejdůstojněji charakterizovala.

Začnu termínem darwinismus. Charles Darwin v roce 1859 představil pojetí evoluce organismů od společného předka a prezentoval tuto teorii jako komplexní vědeckou teorii vývoje v přírodě. Za mechanismus tohoto vývoje označil *přírozený výběr*, přičemž inspirací mu byla teze Thomase Malthuse o *boji o přežití*.¹⁵ Anglický autor Peter J. Bowler napsal, že základem této teorie přirozeného výběru bylo, když „*Darwin realized that those individuals best adapted to the environment would do better in struggle than their rivals and would thus survive and transmit their characters to future generations.*“¹⁶ Jiný anglický autor Mike Hawkins o darwinismu napsal: „*Darwinism is a biological theory about how new species are formed and existing ones can become extinct. A species is ‘a population of actually or potentially inbreeding organisms*

---

¹³ Kragh, H.S. (1994): *An Introduction to the historiography of science*, s. 89: „*Today, anachronical history of science is rarely a conscious historiographical strategy. On the contrary, there is broad agreement about praising a non-anachronical ideal.*“

¹⁴ Tamtéž, s. 89.

¹⁵ Malthus, T. R. (1798): *An essay on the principle of population, or a view of its past and present effects on human happiness*. J. Johnson, London 1798.

¹⁶ Bowler, P. J. (1988): *The Non-darwinian Revolution*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, s. 24–25.

sparing a common gene pool‘.¹⁷ Dále také napsal, že: „*Darwinism holds that while heredity generally acts as a force for species continuity, minute variations are created within individual organisms through genetic mutations and the recombination of genetic material during sexual reproduction. If any of the variations engendered by station and recombination confer an advantage on certain organisms within a particular environment, then this will enhance their survival and/ or their reproductive success.*“¹⁸ Avšak Hawkins uvádí, že toto shrnutí vypovídá spíše o moderním pojetí darwinismu, které se od tzv. *New Synthesis* přibližně z let 1936 a 1947 a spojuje původní teorii s novými biologickými poznatky z počátku 20. století - novými paleontologickými nálezy a znovuobjevením Mendelových genetických zákonů a následným rozvojem genetiky. Teprve tato syntéza vedla váhající biologie a sociální vědce k přijetí principu *přirozeného výběru* jako dominantního mechanismu evoluce.¹⁹ „*Until then while evolution was widely accepted, Darwin’s particular explanation of it had waned in popularity since the beginning of the twentieth century, leading to what some historians have described as an ‘eclipse of Darwinism’.*“²⁰

Sociální darwinismus je široký a rozporuplný proud. Podle Hawkinsa: „*Social Darwinism is a world view which explains social evolution.*“²¹ Sociální darwinismus jako takový není sociální nebo politickou teorií, kromě v obecném významu sdílené obavy ze sociálních změn, ale „*Rather it consists of a series of connected assumptions and propositions about nature, time and how humanity is situated within both. What it does not possess is any concrete specification of human social and mental development, nor any particular vision of the optimal conditions for human social spiritual existence.*“²² Sociální a politické teorie na Západě se podle Hawkinsa od antických dob až do současnosti skládají ze dvou strukturálních částí, které označuje jako *world view* a *ideology*²³ a v tom, že teorii sociálního darwinismu chybí ideologická složka, vidí Hawkins hlavní příčinu velkého úspěchu sociálního darwinismu – „*Indeed, the success of Social Darwinism lies in this very flexibility, in the possibilities it contained for transference to a whole spectrum of ideological positions.*“²⁴ Sociální darwinismus se tak rozvinul v různých ideologických kontextech a reagoval na různé politické a společenské impulsy. Každá z těchto alternativ se k darwinismu vztahuje odlišným způsobem, výsledkem čehož je řada navzájem

---

¹⁷ Hawkins, M. (1998): *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 24.

¹⁸ Tamtéž, s. 24.

¹⁹ Bowler, P. J. (1988): *The Non-darwinian Revolution*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, s. 34.

²⁰ Hawkins, M. (1998): *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*, s. 24–25.

²¹ Tamtéž, s. 44.

²² Tamtéž, s. 32.

²³ Tamtéž, s. 21: „*The first component consists of a set of assumptions about the order of nature and of the place of humanity within it, and how this order relates to and is affected by the passage of time. It also usually contains a view of social reality and where this fits into the overall configuration of nature, human nature and time. The second component comprises a theory of human interactions and how these are mediated by institutions. It will therefore contain a descriptive element that purports to explain some features of social and psychological existence; a critique of certain aspects of this existence, and probably of other theories as well; and a prescription for how the sociopolitical system ought to be organised.*“

²⁴ Tamtéž, s. 32.

neslučitelných sociálních implikací. Jejich jediným společným jmenovatelem je podle Bowlera „...that they have all come to be regarded as evils by later generations of liberal and socialist thinkers...Social darwinism has become an epithet used to castigate almost any attempt to include biology as a determinant of human behaviour...“²⁵ Jak vědecký tak sociální darwinismu považuje Bowler za výraz určitého kulturního trendu, který: „that was inevitably replacing divine miracle with free-for-all struggle as the only mechanism of creation and progress.“²⁶

Dále bych chtěla definovat pojem eugenika, pod kterým rozumím sociální aplikaci biologických poznatků s cílem zabránit degeneraci lidského rodu a zlepšení genetického fondu člověka. Kdo, co Paul Weindling o eugenice napsal: „Eugenics, it was claimed, was the best strategy to achieve a „healthy body politic“ and a strong nation-state.“²⁷ Termín eugenika vytvořil v roce 1883 Francis Galton, anglický vědec a bratranec Charlese Darwina.²⁸ Leonard Darwin, anglický politik a ekonom, syn Charlese Darwina, a jeden ze zakladatelů eugenického směru v Anglii²⁹ o eugenice napsal: „Toto hnutí vzniká jako důsledek poznatku, že právě u člověka v nejvyspělejších obdobích civilizačních se uplatňuje ve velké míře zjev, který je pravým opakem přírodního výběru, jenž podle Darwina je příčinou vzestupného vývoje v živočišné říši. Kdežto v přírodě nejzdatnější má nejlepší vyhlídky na uchování vlastního života i na rozšíření vlastního rodu, vidíme dnes u všech civilizovaných národů, že jednotlivci normálně nebo nadprůměrně nadaní mají méně potomků, nežli osoby podprůměrné a vadné.“³⁰ Tento jev, sledovaný v civilizovaných zemích v druhé polovině 19. století, který popsal již Charles Darwin ve své knize *O původu člověka*, byl pojmenován *kontralesekce*, a znamená v podstatě obrácený přírodní vývoj. Termín upozorňuje na darwinovské kořeny eugeniky, které lze hledat v Darwinových teoriích o *přežití nejsilnějších* a *boji o život*. Nicméně eugenika nenavrhuje návrat k přírodnímu výběru, ale řadu jiných prostředků, jak zabránit úpadku, založených na požadavku důkladného poznání zákonů dědičnosti. Eugenikové se věnovali řadě témat jako například kontrole porodnosti, legalizaci potratu, dohledu nad manželstvím, různým opatřením ve zdravotnictví a v péči o společnost (včetně ochrany nemluvňat a žen při těhotenství, boji proti tuberkulóze, duševním poruchám a pohlavním chorobám.) a také metodám boje proti alkoholismu.

Pojem rasová hygiena poprvé v roce 1895 použil ve své knize *Grundlinien einer Rassenhygiene* německý sociální antropolog Alfred Ploetz, nástupce Ernsta Haeckela na

²⁵ Bowler, P. J. (1988): *The Non-darwinian Revolution*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, s. 153.

²⁶ Bowler, P. J. (1988): *The Non-darwinian Revolution*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, s. 34.

²⁷ Weindling, P., Turda, M. (2007): *Blood and Homeland*. Budapest: Central European University, s. 8.

²⁸ Kevles, D. J. (1985): *In the Name of Eugenics. Genetics and the Uses of Human Heredity*. New York: Alfred A. Knopf, s. ix (preface). - „Galton, who pioneered the mathematical treatment of heredity, took the word from a Greek root meaning „good in birth“ or „noble in heredity“. He intended it to denote the „science“ of improving human stock by giving „the more suitable races or strains of blood a better chance of prevailing speedily over the less suitable.““

²⁹ Leonard Darwin byl v letech 1911–1926 předsedou Eugenické společnosti v Anglii a v následujících letech jejím čestným předsedou. V roce 1926 vyšla v Londýně jeho kniha *The Need for Eugenic Reform*.

³⁰ Darwin, L. (1936): *Co je to eugenika?* Praha: E. Grégr, s. 71.

univerzitě v Jeně. Tento směr, často označovaný jako „vědecký rasismus“ a čerpající z rasových teorií³¹, byl zpočátku zaměřen na klesající porodnost v Německu a na zvyšující se počet mentálně a fyzicky postižených umístěných ve státních ústavech (a na státní náklady na tyto postižené osoby), posléze však byly rozvíjeny teorie o nutnosti vypracovat program populační kontroly, jenž by zajistil přežití jen těch nejlepších rasových vlastností. V nacistickém Německu se rasová hygiena soustředila zejména na otázku árijské obnovy národa a izolace Židů a dalších „rasově méněcenných“ z reprodukčního života. Vladimír Teyrovský tuto problematiku nazývá rasovou politikou, jejím hlavním cílem je prý „*praktické a účelné vyřešení především sociálních vztahů mezi příslušníky odlišných plemenných skupin v určitém prostoru*“³². Rasová politika úzce souvisí s rasovou hygienou, tedy se „*souborem opatření k udržení zdravého plemenného základu národa*“³³. Smyslem biologické izolace určitých rasových skupin je přesvědčení, že dědičné vlastnosti, dědičné sklony, sklony vlastní cizím rasám, avšak v evropské společnosti nežádoucí, by se neměly přenášet křížením do německého, případně evropského rasového základu. Cílem je nejen zamezení nežádoucích duševních vlastností, ale též zabránění dědičným chorobám a dědičným sklonům k onemocnění.³⁴

---

³¹ **Rasové teorie** - V roce 1853 vydal francouzský diplomat a hrabě Arthur de Gobineau první dva svazky *Esej o nerovnosti ras (Essai sur l'inégalité des races humaines. Paris, 1853, éd. Firmin-Didot)*, následované druhou dvoudílnou částí v roce 1855. Gobineau se domníval, že lidstvo není jediného původu, ale že se výrazně odlišuje na jednotlivých fyzické (rasové) typy, přičemž bílá rasa byla podle něj jasně nadřazena všem ostatním a byla fyzicky i duševně nejhodnotnější. Podle Gobineau byly hlavní hybnou silou dějin a zdrojem pokroku vždy zděděné rasové vlastnosti. Zatímco ve Francii tato esej zpočátku vzbudila relativně malou pozornost, v Německu a Anglii byl její vliv od počátku podstatně intenzivnější. Největší pozorností se však tomuto dílu dostalo až ve třicátých letech 20. století, kdy se Gobineauovy myšlenky promítly do politických a státních ideologií některých evropských států.

³² Teyrovský, V. (1943): *Význam rasy*, s. 13.

³³ Tamtéž, s. 13.

³⁴ Tamtéž, s. 13: „...tak na př. cukrovka, která je dědičně podmíněna, je zvláště hojně rozšířena právě mezi Židy...“

Část I.

CHARLES DARWIN A EVOLUČNÍ TEORIE

Anglický přírodovědec a zakladatel evoluční teorie a moderní biologie Charles Darwin (1809–1882) vydal v Londýně dne 24. listopadu 1859 spis *On the origin of species by means of natural selection*.³⁵ Vydání této knihy zahájilo zápas o teorii, která představila vývoj organismů od společného předka a prezentovala ji jako komplexní vědeckou teorii vývoje v přírodě. Darwinova teorie přírodního výběru nebyla verifikovatelná a nebylo ji možné doložit konečným důkazem. Představovala tak pouze nejpravděpodobnější návrh, jak porozumět množství nově objevených fakt z oblasti zoologie, botaniky, antropologie, embryologie, morfologie, geologie a geografie, se kterými se musela potýkat věda 19. století. A proto ve 20. i 21. století zůstává proces recepce této teorie v evropském i světovém kontextu neuzavřen. Reflexe Darwinovy teorie o vývoji druhů není vůbec téma jednoduché a určené jen pro akademickou diskusi. Ačkoli je darwinismus teorií obecně biologickou, vědou o obecných zákonitostech vývoje živé přírody, jako každý velký přírodovědecký objev zapůsobil i darwinismus na myšlení celého lidstva a má velký význam pro řešení filosofických, sociálních i politických problémů druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století.

Charles Darwin

Dne 12. února 1809 se ve Shrewsbury v Anglii narodil Charles Robert Darwin, budoucí přírodovědec a zakladatel evoluční teorie a moderní biologie. Otázku, jakým člověkem byl tento slavný vědec, snad nejpravdivěji a nejvýmluvněji zodpovídá Darwinův *Vlastní životopis*³⁶, jeho dopisy ze studií příbuzným a přátelům, výpisky z četby, poznámky a úvahy, které se z té doby dochovaly. Existuje rovněž velké množství sekundární literatury zabývající se životem, dílem a recepcí díla Charlese Darwina. Mezi tyto prameny se řadí například *Evolution: the history of an idea*³⁷ nebo *The Non-darwinian Revolution*³⁸ od britského autora, zabývajícího se historií biologie, Petera J. Bowlera, dále *What evolution is*³⁹ německého biologa Ernsta Mayra, *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*⁴⁰ od Mika Hawkinse, anebo *Darwin's Origin of Species*⁴¹ od Janet Browne, který vyšel v roce 2007 také v českém překladu. Velmi zajímavým

³⁵ Darwin, Ch. (1859): *On the origin of species by means of natural selection*. Londýn: John Murray; v českém překladu: Darwin, Ch. (2007): *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Praha: Academia.

³⁶ Darwin, Ch. (1951): *Vlastní životopis*. Praha: Osvěta, s. 21–.

³⁷ Bowler, P.J. (1989): *Evolution: the history of an idea*. London: University of California Press.

³⁸ Bowler, P.J. (1988): *The Non-darwinian Revolution*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.

³⁹ Mayr, Ernst (2001). *What evolution is*. New York: Basic Books.

⁴⁰ Hawkins, M. (1998): *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴¹ Browne, J. (2006): *Darwin's Origin of Species*. London: Atlantic Books; v českém překladu: Browne, J. (2007): *Darwinův Původ druhů. Biografie*. Praha: Nakladatelství Pavel Dobrovský – Beta.

zdrojem informací o Charlesi Darwinovi je rovněž jeho muzeum Down House v Kentu⁴², které interaktivní formou seznamuje návštěvníky se vznikem a vývojem evoluční teorie. Od září roku 2009 bude navíc v Natural Science Museum v Londýně otevřeno nové *Darwin Centre* při příležitosti 200letého výročí jeho narození.⁴³ Je tedy patrné, že pramenů o Darwinovi je velké množství a s ohledem na zaměření této práce není nutné zde uvádět jeho rozsáhlý životopis. Přesto bych ráda zmínila několik zásadních mezníků v jeho životě.

Výše uvedené dokumenty dokládají, že Darwinova cesta k přírodovědě nebyla ani zdaleka přímočará a jednoduchá. Darwin pocházel ze zámožné rodiny, v níž se vědecká tradice udržovala již od 18. století, a vědomí finančního zajištění značně snížilo jeho studijní zapálení. Po nepříliš úspěšném studiu medicíny na universitě v Edinburgu přestoupil na a universitu v Cambridgi, kde po třech letech získal titul bakaláře svobodných umění. Během studií zde navázal mimo jiné přátelství s profesorem Johnem Stevensem Henslowem, botanikem a autorem soupisu britských rostlin, které mělo zásadní význam pro další vývoj jeho kariéry. Henslow se stal Darwinovým mentorem a přítelem, podporoval jeho zájem o botaniku, zprostředkoval mu nabídku na plavbu na lodi *Beagle* a v pozdějších letech byl rovněž jedním z prvních, kdo uvěřil ve správnost Darwinovy teorie. Platba na lodi *Beagle* byla pro Darwina, jak napsal „daleko nejdůležitější událostí v mém životě a rozhodla o celé mé životní dráze.“⁴⁴ Loď *Beagle* podnikla v letech 1831 až 1836 plavbu kolem světa s cílem prozkoumat jižní pobřeží Ameriky a po celém světě provádět chronologická měření za účelem zjištění zeměpisné délky. Darwin, doporučený Henslowem, se zúčastnil plavby jako osoba kvalifikovaná pro sběr, pozorování a dokumentaci fauny a flóry. Během cesty Darwin nashromáždil velké množství nasbíraného materiálu a poznámek, na jejichž zpracování pracoval v letech následujících po ukončení plavby. Po svém návratu z plavby kolem světa se Charles Darwin oženil se svou sestřenicí Emmou Wedgwoodovou, s kterou založil početnou rodinu a roku 1942 se odstěhoval z Londýna do Downu u Farnborough v Kentu. Zde žil na svém statku Down House v ústraní a věnoval se vědě a rodině. Stal se členem několika společností, spolků a klubů, udržoval četné kontakty se svými vědeckými kolegy a intenzivně se věnoval vědecké činnosti.

Roku 1937 si Darwin pořídil zvláštní zápisník, do něhož si začal psát poznámky „o původu druhů“ a o všem, co se tohoto tématu týkalo. Podkladem mu byl bohatý pramenný materiál, který během přírodovědecké výpravy nashromáždil, zejména pozoruhodné nálezy fosilních zbytků z Argentiny a výsledky pozorování živočichů na Galapágách. Inspirací pro základní princip výběru, tedy boj o život, mu byl spis Thomase Roberta Malthuse, *Esej o principu populace*⁴⁵, o zákonech nárůstu obyvatelstva. Malthus se v tomto spise pokusil osvětlit, jak je lidská společnost

⁴² Down House – The Home of Charles Darwin. Downe Village in Kent, United Kingdom. Více informací na stránkách <http://www.english-heritage.org.uk>.

⁴³ Natural Science Museum, Cromwell Road in London, United Kingdom. Více informací na stránkách <http://www.nhm.ac.uk>.

⁴⁴ Darwin, Ch. (1951): *Vlastní životopis.*, s. 62.

⁴⁵ Malthus, T.R. (1798): *An essay on the principle of population, or a view of its past and present effects on human happiness.* London: J. Johnson.

udržována v rovnováze za pomoci prostředků obživy.⁴⁶ Podle Rádla prý Darwin „od něj převzal myšlenku příliš rychlého rozmnožování organismů, z něhož pak plyne boj o život.“⁴⁷

Na své teorii Darwin pracoval velmi dlouho a k jejímu publikování se odhodlal až po více než dvaceti letech bádání a shromažďování důkazů. Jeho přelomový spis *O vzniku druhů přirozeným výběrem*⁴⁸ byl poprvé publikován 24. listopadu 1859 v Londýně nakladatelem Johnem Murrayem. Roku 1871 vydal své další dílo *O původu člověka*⁴⁹, v němž svou teorii evoluce rozpracoval.

Darwinův spis vyšel v několika vydáních a byl přeložen do několika cizích jazyků. První vydání, které vyšlo 24. listopadu 1859, bylo ještě téhož dne celé (tedy všech 1250 výtisků) rozebráno.⁵⁰ Druhé vydání vyšlo 7. ledna 1860 v nákladu 3000 výtisků a bylo rovněž velmi rychle rozebráno. Do roku 1876 bylo v Anglii prodáno 16 000 výtisků Darwinova díla a do jeho smrti v roce 1882 vyšlo celkem šest vydání, každé s opravami a úpravami.⁵¹ Šesté vydání, do něhož Darwin vložil zcela novou kapitolu, která obsahovala jeho odpověď na kritické výpady vůči jeho dílu, bylo podkladem pro většinu současných edic *Původu druhů*. První překlady Darwinova díla vznikly již v 60. letech 19. století, nejprve v New Yorku, v Německu a ve Francii, a poté následovaly i další země. Během Darwinova života bylo jeho dílo přeloženo celkem do jedenácti různých jazyků.⁵² Bohužel český překlad tohoto spisu v 19. století nevyšel, ač sám Darwin se mylně domníval, že ano.⁵³ Nicméně „*Ve Francii, Německu, Itálii, Švédsku, Rusku a Severní Americe a postupem času po celé zeměkouli diskutovali lidé ze všech společenských vrstev o myšlenku evoluce přírodním výběrem a zasazovali tuto kontroverzní teorii do vlastního kulturního kontextu. Byla to jedna z prvních skutečně veřejných diskusí o vědě, která v souhrnu zasáhla celou společnost.*“⁵⁴ Darwinismus vyvolal otázky nejen teologické, ale i společenské a politické. Podle Janet Browne „*Jeho dílo zaútočilo snad na vše, co si lidé do té doby o živých bytostech mysleli, a stalo se klíčovým faktorem intelektuálních, společenských a náboženských změn, které se v devatenáctém století na Západě odehrály.*“⁵⁵

⁴⁶ Přirozenou tendencí lidstva je rozmnožovat se, produkce potravy však s tímto procesem není schopna udržet krok. I přesto existuje na světě přibližná rovnováha, neboť počet jednotlivců je kontrolován přirozenými omezeními, jako je smrt hladem či následkem nemoci, anebo lidskými aktivitami, jakými jsou například války nebo sexuální zdrženlivost. Tyto zásahy jsou nezbytnou součástí lidské existence a často dopadají na nejslabší členy společnosti – nejchudší nebo nejnemocnější.

⁴⁷ Rádl, E. (2006): *Dějiny biologických teorií novověku II*. Praha: Academia, s. 112.

⁴⁸ Darwin, Ch. (1859): *On the origin of species by means of natural selection*. Londýn: John Murray.

⁴⁹ Darwin, Ch. (1871): *The descent of man, and selection in relation to sex*. London: John Murray.

⁵⁰ Darwin, Ch. (1951): *Vlastní životopis*, s. 91.

⁵¹ Tamtéž, str. 91.

⁵² Browne, J. (2007): *Darwinův Původ druhů*, s. 9–10.

⁵³ Darwin, Ch. (1951): *Vlastní životopis*, s. 91: „*Byla přeložena téměř do všech evropských jazyků, i do španělštiny, češtiny, polštiny a ruštiny.*“; Přesvědčení o existenci českého překladu získal Darwin patrně díky návštěvě Josefa Durdíka, českého vzdělance a filosofa.; viz.: Durdík, J. (1876): *Návštěva u Darwina*. Osvěta, č. 10, s. 717–727 ;

⁵⁴ Tamtéž, s. 116.

⁵⁵ Browne, J. (2006): *Darwin's Origin of Species*, s. 14.

Evoluční teorie

K velkému ohlasu, který Darwinova teorie v Anglii a ve světě vyvolala, přispěla i skutečnost, že vývojový model byl v biologii populární již dlouho před tím, než Darwin představil svůj „variační model“.⁵⁶ Například Jean-Baptiste Lamarck nebo Robert Chambers představili již v první polovině 19. století alternativní model vývoje a popularizovali tím myšlenku evoluce dlouho před Darwinem. Lamarck v roce 1809 v knize *Zoological Philosophy* a Chambers v roce 1844 v anonymně publikovaném spise *Vestiges of the Natural History of Creation*.⁵⁷

Nejradikálnějším aspektem Darwinova pojetí byla podle Bowlera jeho „*alliance on adaptation as the sole driving agent of evolution*“.⁵⁸ Druhy se mění, protože se musí adaptovat na nová prostředí nebo protože se více specializují ve svých stávajících životních způsobech. „*Natural selection works because, in the struggle for existence, those individuals best adapted to new conditions will survive and reproduce, while others less well adapted will be eliminated. Over many generations, the adaptive character is thus enhanced until eventually the population becomes a new species, incapable of interbreeding with the parent form.*“⁵⁹ Neexistuje žádná další síla předurčující směr jejich vývoje a druhy tak pouze „*respond to the adaptive challenges thrown up by an ever-changing environment*“.⁶⁰ Směť evoluce je tak absolutně nepředvídatelný. Z tohoto předpokladu vychází celý soubor přesvědčení o tom, jak se živé organismy vyvinuly, a podle Bowlera právě tento soubor představuje pravé jádro darwinismu.⁶¹

Naopak vážným nedostatkem Darwinovy teorie, a důvodem proč řada biologů a sociálních vědců v 19. století darwinismu odmítala, byla absence plnohodnotné teorie o dědičnosti, která byla doplněná teprve na počátku 20. století, kdy byly znovuobjeveny Mendelovy zákony o dědičnosti (podkopaly věrohodnost analogie mezi evolucí a růstem⁶²), které vytvořily v tzv. *nové syntéze* základ moderní genetiky. Ve 20. a 30. letech na základě genetických objevů vznikla moderní syntetická teorie evoluce, která spojovala prvky původní Darwinovy teorie a s pozdějším vývojem v biologii. Dodnes je však Darwin oslavován moderní vědou, protože představil jak obecnou představu evoluce, ale také její konkrétní mechanismus.

Bowler ve své knize *The Non-darwinian Revolution* upozorňuje na nutnost revidovat pohled na darwinismus a na výsadní roli Darwina v evolucionismu 19. století. Domnívá se, že „*Darwin's basic theory does not express a central theme of nineteenth-century thought... Darwin must be seen as a unique figure, not one among many who were being led in the same direction by the*

---

⁵⁶ Bowler, P.J. (1988): *The Non-darwinian Revolution*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, s. 7.

⁵⁷ Tamtéž, s. 9–11.

⁵⁸ Tamtéž, s. 7.

⁵⁹ Tamtéž, s. 9.

⁶⁰ Tamtéž, s. 7.

⁶¹ Tamtéž, s. 7.

⁶² Tamtéž, s. 6.

*scientific facts ort he Victorian cultural environment.*⁶³ Zpochybňuje sílu okamžitého účinku, který dle názoru většiny kulturních historiků publikace Darwinova díla měla na společnost a myšlení devatenáctého století, a domnívá se, že význam Darwinova díla bývá těmito historiky přeceňován. Podle novějších vědeckých prací na toto téma došel k názoru, že „*It begins to look as though the Darwinian Revolution was not such a one-man show after all.*“⁶⁴ Podle Bowlera měla v 19. století Darwinova teorie jen omezený vliv a to zejména kvůli absenci moderní teorie dědičnosti, a teorie *přirozeného výběru*, skutečné jádro Darwinova materialismu, mělo až do 20. století na společnost jen malý efekt. I tak je autor přesvědčen, že „*The Origin certainly played a role in converting the English- and, to a lesser extent, the German-speaking world to evolutionism.*“⁶⁵ A Darwinovu teorii je třeba chápat jako katalyzátor, který napomohl přechodu k evolucionistickému pojetí a posunul vědu do zcela nové oblasti.

Vývojový model byl v 19. století rozšířený nejen mezi biology a přírodovědci, ale také mezi sociálními mysliteli, kteří ho aplikovali v širším kontextu na kulturní evoluci. Angličtí antropologové Edward Burnett Tylor a Lewis Henry Morgan představili teorii, podle které „*all races advance through the same pattern of cultural stages*“⁶⁶ a podle níž moderní „primitivové“ náleží ke zpožděné linii kulturního vývoje, který přetrval ve fázi, kterou bílá rasa prošla již v rané fázi své historie. „*Victorian society saw itself as the pinnacle of human achievement and justified its opinion by picturing the whole history as a steady progression toward an intended goal.*“⁶⁷

Anglický sociolog Herbert Spencer zastával umírněnější postoj ke kulturní revoluci, nicméně také zdůrazňoval myšlenku pokroku a zdravou konkurenci kapitalismu považoval za cíl veškerého sociálního pokroku. „*Victorians welcomed Spencer's emphasis on progressive evolution through the struggle for existence, but they did not share Darwin's view that the purpose of struggle was to eliminate those who are congenitally maladapted to their environment.*“⁶⁸ Sociální evolucionismus považoval pokrok za samozřejmý a čerpal z biologie inspiraci, jak nejlépe zajistit pokračování tohoto trendu. „*Struggle was the essentials means of progress in the evolution of life, and hence struggle was both inevitable and beneficial in human society.*“⁶⁹ Podle Bowlera od té doby, co Darwin převzal od Spencera jeho termín *přežití nejsilnějších* jako legitimní výraz toho, jak *přirozený výběr* pracuje, vznikla zásadní shoda mezi darwinistickým důrazem na boj a bezohledným přístupem kapitalismu 19. století – „*Darwin merely projected onto nature the values of society obsessed with „progress through struggle“, and his theory thus became thus became a valuable weapon in the armory of social thinkers seeking to legitimize this*

---

⁶³ Bowler, P. J. (1988): *The Non-darwinian Revolution*. Baltimore, The Johns Hopkins University Presss, s. 21.

⁶⁴ Tamtéž, s. 3.

⁶⁵ Tamtéž, s. 4.

⁶⁶ Tamtéž, s. 13.

⁶⁷ Tamtéž, s. 152.

⁶⁸ Tamtéž, s. 14.

⁶⁹ Tamtéž, s. 152.

*ideology by claiming that struggle was an integral part of nature.*⁷⁰ A tak se doslovnou aplikací Darwinovy ústřední metafory *boje o život* a ve světle obav z kulturní degenerace zrodila myšlenka eliminace slabých, která se tak stala nechtěným vedlejším produktem procesu, jehož skutečným záměrem bylo stimulovat všechny jednotlivce a všechny rasy k maximalizaci a rozvoji jejich vývoje.

---

⁷⁰ Bowler, P.J. (1988): *The Non-darwinian Revolution*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, s. 153.

DARWINOVO POJETÍ BOJE O PŘEŽITÍ A VÁLKY

Na anglických webových stránkách <http://darwin-online.org.uk> je vystavená kompletní naskenovaná bibliografie Charlese Darwina, opatřená fulltextovým vyhledávačem. Do tohoto vyhledavače jsem postupně zadala pojmy *válka, boj a bojování* (v anglickém znění: *war, fight, fighting, battle, battling, struggle a struggling*) a vyhledala jsem je v 6. vydání Darwinova díla *The Origin of species by means of natural selection, or preservation of favoured races in the struggle for life* (John Murray, London 1872) a ve 2. vydání knihy *The Descent of man, and selection in relation to sex* (John Murray, London 1882). Nalezené pasáže jsem poté dohledala v aktuálních českých překladech Darwinových děl – *O vzniku přírodním výběrem* z roku 2007 (Academia, Praha 2007), který vznikl právě na základě 6. anglického vydání z roku 1872, a *O původu člověka* z roku 2006 (Academia, Praha 2006), který vznikl na základě přepracovaného 2. anglického vydání z roku 1874.

V příloze 1 a 2 v závěru této práce uvádím přepis většiny z nalezených pasáží, které obsahují vyhledávaná slova *válka, boj a bojování*. Vynechala jsem pouze odkazy, v nichž jsou tato slova užitá buď v přeneseném významu, nebo v souvislostech, které se nevztahují k danému tématu, nebo se zabývají specifickými příklady, pro účel tohoto výzkumu příliš konkrétními a detailními. V této kapitole se pokusím o analýzu a shrnutí toho, jak sám Darwin smýšlel o tématu válka, boj o život a přírodní výběr. Sleduji hlavně, jakým způsobem se o válce a boji zmiňuje, zda hovoří jen o přírodě, nebo zda své teorie aplikuje i na společnost, a to z důvodu, abych zjistila, které pasáže v jeho díle, byly inspirací biosociálním aplikacím, a také zda Darwin sám vůbec nějaké takové implikace ze svých teorií vyvozoval.

Podle teorie Charlese Darwina panuje na celém světě a mezi všemi organismy všudypřítomný a trvalý boj o přežití, který vyplývá ze značné rychlosti, kterou se všechny organismy většinou množí. A tak, ačkoliv počet jedinců některých druhů může nyní více či méně narůstat, nemůže tomu tak být u všech druhů, neboť svět by je všechny neuzivil. „*A tak, protože přichází na svět více jedinců, než kolik jich může přežít, musí v každém případě docházet k boji o přežití, ať již jednoho jedince s druhým jedincem stejného druhu, nebo s jedinci jiných druhů, nebo s vnějšími životními podmínkami.*“⁷¹ Darwin rozvedl učení Thomase Roberta Malthuse a aplikoval ho na živočišnou a rostlinnou říši, což ho přivedlo k přesvědčení, že: „*Jelikož se v rámci každého druhu rodí daleko více jedinců, než může přežít, a jelikož se proto stále dokola opakuje boj o přežití, bude mít ve složitých a čas od času se měnících vnějších podmínkách každý jedinec, který se třeba jen nepatrně jakkoliv změní ve svůj prospěch, větší šanci přežít a bude tak vlastně „přírodou vybrán“.* Podle přísných zákonů dědičnosti pak bude mít každá vybraná varieta

---

⁷¹ Darwin, Ch. (2007): *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Praha: Academia, s. 88.

tendenci rozmnožovat své nové pozměněné formy.⁷² Podle něho jsou to právě ty dominantní druhy – druhy nejlépe prospívající, druhy ve světě nejvíce rozšířené, druhy nejrozšířenější v rámci jednoho území a druhy s největším počtem jedinců – , které nejčastěji dávají vzniknout výrazným varietám, nebo jak je Darwin nazývá, počínajícím druhům. „*A to se snad dalo předpokládat, neboť aby variety kteréhokoliv stupně přežily, nutně musí soupeřit s ostatními obyvateli území a druhy, které jsou dominantní, budou spíše plodit potomstvo, které ačkoliv je trochu odlišné, dědí i ty vlastnosti, které umožňovaly jejich rodičům převládnout nad spoluobyvateli.*“⁷³ A tak na základě boje o přežití bude každá sebenepatrnější odchylka vzniklá z jakékoliv příčiny a jakkoliv prospěšná jedincům kteréhokoliv druhu směřovat k zachování těchto jedinců a bude zpravidla děděna jejich potomky. Tito potomci tak budou mít větší šanci na přežití, neboť jen malé množství z mnoha narozených jedinců kteréhokoliv druhu zůstává naživu. „*Tento princip, podle kterého je každá nepatrná odchylka, je-li užitečná, zachována jsem nazval přírodní výběr, abych tak naznačil jeho podobnost k výběru prováděnému člověkem. Výraz přežití silnějšího, často užívaný panem Herbertem Spencerem, je však přesnější a někdy je i stejně vhodný. Viděli jsme, že člověk může výběrem dosáhnout velkých výsledků a může přizpůsobovat organismy ke svému vlastnímu užítku hromaděním nepatrných, ale užitečných odchylek, které mu poskytuje ruka přírody. Přírodní výběr, jak později uvidíme je však síla neustále připravená tvořit a je tak nepoměrně mocnější než chabé úsilí člověka, jako jsou díla přírody mocnější než díla umění.*“⁷⁴ Zatímco člověk provádí výběr jen pro vlastní prospěch, příroda naopak pouze ve prospěch organismu, na který působí. „*Obrazně lze říct, že přírodní výběr den co den a hodinu co hodinu zkoumá na celém světě každou, i nejmenší odchylku, zavrhuje špatné, zachovává a rozvíjí dobré, nehlučně a nepozorovaně pracuje „kdekoliv a kdykoliv se naskytne příležitost“ na vylepšení každého organismu ve vztahu k organickým i neorganickým podmínkám života.*“⁷⁵ Přírodní výběr působí zejména vzájemné konkurence organismů a „*Na žijící formy se zpravidla pohlíží jako na organismy celkově výše postavené na organickém žebříčku než dávné formy; a musí být výše postavené, přemohly-li tyto pozdější a zdokonalenější formy v souboji o přežití starší a méně uzpůsobené organismy.*“⁷⁶ Podle Darwina tak vzájemná konkurence, války, hlad a smrt v přírodě zapříčinily vznik a vývoj vyšších živočichů: „*V přírodě tak z války, hladu a smrti přímo plyne nejušlechtlejší věc, kterou jsme schopni pochopit, totiž vznik vyšších živočichů.*“⁷⁷

Sám Darwin ve svých spisech několikrát zdůraznil, že termín boj používá v širokém a přeneseném významu: „*Měl bych předem podotknout, že termín boje o přežití používám v širokém a přeneseném smyslu a zahrnuji do něho závislost jednoho organismu na druhém a také, což je*

⁷² Darwin, Ch. (2007): *O vzniku druhů přírodním výběrem*, s. 31–32.

⁷³ Tamtéž, s. 79.

⁷⁴ Tamtéž, s. 86.

⁷⁵ Tamtéž, s. 107.

⁷⁶ Tamtéž, s. 531.

⁷⁷ Tamtéž, s. 544.

důležitější, beru ohled nejen na samotný život jedince, ale i na jeho úspěch v zanechání potomstva. O dvou hladovějících psových šelmách se může právem říct, že mezi sebou bojují o to, která získá potravu a přežije. Avšak o rostlině na hranici pouště se říká, že zápasí o život se suchem, ačkoliv by spíše bylo lepší říct, že je závislá na vlhkosti.... V těchto několika prolínajících se významech užívám pro zjednodušení souhrnného termínu boj o přežití.⁷⁸ Byl si však vědom toho, že někteří čtenáři a odborníci těmto termínům boje o přežití a přírodnímu výběru neporozuměli a měli k němu jisté výhrady. „Někteří si dokonce představovali, že přírodní výběr způsobuje proměnlivost, zatímco ve skutečnosti pouze zachovává ty odchylky, které jsou pro dané jedince v daných podmínkách výhodné.“⁷⁹ Darwin se proto pokusil vysvětlit, že tyto termíny nesmějí být chápány v doslovném, ale spíše v metaforickém významu. „V doslovném smyslu je termín přírodní výběr bezpochyby chybný, ale kdo kdy vyčítal chemikovi, že mluví i výběrové afinitě různých prvků. A přesto nelze doslova říct, že kyseliny si vybírají zásady, se kterými se mísí radši. Zaslých jsem, že mluvím o přírodním výběru jako o nějaké aktivní síle či dokonce Božství, ale kdo vyčítá jinému autorovi, že o gravitační síle mluví jako o síle, která ovládá pohyby planet? Každý ví, co je myšleno a co znamenají tyto metaforické výrazy, které jsou pro stručnost téměř nevyhnutelné.“⁸⁰ Jeho snaha nebyla úspěšná a právě proto byla tato jeho metafora boje o přežití a přírodního výběru některými autory na konci 19. a počátkem 20. století aplikována na společnost. Tato metafory se tak stala základem pro rozvoj biosociálních teorií včetně tzv. biologie války.

Jelikož Darwin považoval člověka za součást živé přírody a mnohdy na něho vztahoval ty stejné zákony jako na celou živočišnou a rostlinou říši, aplikoval na lidskou společnost rovněž výše zmíněné principy boje o přežití a přírodního výběru. Je však nutné podívat se blíže na způsob, jakým tyto principy aplikoval a co z této aplikace vyvozoval. „I dávní předci člověka se zřejmě, stejně jako všichni ostatní živočichové, někdy rozmnožili více, než pro kolik stačily životní prostředky. Určitě proto museli občas bojovat o svou existenci, a podléhali tak neúprosnému zákonu přírodního výběru, díky kterému se příznivé odchylky buď příležitostně, nebo běžně zachovávaly, zatímco ty škodlivé byly potlačeny.“⁸¹ Všechny živé organismy mají tendenci rozmnožovat se co nejvíce, jak jen jim dovolují jejich životní prostředky, což podle Darwina platí i pro člověka. A jelikož se člověk rozmnožoval obrovským tempem, byl nutně vystaven boji o život a přírodnímu výběru, neboť „Přírodní výběr působí na základě boje o existenci a ten je důsledkem rychlého rozmnožování.“⁸² Stejně jako na ostatní organismy působí podle Darwina na lidské společnosti různé vlivy, které omezují počet jejich příslušníků – např. nejistý kočovný způsob života, pravidelně se dostavující hladomory, choroby, neštěstí, infanticida, umírání dětí,

⁷⁸ Darwin, Ch. (2007): *O vzniku druhů přírodním výběrem*, s. 87.

⁷⁹ Tamtéž, s. 103.

⁸⁰ Tamtéž, s. 104.

⁸¹ Darwin, Ch. (2006): *O původu člověka*. Praha: Academia, s. 63.

⁸² Tamtéž, s. 165.

snížená plodnost nebo války. A „*Jestliže se jediný z těchto vlivů byt' nepatrně vystupňuje, příslušníci postiženého kmene začínají ubývat; a pokud je ze dvou sousedních kmenů jeden slabší a méně početný, vyústí to brzy v soupeření v podobě války, vraždění, kanibalismu, otroctví a konečného vstřebání poraženého kmene. I kdyby slabší kmen nebyl vyhlazen hned, jakmile ho začíná ubývat, proces pokračuje dále, až kmen úplně vyhyne.*“⁸³ V boji soupeřících národů má podle Darwina nejvýznamnější vliv stupeň jejich civilizovanosti. A právě dnešní člověk představoval pro Darwina vrchol evolučního procesu a současně vítěze v boji o přežití mezi živočišnými organismy: „*Dnešní člověk, třeba i ten nejzaostalejší, je tím nejmocnějším živočichem, který se kdy objevil na této planetě. Rozšířil se mnohem více než jakákoliv vysoce organizovaná bytost a všichni ostatní živočichové před ním ustoupili do pozadí. Za tuto nesmírnou převahu vděčí člověk nesporně svým rozumovým schopnostem a svému společenskému způsobu života, které mu umožňují pomáhat svým bližním a bránit své druhy, a také své tělesné stavbě. Jak nesmírně důležité jsou tyto rysy, prokázal konečný výsledek boje o zachování života.*“⁸⁴ A jak jsem již uvedla, jelikož Darwin považoval člověka za součást živé přírody, aplikoval na lidskou společnost stejné principy jako na živočišnou a rostlinou říši. „*Člověk stejně jako každý jiný živočich dospěl ke svému dnešnímu postavení na vývojovém žebříčku bojem o přežití, k němuž nutně vedlo jeho rychlé rozmnožování; a jestli se rozmnoží ještě více, pak se obávám, že bude vystaven velmi tvrdému boji. V opačném případě by propadl nečinnosti a nadaní lidé by nedospěli o nic dále než lidé nenadaní, a proto nesmí být nijak bržděna přirozená rychlost příbytku lidské populace, ačkoliv vede k mnoha očividným zlům. Pro všechny lidi by mělo existovat svobodné soupeření a zákony ani zvyky by neměly bránit nejschopnějším jedincům, aby se plně uplatnili a aby mohli vychovat více potomků.*“⁸⁵ Boj o přežití a přírodní výběr považoval za důležitý činitel lidského vývoje, nikoliv však za jediný. Pro vývoj nejvyšších složek lidské povahy uvažoval o významnějších činitelích nežli o boji o přežití a přírodním výběru. Podle Darwina „*Morální kvality se vyvíjejí buď přímo, či nepřímo a mnohem spíše pod vlivem zvyku, rozumových schopností, výchovy, náboženství apod. než cestou přírodního výběru. Přírodnímu výběru však můžeme s jistotou přičítat společenské instinkty, které jsou základem pro rozvinutí smyslu pro morálku.*“⁸⁶

---

⁸³ Darwin, Ch. (2006): *O původu člověka*. Praha: Academia, s. 209.

⁸⁴ Tamtéž, s. 64.

⁸⁵ Tamtéž, s. 305.

⁸⁶ Tamtéž, s. 305.

SOCIÁLNÍ APLIKACE DARWINISMU

Poté, co Darwin představil svoji koncepci boje o život ve své knize z roku 1859, přihlásil se k této myšlence také v roce 1871 v knize *O původu člověka*. V tomto textu také vyjádřil obavy, že ačkoli zůstává neotřesen ve svém přesvědčení o tom, že přírodní výběr hrál primární roli v evoluci, snad ve svých předchozích textech připisoval příliš velký důraz *přežití nejsilnějších* ve snaze vyvrátit dogma o odlišném původu. Jak uvádí Hawkins, v následné korespondenci Darwin připustil, že „*the greatest error which I have committed, has been not allowing sufficient weight to the direct action of the environment, i.e. food, climate etc., independently of natural selection*“.⁸⁷ Darwin sledoval společenskou diskusi, kterou svým dílem vyvolal a marně upozorňoval na skutečnost, že termín boje o život použil čistě metaforicky. Ve svých dílech pojmy *boje o život a přežití nejsilnějšího* nikdy neaplikoval na lidskou společnost nebo na společenský vývoj. Nicméně jeho evoluční teorie výrazně ovlivnila druhou polovinu 19. století a neúmyslně iniciovala vznik širokého a rozporuplného hnutí, obvykle označovaného jako sociální darwinismus. Obecně lze říct, že sociální darwinismus je širší hnutí druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století aplikující Darwinovu teorii, zejména jeho principy *boje o život, přirozeného výběru a přežití nejsilnějších*, na výklad společenských jevů a procesů. Hlavní myšlenka tohoto učení tvrdí, že tak jako v přírodě i ve společnosti lidé soutěží o přežití, a silnější nebo lépe adaptovaní vítězí a slabší prohrávají. Učení je inspirováno Darwinovým převzetím a aplikací teze Thomase Roberta Malthuse o *boji o život*. Darwinův omyl spočíval v tom, že převzal Malthusovy ideje o fungování lidské společnosti – především jeho nesprávné teze o přelidnění jako příčině společenských a třídních rozdílů – přenesl je do živé přírody, a učinil z nich přírodní zákon. Na základě aplikace Darwinovy metafory o vnitrodruhovém boji o život (konkurence v rámci přirozeného výběru) na společnost vznikl sociální darwinismus. Přispěla k tomu i skutečnost, že Darwin nerozlišoval mezi vývojem přírody a lidské společnosti, a domníval se, že zde platí stejné zákony (nerozlišoval biologické a společenské zákony). Sociální darwinismus považuje *přírodní výběr a zápas o existenci* za hybnou sílu společenského vývoje; společenské rozdíly jsou údajně důsledkem toho, že schopnější jedinci se zmocnili prostředků k obživě. Třídní boj nahrazuje bojem mezi rasami, obhajuje expanzionistickou politiku i rasismus, přičemž hodně využívá citátů z Darwinových děl o vyšších a nižších plemenech. V politických důsledcích se jedná o reakční koncepci, která obhajuje „*právo silnějšího*“, méněcennost některých ras, agresivitu a expanzi. Byl inspirací pro levicový i pravicový extremismus, ale vyrovnávaly se s touto problematikou všechny politické partaje. Termín *sociální darwinismus* užívali spíše

---

⁸⁷ Hawkins, M. (1998): *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 26.

Darwinovi kritici, Darwin sám sociální aplikace vlastní teorie výslovně odmítal a upozorňoval na význam solidarity a mravnosti.

Podle Hawkinse představil Darwin pohled na svět založený na čtyřech základních předpokladech – 1) biologické zákony řídí celý organický svět, včetně lidí; 2) tlak populačního růstu na prostředky vytváří boj o život mezi organismy; 3) fyzické a duševní znaky, které způsobují výhody jejich vlastníkům v boji (nebo sexuální soutěži), jsou v populaci dědičné; 4) kumulativní účinek výběru a dědičnosti objasňuje vznik nových druhů a zánik některých jiných. Sociální darwinismus k těmto předpokladům připojuje další: „*namely that this determinism extends to not just the physical properties of humus but also to their social existence and to those psychological attributes that play a fundamental role in social life, e.g. reason, religion and morality*“.⁸⁸ Podle Hawkinse sociální darwinisté většinu, ne-li všechny, aspekty kultury – náboženství, etiku, politické instituce, vzestup a pád civilizací a říší, a řadu psychologických a behaviorálních rysů – vykládají tak, že na ně aplikují výše uvedené čtyři předpoklady. „*Social Darwinists, then, endorse two fundamental facts about human nature: that it is continuous with animal psychology, and that it has evolved through natural selection.*“⁸⁹ Podle Hawkinse byl sociálním darwinistou i samotný Charles Darwin, neboť jeho dílo je z podstaty sociální, a Darwin sehrál zásadní roli přikonstruování sociálně darwinistického pohledu na svět. Nicméně nebyl zdrojem jediným, neboť historici objevili těsnou souvislost mezi předpoklady o přírodě, čase a lidské přirozenosti, které podpíraly teorie Darwina a Wallace a těmi, které rozebrali ve svých dílech Herbert Spencer, Charles Lyell a Robert Chambers.⁹⁰ Existuje rovněž úzký vztah mezi Darwinovými myšlenkami a současnými debatami a objevy v oblasti politické ekonomie, teologie a filozofie vědy. „*The Social Darwinist world view, therefore, elaborated by number of theorists interested in linking organic and human evolution, among whom Darwin was a seminal, but not the only one, figure.*“⁹¹

Mezi vlivné sociální darwinisty druhé poloviny 20. století patřili následující osobnosti. V Anglii například filosof, významný liberálně politický teoretik a sociologický teoretik Herbert Spencer, který v díle *Principles of the Biology* z roku 1864 vytvořil pojem *přežití nejschopnějšího* jako vlastní označení Darwinova konceptu, které od něj převzal i sám Darwin. Přírodovědec a cestovatel Alfred Russel Wallace, který v roce 1859 nezávisle na Darwinovi dospěl k vlastní teorii o evoluci přirozeným výběrem a povzbudil, resp. popohnal tak Darwina k publikování jeho díla. Dále sir Francis Galton, Darwinův bratranec, vědec činný v mnoha různých oborech, který v roce 1883 poprvé použil pojem *eugenika* jako název pro vědu o tom, jak pomocí genetiky zlepšit kvalitu rasy. A také spisovatel a národohospodář Walter Bagehot, který v dílech *Physics and*

⁸⁸ Hawkins, M. (1998): *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 31.

⁸⁹ Tamtéž, s. 31.

⁹⁰ Tamtéž, s. 37.

⁹¹ Tamtéž, s. 38.

Politics a English Constitution z let 1867 a 1868 vyložil soudobé události ve smyslu Darwinovy evoluční teorie. Pokrok lidstva vyličil jako postupné osvobozování z primitivního („hobbesovského“) stavu naplněného *bojem o přežití*, v němž člověk ještě postrádal morální a intelektuální kázeň. Ve Francii patřila k předním propagátorům darwinismu filosofka a feministka Clémence – Auguste Royerová, která již roku 1862 přeložila Darwinovo dílo *O vzniku druhů* do francouzštiny a řadu let propagovala darwinismus a sociální darwinismus. V roce 1870 publikovala vlastní pojednání o evoluci člověka a lidské společnosti, *Origine de l'homme et des societies*, ve kterém tvrdí, že ze zákonů evoluce a přírodního výběru vyplývá přirozená nerovnost mezi jednotlivými lidmi, národy a rasami. V Německu patřil k předním stoupencům a popularizátorům evolučního modelu zoolog a biolog Ernst Haeckel, který vypracoval v té době kontroverzní teorii, tzv. *recapitulation theory*, o tom, jak je biologický vývoj jednotlivého organismu (ontogeneze) paralelou a shrnutím jeho evolučního vývoje celého jednoho druhu (fylogeneze) - ontogeneze rekapituluje fylogenezy. Ve Spojených státech patřil ke stoupencům sociálního darwinismu například spisovatel a filantrop Charles Loring Brace, který v díle *The Dangerous Classes of New York* z roku 1872 označil deklasované a zločinecké populace chudinských čtvrtí velkoměst za potenciální zárodky nižších ras.

Mnoho z význačných sociálních teoretiků se zabývalo tématem *boje o přežití* a objevilo se mnoho konceptů aplikujících tento princip na lidskou společnost. „*It could be equated with violent struggle and warfare, or – in keeping with Darwin's suggestions about the attenuation of struggle in civilised nations – warfare could be confined to primitive stages of social evolution, to be replaced by industrial competition or perhaps the battle of ideas as civilisation progressed. Hence the possibility of being both a Social Darwinist and a pacifist.*“⁹² U značně heterogenní skupiny, jakou sociální darwinisté bezesporu byli, je nemožné hovořit o jednotném pohledu na válku, Hawkins napsal, že „*From the fact of somebody being a Social Darwinist it is not possible – or either, it would be extremely unwise – to deduce his or her position on warfare, capitalism, race, imperialism or the social status of women. The quite indeterminacies within the world view allow for the taking up of quite antithetical positions on all these, and other, issues.*“⁹³ Mezi sociálními darwinisty byli jak pacifisté, tak i vědci, kteří věřili, že určitá forma soutěže, obvykle ekonomická, trvale ovlivňuje vztahy mezi jednotlivými státy. Pro některé autory se konflikt mezi národy a rasami stal ústředním tématem jejich publikací, a přerostl až k násilí a hrozbě národního nebo rasového vyhubení. Tak se sociální darwinismus dostal do spojitosti s rasovými teoriemi a v pozdějším období i rasovou politikou. Význam těchto myslitelů pro pochopení sociálního darwinismu spočívá v tom, že popularizovali myšlenku rasového boje jako rozhodující pro vědecké pochopení dějin a kultury. „*Their theories made explicit something that was implicate in*

⁹² Hawkins, M. (1998): *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 33.

⁹³ Tamtéž, s. 35.

much racial thinking, i.e. that race was an intrinsically hierarchical and evaluative term, mingling phenomenological description with moral judgement.“⁹⁴ Na základě významu, který rasa a nacionalismus měly v sociálním myšlení 19. století, lze pochopit, proč darwinisté velmi rychle projeví zájem o myšlenku rasových znaků a vztahů mezi různými národy. Wallace a Brace vypracovali evolucionistické vysvětlení rasových rozdílů, zatímco Haeckel, Royerová a Bagehot učinili z rasového a národního konfliktu důležitý faktor v sociální evoluci.⁹⁵

Jak bylo ukázáno, mnozí ze sociálních darwinistů přejali evolucionistickou interpretaci války a zdůrazňovali *boj o život a přežití nejsilnějších*. Podle Hawkinsa: „*Social Darwinism, with its stress on struggle, would seem to furnish a ready-made rationale for warfare and the aggressive assertion of national interests as expressions of law of nature, and some historians have, indeed, assigned it a contributory role in the outbreak of World War I.*“⁹⁶ Bylo již uvedeno, že sociální darwinisté je označené pro značně heterogenní skupinu, a přestože mnozí z nich zastávali pacifistické myšlenky, nebo alespoň otevřeně neobhajovali válku, je nezbytné „... *not to lose sight of the fact that Social Darwinist rationalisations of warfare did exist and were highly influential... Social Darwinist legitimations of warfare were invariably closely linked to nationalism, which made the integrity of the nation-state and its interests the supreme moral value to which all other interests and values were subordinate ...*“⁹⁷ Přičemž jedním z nejznámějších a nejcitovanějších příkladů sociálního darwinisty a apologetika války je německý generál Friedrich von Bernhardi, který ve spise *Deutschland und der nächste Krieg* z roku 1911 propagoval myšlenku, že všechny přírodní zákony jsou redukovány na jeden, zákon boje⁹⁸: „*The knowledge, therefore, that war depends on biological laws leads to the conclusion that every attempt to exclude it from international relations must be demonstrably untenable. But it is not only a biological law, but a moral obligation, and as such, an indispensable factor in civilisation.*“⁹⁹ Bernhardi tvrdil, že v oblasti mezinárodních vztahů je moc nejvyšším právem, a že spor o to, co je právo správné a společensky přijatelné má válka rozhodující pravomoc.¹⁰⁰

Dalším často zmiňovaným sociálním darwinistou byl pozdní Darwinův epigon, skotský anatom a antropolog Sir Arthur Keith, kterému patří dnes velmi často citovaný výrok: „*Nature keeps her orchard healthy by pruning; war is her pruning hook.*“¹⁰¹ Keith také napsal, že „*Without competition Mankind can never progress; the price of progress is competition.*“¹⁰² Stejně jako Darwin se věnoval otázkám evoluce a byl hluboce přesvědčen o platnosti Darwinova

---

⁹⁴ Hawkins, M. (1998): *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*, s. 185.

⁹⁵ Tamtéž, s. 186.

⁹⁶ Tamtéž, s. 206.

⁹⁷ Hawkins, M. (1998): *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*, s. 207.

⁹⁸ Hawkins, s. 208. Rozsáhlejší citaci z tohoto Bernhardiho díle uvádím na s. 60 (František Mareš).

⁹⁹ Tamtéž, s. 208.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 209.

¹⁰¹ Keith, A. (1931): *Place of prejudice in modern civilization*. London: William & Norgate, s. 50.

¹⁰² Tamtéž, s. 50.

pojetí, ač připouštěl, že nové vědecké poznatky musely některé vedlejší Darwinovy názory opravit.¹⁰³ V Darwinově teorii hledal také inspiraci pro svůj pohled na válku, a o Darwinovi napsal: „*Darwin bez obtíží ukázal, že v džungli stejně jako ve velkoměstě, je neustálý boj a působí neustávající výběrová činnost.*“¹⁰⁴ Bylo by však chybné a příliš jednoduché se domnívat, že Keith tímto výrokem absolutně podporoval a obhajoval válku. Keith chápal válku jako prostředek, ale nikoli jako cíl, a svůj postoj k ní vyjádřil následovně: „*This harsh and repugnant forecast of man's future is wrung from me. The future of my dreams is a warless world.*“¹⁰⁵ Nicméně v díle *Essays on Human Evolution*¹⁰⁶, které vzniklo později během druhé světové války, o válce napsal: „*War was a powerful factor in national integration, producing a strengthening of the ethical code and the bond of fellowship and altruism even if the cosmic code of hatred was also reinforced.*“¹⁰⁷ Keith také oceňoval regenerační účinky války na pocit národní identity a solidarity a navrhoval „*if mankind is to be vigorous in mind and progressive in its spirit, its division into nations and races must be maintained*“.¹⁰⁸ Domníval se, že pravidelná válečná vzplanutí jsou nezbytná pro to, aby ochránila společenskou solidaritu a zamezila individualismu. Podle Keitha „*When individual selfishness eats into this capital of altruism, then the pyramid of civilisation begins to crumble. War, by comparison, may damage a civilisation, but cannot destroy it.*“¹⁰⁹

Mike Hawkins se domnívá, že využití sociálního darwinismu k vytvoření morálního ohodnocení mezinárodní a mezirasové války nebylo marginální nebo perverzní ideologickou aktivitou, nýbrž významným příkladem toho, jak může být pohled na svět přizpůsoben morálním a politickým požadavkům doby. Na konci 19. století a na počátku 20. století, kdy probíhaly evropské výboje do afrického vnitrozemí, posloužil sociální darwinismus jako vědecké ospravedlnění koloniální politiky Západu. Lze říct, že ideologie sociálního darwinismu byla v té době průvodním jevem celkové militarizace evropského intelektuálního prostředí. Metafora války a boje o přežití se stala legitimní součástí dobového diskursu. „*It contributed to the intellectual and moral crisis in midcentury Western culture already referred to; it also, as I will argue, could be employed as a means of resolving that crisis*“¹¹⁰.... *During the late nineteenth and early twentieth centuries the imperialist policies pursued by the great powers were often perceived in terms of racial conflict ... This provided a context in which Social Darwinism could be harnessed*

¹⁰³ Keith, A. (1935): *O původu člověka*. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, s. 25: „*Padesát šest let uplynulo od té doby, kdy Darwin psal svůj výklad o původu člověka. Za tuto dobu jsme zahrnuti nesmírným množstvím nových důkazů. Jsme nyní schopni vyplnit mnohé stránky, které Darwin byl nucen ponechat prázdné, a shledali jsme, že je nutno opravit některé detaily jeho vyprávění; ale základy Darwinova nárysu dějin člověka, zůstávají neotřeseny; ba dokonce dnes je jeho posice tak silnou, že jsem přesvědčen, že nemůže být nikdy otřesena.*“

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 79.

¹⁰⁵ Keith, A. (1931): *Place of prejudice in modern civilization*, s. 50.

¹⁰⁶ Keith, A. (1944): *Essays on Human Evolution*. London: Scientific Book Club.

¹⁰⁷ Hawkins, M. (1998): *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*, s. 215.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 215.

¹⁰⁹ Hawkins, s. 215.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 30.

to the explanation and justification of imperialist policies, and historians have indeed argued that this ideological linkage was an intimate one.¹¹¹

Sociální darwinismus sehrál významnou roli i při formování nacistické a fašistické ideologie – „*Social Darwinist ideas are cited as underpinning Nazi policies on war, eugenics and race, and providing a rationale for the emphasis on struggle and conflict found in Italian and French Fascism.*“¹¹² Zejména nacistické Německo je smutným příkladem společenské aplikace sociálně-darwinistických teorií v praxi. Nacistická rasová politika a její program, postupně uskutečňovaný ve 30. a v první polovině 40. let 20. století zahrnovaly nejprve izolaci, poté sterilizaci a „eutanazii“, a v konečné fázi likvidaci vybraných skupin obyvatelstva, hodnocených jako méněcenné a rase škodlivé.¹¹³ Hlavní strůjce této politiky Adolf Hitler v knize *Hitler's Secret Book* v roce 1928 o válce a boji napsal: „*History itself is the presentation of the course of a people's struggle for existence. I deliberately use the phrase „struggle for existence“ here because in truth that struggle for daily bread, equally in peace and war, is an eternal battle against thousands upon thousands of resistances just as life itself is an eternal struggle against death.*“¹¹⁴ Věřil, že boj o přežití zapřičiňuje přežití nejsilnějších a vede tak k eliminaci slabých a ke zlepšení rasy. Nacističtí vůdci brzy rozpoznali, že vědecká podpora jejich idejí jim pomůže v prosazení jejich přijetí u širší veřejnosti a využili vědy a vědců k podepření legitimacy jejich politických cílů – „*The theory of evolution was adapted to become one of the cornerstones of the official Nazi World view, and the principle of selection (Auslese) was promoted to a general „law of life“ (Lebensgesetz).*“¹¹⁵ Nacisté proklamovali, že „*He [Darwin] became the founder of the great law of life, the law of selection, that is valid for all creatures [...] selection in the struggle of life [became] the cause of greater evolution of life.*“ Velkou pozornost věnovali také různým výzkumům o rase a o dědičnosti, kterými se zabývala převážně vlivná skupina německých eugenistů, kteří popisovali sami sebe jako „rasové hygieniky“ a „rasové biology“.¹¹⁶

Někteří sociální darwinisté a eugenikové hledali biologické ospravedlnění války v argumentu, že válka a infekční nemoci s ní spojené zabraňují přílišnému rozmnožení lidstva. Válku vnímali jako přirozený a prospěšný sociální činitel. Anglický politik, ekonom a eugenik Leonard Darwin, syn Charlese Darwina napsal: „*Množství lidí bylo však vždycky nutně omezováno většími či menšími škůdci: byly to nejčastěji války, hlad, nakažlivé nemoci, zvláště dětské, dále i úmyslné utrácení malých dětí a umělé potraty. Všichni odsuzujeme válku, alespoň slovy.... Vidíme tedy, že bojujeme a musíme bojovat proti všem činitelům, kteří způsobovali*

¹¹¹ Tamtéž, s. 203.

¹¹² Tamtéž, s. 272.

¹¹³ Gellately, R. (2003): *Kdo podporoval Hitlera: společenský souhlas a režimní nátlak v nacistickém Německu*. Praha: Prostor.

¹¹⁴ Hawkins, M. (1998): *Social darwinism in European and American thought 1860 – 1945*, s. 274.; Převzato z knihy: Hitler, A. (1961): *Hitler's Secret Book*. New York: Grove Press, s. 5.

¹¹⁵ Hermann, T., Šimůnek, M. (2008): *Between Science and Ideology: The Reception of Darwin and Darwinism in Czech Lands, 1859–1959*, s. 208.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 208.

vydatné omezování počtu lidí v minulosti. Při pohledu do budoucna však se vnucuje obava, že rozmnožování životních potřeb všeho druhu nemůže pokračovati stejným tempem... Nastane-li v budoucnosti přelidnění, způsobí to vzrůst nezaměstnanosti, chudoby a nemoci a nakonec skutečný hlad. Nemá-li se toto všechno dříve nebo později státi naším osudem, je nutno vždy nějakými metodami působiti k omezení počtu obyvatelstva.¹¹⁷ Darwin se domníval, že rodiče by neměli přivádět na svět více dětí, než kolik jich mohou podle rozumné úvahy vychovat v určité životní úrovni; a tato úroveň, alespoň pokud jde o všechny vyšší životní potřeby, by podle něho neměla být nižší než je ta, na kterou si sami zvykli. Domníval se, že „Právo na rozmnožování nemůže býti neomezené.“¹¹⁸ a „Nebude-li udržena kvalita naší populace, přihlásí se na konec také úpadek našich různých vymožeností, a to nejdříve ve věcech, jichž si ceníme nejvýše. Zvýšený přepych, jež vidíme všude kolem sebe, možná jen zakrývá skutečnost, že člověk sám ponenáhlu upadá.“¹¹⁹ Válku tedy považoval za přirozený jev, který provází lidstvo celým jeho vývojem, a spíše než na negativní stránky války upozorňoval na její stránky pozitivní.

---

¹¹⁷ Darwin, L. (1936): *Co je to eugenika?* Praha: E. Grégr, s. 32.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 58.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 52.

Část II.

PŘIJETÍ DARWINISMU A EVOLUČNÍCH MYŠLENEK V ČECHÁCH.

Přijetí darwinismu v Čechách

V Čechách se darwinismus a evoluční myšlenky v druhé polovině 19. století dočkaly, v evropském kontextu poměrně, kladného a bezproblémového přijetí. Český přírodovědec a historik Jan Janko napsal: „*Stejně jako byl nestejný dopad darwinismu v různých vědních oborech, byl i nestejný vliv a způsob jeho prosazení v biologii různých zemí. V naší biologii byl evolucionismus, byť často v nejasné a bizarní podobě, domácí již díky vlivu naturfilozofie v první polovině 19. století. Proto snad nebyl bezprostřední účinek Darwinových knih tak nápadný a bouřlivý jako v zemích, kde naturfilozofická tradice nebyla tak silná nebo kde byla již rozhodněji překonána.*“¹²⁰ Naturfilozofií neboli tzv. přírodní filozofií, je myšlena starší filozofická tradice 19. století inspirovaná zejména učením Friedricha Wilhelma Josepha von Schellinga a Georga Wilhelma Friedricha Hegela.¹²¹ V Čechách tento myšlenkový směr v 19. století vedle jiných badatelů a myslitelů významně ovlivnil Jana Evangelistu Purkyně¹²², zakladatele přírodovědeckého časopisu *Živa* (1853) a vlivného propagátora moderních metod v biologii. V důsledku této starší naturfilozofické tradice byl evolucionismus v Čechách pevně integrován do biologických výzkumů.

Historik Tomáš Hermann a historik a přírodovědec Michal Šimůnek zasazují recepci darwinismu v českých zemích do širších souvislostí vědeckého vývoje: „*Darwin's teaching offers even now the most important framework of scientific explanation of the origin and evolution of organisms. Yet, in the Czech Lands (Bohemia and Moravia), its legacy and the controversies surrounding its reception have ever since its first appearance often been debated within a broader framework of philosophical, ethical, religious, political and ideological issues.*“¹²³ Při hodnocení procesu recepce darwinismu v českých zemích upozorňují na dva vzájemně provázané faktory – vývoj geopolitické situace a mnohonárodnostní charakter domácího obyvatelstva, které měly vliv na vědecký a akademický život v Čechách až do roku 1945. Po několik století byly české země

¹²⁰ Janko, J. (1983): *Darwinovo místo ve vývoji biologie a český evolucionismus*. Časopis národního muzea, řada přírodovědecká 152, s. 70.

¹²¹ Rádl, E. (2006): *Dějiny biologických teorií novověku I*. Praha: Academia, s. 321: „*Podstata naturfilozofie spočívá v tom, že se celá příroda, včetně ducha, ve všech svých elementech chápe jako identická: všechno je podstatně tímž, zvíře, elektřina, slunce, Bůh, páření atd.*“

¹²² Purkyněho přírodovědecká zkoumání podněcovala jeho zájem o filozofickou problematiku. Odmítal tradiční náboženské představy, avšak nesouhlasil ani s mechanistickým materialismem, který nedovede vysvětlit specifičnosti živé hmoty. Pod vlivem německé klasické filozofie, zejména F. W. J. Schellinga a později G. W. F. Hegela a německé naturfilozofie, vytvářel svůj panteistický názor s dynamickým a vývojovým pojetím světa. V *Útržcích ze zápisníku zemřelého přírodovědce, MF, Praha 1987*) chápe přírodu jako jediné neomezené a nekonečné bytí a člověka jako produkt jejich tvořivých sil. (Pramenem: Bohumil NĚMEC. *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému*. Paseka, Litomyšl 1998-.)

¹²³ Hermann, T., Šimůnek, M. (2008): *Between Science and Ideology: The Reception of Darwin and Darwinism in Czech Lands, 1859–1959*. In: Engels, E.-M., Glick, T.F., and contributors (2008): *The Reception of Charles Darwin in Europe*. London: Continuum, s. 199.

mnohonárodním územím, v průběhu 19. století lze sledovat vzestup dvou nezávislých, paralelních národních vědeckých komunit – české a německé. Praha byla přirozeným centrem obou těchto komunit a obě komunity se soustředily kolem pražské Karlo-Ferdinandovy university, která byla roku 1882 rozdělena na dvě nezávislé university, českou a německou. Ostatní instituce – jako například Museum Království českého, Královská česká společnost nauk, německý spolek Lotos, Spolek českých lékařů, Přírodovědecký klub v Praze nebo Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění – hrály pouze vedlejší, ačkoli mnohdy pozoruhodnou, roli.¹²⁴ Zatímco německá věda v českých zemích byla v úzkém kontaktu s výzkumem a vědeckými institucemi v německy mluvícím světě, a v mnoha aspektech tak byla vlastně integrální součástí světa německé vědy; česká věda se vyvíjela separátně.¹²⁵

Jméno Darwin bylo v Praze známo již od konce 18. století a zejména pak na začátku 19. století.¹²⁶ Český fyziolog Jan Evangelista Purkyně znal díla přírodovědce Erasma Darwina a v některých svých raných pracích se Purkyně věnoval obdobným tématům (např. závrať či subjektivní vize). Dle Matouškové byl již v první polovině 19. století v Čechách obecně rozšířen zájem o myšlenku evoluce. Stejného názoru jsou i Emil Hadač a František Hořavka, kteří napsali: „*Myšlenka evoluce, myšlenka že rostliny a živočichové a konečně i člověk nebyli stvořeni, nevznikli najednou, ale že se vyvíjeli z jednodušších ústrojenců, objevuje se u nás již před vyjitím Darwinova Vzniku druhů. Jsou to sice pokusy často zcela naivní, čteme-li je dnes, ale přesto je nesmíme podceňovat. Ve své době byly jistě odvážné, protože se stavěly proti běžnému mínění, zastávanému tehdy ještě všemocnou církví katolickou.*“¹²⁷

Předchůdcem evolučních myšlenek v Čechách byl již od první poloviny 19. století český přírodovědec Jana Evangelista Purkyně, pokrokový a moderní biolog, zastánce experimentální fyziologie.¹²⁸ Již v padesátých letech při příležitosti založení přírodovědeckého časopisu Živa (1853), který Purkyně redigoval, psal Purkyně ve svém článku *Člověk a příroda* o vývoji ústrojenců jako o něčem samozřejmém.¹²⁹ Sám Purkyně byl stoupencem evolucionismu v rámci struktur naturfilosofie a osobně byl k Darwinově teorii poměrně kritický. Navzdory tomu učinil několik pochvalných poznámek o jeho teorii v rukopise svého nepublikovaného díla *Všeobecná fyziologie* a poté ještě znovu v díle *Austria polyglotta* z roku 1867, kde se pokusil aplikovat

¹²⁴ Hermann, T., Šimůnek, M. (2008): *Between Science and Ideology: The Reception of Darwin and Darwinism in Czech Lands, 1859–1959*, s. 200.

¹²⁵ Tamtéž, s. 200: Její hlavní ambicí bylo: „...both to independently integrate with international scientific structures and to meet intellectual functions aiding a civic and cultural emancipation of Czech society...“

¹²⁶ Matoušková, B. (1959): *The beginnings of Darwinism in Bohemia*. Praha: Folia Biologica, s. 169.

¹²⁷ Hadač, E., Hořavka, F. (1953): *Darwin a tvůrčí darwinismus*. In: Darwin, Ch. (1953): *O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život*. Praha: ČSAV, s. 340; Jako příklad můžeme uvést knihu českého spisovatele a novináře Jana Slavomíra Tomička *Doba prvního člověčenstva aneb auplnější vyličení stávu prvního pokolení lidského*. České museum, Praha 1846.

¹²⁸ Světový význam má jeho objev živočišné buňky a formulace buněčné teorie, a jeho poznání důležitosti buněčného obsahu (protoplazmy), kterou poprvé pojmenoval roku 1837 na pražské přírodovědecké konferenci. Svým objevem upozornil na jednotný základ všeho organického světa; a odstranil tak myšlenku evoluce z cesty jeden z jejich protiargumentů.

¹²⁹ Purkyně, J. E. (1853): *Člověk a příroda*. In: Časopis přírodnický Živa, s. 134.

myšlenku *boje o život* na problematiku vzniku a vývoje národů.¹³⁰ Purkyně, tehdy již téměř osmdesátiletý, nebyl schopen důkladně sledovat všechny aspekty a problémy Darwinovy teorie, avšak poskytoval plnou a nezaujatou podporu svým mladým spolupracovníkům, kteří ho obklopovali, a kteří se o darwinismus živě zajímali. Purkyněho studenti a spolupracovníci, kteří hráli velmi důležitou roli v první fázi recepcce darwinismu v Čechách, Darwinovo dílo uvítali s nadšením. Matoušková zhodnotila situaci slovy: „...*enthusiasm of the young physicians and naturalists for Darwin from the first moments; critical remarks of some older ones...*“.¹³¹

Purkyně kolem sebe dokázal soustředit mladé a nadějně vědce nejrůznějších (vedle lékařských) přírodovědných oborů – např. rostlinného fyziologa Julia Sachse, rostlinného morfologa Ladislava Čelakovského, antropologa a pozdějšího politika Eduarda Grégra nebo geologa Jana Krejčíře. Tito mladí badatelé spolupracovali s Purkyněm (Krejčí např. spoluredigoval *Živu* a Grégr ji od roku 1865 vydával), sdíleli jeho víru ve správnost evoluční myšlenky a ve stejném duchu také přispívali svými články do jeho přírodovědeckého časopisu. Eduard Grégr dokonce svého učitele předešel a již roku 1866 publikoval studii *Věčný boj: Anthropologická studie*, ve které se pokusil aplikovat darwinismus na společenské otázky.¹³²

Právě okruh kolem Jana Evangelisty Purkyně se velmi zasloužil o zpopularizování a přijetí evolučních myšlenek v Čechách, jak ve veřejném, tak i v akademickém diskursu. Darwinových zastánců bylo u nás na přelomu 19. a 20. století mnoho. „*The young generation of naturalists took up Darwinism, with various modifications and in different forms, but all, almost without exception, incorporated Darwinist theories in their own scientific work.*“¹³³ Vedle již zmíněných vědců a Purkyněho studentů a spolupracovníků mezi ně patřili i přírodovědec Karel Bořivoj Presl, přírodovědec a cestovatel Antonín Stecker¹³⁴, lékař Josef Bulova¹³⁵, zoolog František Vejdovský¹³⁶, botanik Josef Velenovský. Existovali však i méně známí darwinisté, jejichž jména by neměla být zapomenuta. Patří sem například středoškolští venkovští profesoři Vilém Kurz a Josef Klvaňa, kteří se snažili šířit pokrokové myšlenky ve svém okolí.¹³⁷

Vedle zmíněné skupiny lékařů a přírodovědců se k evoluční myšlence přikláněli i další významné osobnosti české společnosti, neboť darwinismus byl reflektován i společenskovědními odborníky, například českým jazykovědcem a buditelem Josefem Jungmannem¹³⁸ nebo filosofem a estetikem Josefem Durdíkem, který se pokusil o aplikaci darwinismu na etiku, estetiku a společnost, a který byl navíc pravděpodobně jediným Čechem, který se s Darwinem osobně

¹³⁰ Purkyně, J. E. (1867): *Austria polyglotta*. E. Grégr, Praha 1867.

¹³¹ Matoušková, B. (1959): *The beginnings of Darwinism in Bohemia*, str. 175.

¹³² Grégr, E. (1866): *Věčný boj: Anthropologická studie*. Květy, 2.35: s. 414 – 417.

¹³³ Matoušková, B. (1959): *The beginnings of Darwinism in Bohemia*, s. 181.

¹³⁴ Stecker, A (1876): *O rozvoji organismů zem obývajících*. Praha: Lumír.

¹³⁵ Bulova, J. (1879): *Výklad života ze zákonů přírodních: trest' ze spisů Darwinových a Haeckelových*. Praha: J. Bulova.

¹³⁶ Vejdovský, F. (1879): *Karel Darwin. K 70letým narozeninám*. Praha: Lumír.

¹³⁷ Hadač, E., Hořavka, F. (1953): *Darwin a tvůrčí darwinismus*, s. 355.

¹³⁸ Matoušková, B. (1959): *The beginnings of Darwinism in Bohemia*, s. 170.

setkal.¹³⁹ Dalším, kdo sympatizoval s myšlenkou evoluce, byl český filosof a pedagog Gustav Adolf Lindner, který se pokusil využít myšlenku vývoje přirozeného, kulturního a mravního pro účely pedagogické.¹⁴⁰ Stoupenci Darwinovy teorie byli rovněž teoretikové umění a estetiky Otakar Hostinský¹⁴¹ a Miroslav Tyrš (zakladatel tělovýchovné a vlastenecké organizace Sokol), anebo také spisovatel, buditel a popularizátor Filip Stanislav Kodým, který v 70. letech publikoval několik evolucionisticky zaměřených přírodopisných děl.

V roce 1909, při příležitosti stého výročí Darwinova narození, vydal zoolog a posléze profesor filosofie přírodních věd na Karlově universitě Emanuel Rádl již druhý svazek svých *Dějiny biologických teorií*, ve kterém rozebral historii evolučních teorií v 19. století a na závěr se vyjádřil o tehdejší současné situaci.¹⁴² Rádl byl Masarykovým žákem a stejně jako Tomáš Garrigue Masaryk se řadil k odpůrcům evoluční teorie. Základem Masarykovy filosofie byl Platonův idealismus, což mu způsobovalo obtíže s pochopením Darwina, Haeckela a dalších darwinistů. Zatímco, některé závěry Haeckela a dalších darwinistů Masaryk přijal a pokusil se je uplatnit při své sociologické analýze sebevraždy¹⁴³, s Darwinem ostře polemizoval. Jeho postoj k darwinismu je nejsouhrnněji podán v Čapkových Hovorech: „*Ano, já jsem i dnes platonikem; to bych vám mohl ukázat na svém poměru k vývojovým teoriím...Ptáte-li se, jak ty různé formy a druhy vznikly, odpovídám, že nevím; ale odmítám Darwinovu mechanickou nahodilost, odmítám jeho selekční princip boje o život... Po mém rozumu je darwinism jedna z forem historicismu a relativismu, proti kterému jsem vždy hájil realism. Nevěřím, že se, jak chce Haeckel, množství živočichů vyvinulo z několika pradruhů, nebo dokonce z pradruhu jednoho, a nevěřím, jak pravím, v rozrudování nahodilé a mechanické. Držím se hypotézy tvořitelské.*“¹⁴⁴ Avšak tyto Masarykovy úvahy měly jen omezený vliv, mnohem více zapůsobily práce jeho žáka Emanuela Rádl. Jeho *Dějiny biologických teorií* podle Hermanna a Šimůnka ovlivnily celou generaci filosofů a historiků darwinismu. A podle Stanislava Komárka se jedná o „*strhující dílo, které neobyčejně přesvědčivě zařazuje biologické myšlení do kontextu myšlenkových proudů té které doby a velice úzce chápe souvislost dějin vědy s „velkými dějinami“, nikoli jako něco izolovaně se vyvíjejícího*“ a Rádl celé dějiny biologie pojímá jako „*předstupně, ústící do neodarwinistické syntézy (není to tam takto explicitně uvedeno, ale její korunou se jeví v podstatě Ernst Mayr sám); biologičtí myslitelé, kteří do tohoto konceptu „nepasují“, nejsou prostě vůbec zmíněni*“.¹⁴⁵

¹³⁹ Durdil, J. (1876): *Návštěva u Darwina*. Osvěta, č. 10, s. 717–727.

¹⁴⁰ Lindner, G. A. (1888): *Paedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném, kulturním a mravním*. Roudnice: A. Mareš.

¹⁴¹ Hostinský, O. (1877): *Šest rozprav z oboru krasovědy a dějin umění*. Praha: E. Grégr a F. Datel. – V eseji „*Darwin a Drama*“ Hostinský ukazuje, jak by bylo možné na podkladě darwinismu (chápaného jako sociální darwinismu) vybudovat drama, jak on se domníval, na skutečném základě.

¹⁴² Rádl, E. (1909): *Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století*. Praha: Laichter.

¹⁴³ Masaryk, T. G. (1904): *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. Praha: Jan Laichter.

¹⁴⁴ Čapek, K. (2009): *Hovory s T.G.M.* Praha: Fragment, s. 53.

¹⁴⁵ Rádl, E. (2006): *Dějiny biologických teorií novověku, II.* Praha: Academia, s. 457–458.

Rádlova kniha byla přeložena do několika světových jazyků a on se stal mezinárodně uznávaným vědcem, našim nejznámějším autorem spisu o darwinismu a také dodnes ve světě nejcitovanějším českým biologem.¹⁴⁶ Jeho význam pro českou společnost nebyl nijak menší, Rádl vzhledem k širokému rozsahu své působnosti – Rádla by bylo možné označit za biologa, filosofa, metodologa vědy, sociologa, náboženského myslitele, společenského organizátora, ale též publicistu, společenského kritika a moralistu – spojoval obory a různé oblasti vědeckých a společenských aktivit. Hermann o Rádlovi napsal: „*Mnoho jeho přednášek a knih bylo dobovou událostí, které rozvířily či podnítily vášnivé diskuse a doslova dělily intelektuální společnost.*“¹⁴⁷ Rádl byl osobnostní kontroverzní a provokativní, a dostalo se mu jak uznání, tak i kritiky.

Oposice proti darwinismu v Čechách

Již od počátku se proti pronikání darwinistických myšlenek do české přírodovědy postavila důrazná oposice. Mezi vlivné odpůrce evolučních myšlenek a zastánce Cuvierovy teorie o katastrofách¹⁴⁸ v Čechách patřili například významní zahraniční badatelé – francouzský paleontolog Joachim Barrande a rakouský mineralog, geolog a paleontolog August Emanuel Reuss – působící v Čechách. Barrande, Reuss, ale i další paleontologové převzali skeptický a negativní postoj k myšlence evoluce, což se jeví v ostrém kontrastu k většině tehdejších českých biologů. Matoušková ve své eseji napsala: „*The biologists also sometimes showed a dislike of „theories“ nad „philosophy“, but accepted Darwin or fundamentals evolutionary ideas, sometimes with critical modifications, sometimes adding their own contribution.*“¹⁴⁹

Mezi stoupence teorie o stálosti stvořených druhů v přírodě patřil rovněž augustiniánský mnich Gregor Johann Mendel, často nazývaný zakladatelem genetiky pro svoji studii o dědičnosti.¹⁵⁰ Jeho práce, ač byla později mnohokrát podrobena kritice a experimentální data prověřována, neboť se mnohým kritikům zdála až příliš přesná¹⁵¹, byla ve své době jednou z prvních, která aplikovala matematické metody na biologický výzkum. Význam Mendelovy práce byl oceněn až po jeho smrti na začátku 20. století, jeho znovuobjevení pak podnítilo založení

¹⁴⁶ Hermann, T. (2002): *Emanuel Rádl a české dějepisectví*. Praha: FF UK, s. 50.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 50.

¹⁴⁸ **Georges Cuvier** – Jeho zájem se soustředil mimo jiné (podkládán za zakladatele moderní zoologie, založené na vědeckém podkladě srovnávací anatomie; na základě svého výzkumu stanovil nové rozdělení živočišstva dle jeho organizace a vzájemné závislosti jeho orgánů) na paleontologii. Studoval kostry pravěkých ještěřů, z nalezených kostí dokázal složit obraz celého zvířete a určit způsob jeho výživy. Jelikož však nenalézal spojnicí mezi pravěkými ještěřy a dnešní faunou (nenalézal kostry zvířat, které by tvořily přechod k dnešnímu tvorstvu) postavil se proti Lamarckovým evolučním teoriím. Rozvinul vlastní *nauku o katastrofách zemských*, podle níž proběhlo vícero stvoření, jehož autorem byl vždy jeden a ten samý tvůrce, který pokaždé plod své práce zničil nějakou katastrofou – za poslední takovouto pohromou považoval poslední potopu světa - a stvořil nové, jiné formy. Tímto způsobem si Cuvier vysvětloval změny v rostlinstvu a zvířectvu a také to, proč kosti dinosaurů nalézáme v jiné vrstvě kůry zemské (změny povrchu zemského vykládal střídavým vystupováním moří a potopami suchozemí). Cuvier se tak řadí k odpůrcům evolučních názorů a k obhájčům církevních představ o stvoření světa a potopě. Jeho hlavním dílem je *Le règne animal*, poprvé vydané roku 1817.

¹⁴⁹ Matoušková, B. (1959): *The beginnings of Darwinism in Bohemia*, s. 169.

¹⁵⁰ Mendel, G. J. (1866): *Versuche über Pflanzen-Hybriden*. Brno: Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn, Bd. IV für das Jahr.

¹⁵¹ Vedle falšování dat (pokusy, které mu nevyšly úplně přesně, Mendel nastavoval dalšími pokusy tak dlouho, dokud neodpovídaly jeho předpokladům) lze Mendlovi vytýkat i to, že z obrovského množství pokusů zveřejnil pouze ty, které dokládaly jeho teorie.

genetiky jako vědní disciplíny. Jeho práce byla vysloveně protievoluční, i když to autor otevřeně nepřiznal. Zastával názor o stálosti stvořených druhů a změny v přírodě přičítal prostým kombinacím stabilních vlastností.¹⁵² Věřil v ustrnulost, nikoli v evoluci. Ačkoli Darwinovo dílo velmi dobře znal, odmítal uznat Darwinovy závěry za vědecky podložené.¹⁵³ V jejich přijetí mu bránilo nejen vědecké, ale také náboženské přesvědčení a argumenty. Jeho vliv byl nicméně omezen hlavně na Moravu a diskusi o evolucionismu v Čechách tak příliš neovlivnil.

Velký ohlas nevzbudily ani polemické stati *Das Alter des Menschengeschlechtes* botanika Emanuela Purkyně, syna velkého biologa Jana Evangelisty Purkyně, v nichž se otevřeně stavěl proti darwinismu.¹⁵⁴ Tento odpůrce z řad mladé generace zastával striktně empirické stanovisko, odmítal všechny hypotézy a poukazoval na skutečnost, že organismy se od sebe navzájem odlišují mikroskopicky a histologicky. V nedatovaném soukromém dopise (někdy z šedesátých let 18. století) svému otci se však zmínil, že pracuje na překladu Darwinova díla, doplněném o výklad.¹⁵⁵ Tento překlad nebyl nikdy dokončen.

Největší a nejorganizovanější bitva mezi stoupenci a odpůrci darwinismu v Čechách začala v roce 1866 a byla vyvolána úplně jiným sporem – stížností na jezuitu, kteří se pokoušeli o návrat a o znovuzískání vlivu v Rakousku, a ostrým protestem, který jejich snahy u veřejnosti vyvolaly. Spor začal kvůli jezuitům, poté se stočil na stížnosti církve na materialismus mládeže, až skončil u nařčení z toho, že přírodovědci věří, že člověk pochází z opice. Mezi nejaktivnější odpůrce jezuitů patřili Eduard Grégr a jeho přítel, básník a novinář Jan Neruda, kteří publikovali své články v politickém deníku *Národní listy* (vydávaném Grégrovým bratrem Juliem). Jezuité byli zase podporováni *Časopisem katolického duchovenstva*, přičemž hlavním mluvčím antidarwinistické fronty se stal moravský kněz Matěj Procházka. Navzdory jeho učenému stylu jsou však jeho argumenty pouhou kompilací z děl zahraničních autorů a mnohdy obsahují mnoho naivností. Darwinova teorie se však díky tomuto sporu stala na několik dalších let velice diskutovaným tématem, „*the struggle affected wide strata of society for years – and Darwinism proved an effective weapon*“.¹⁵⁶

¹⁵² Hadač, E., Hořavka, F. (1953): *Darwin a tvůrčí darwinismus*, s. 352.

¹⁵³ Matoušková, B. (1959): *The beginnings of Darwinism in Bohemia*, s. 175: „It is known, however, that Mendel possessed all Darwin's works, which, with the exception of the „Fertilization of British Orchids“, he filled with his comments.“

¹⁵⁴ Purkyně, E. (1876). *Das Alter Menschengeschlechtes*. Praha: Politik.

¹⁵⁵ Matoušková, B. (1959): *The beginnings of Darwinism in Bohemia*, s. 174.

¹⁵⁶ Matoušková, B. (1959): *The beginnings of Darwinism in Bohemia*, s. 175.

VLIV DARWINISMU A EVOLUČNÍCH MYŠLENEK NA SPOLEČNOST A SPOLEČENSKÉ OTÁZKY V ČECHÁCH

Z pramenů vyplývá, že Darwinovo dílo *O vzniku druhů přirozeným výběrem* bylo v Praze známo již několik měsíců po jeho publikování roku 1859 v Londýně, ačkoli psané záznamy je těžké nalézt. Nepochybně lze říct, že v červnu roku 1860 se mladý geolog a paleontolog Antonín Frič, Purkyněho žák, zúčastnil pravidelného každoročního zasedání Britské vědecké společnosti v Oxfordu a sledoval vášnivou debatu mezi oxfordským biskupem Wilberforcem a Darwinovým „buldokem“ Huxleyem.¹⁵⁷ I když bylo rakouskými úřady Fričovi zakázáno o návštěvě veřejně přednášet a publikovat, zvěsti o ní se pravděpodobně přece jen dostaly mezi českou přírodovědeckou komunitu. Lze tedy usuzovat, že čeští přírodovědci byli velmi dobře informovaní a vesměs Darwinovo dílo přijali se sympatiemi. Darwinovo dílo a myšlenka evoluce se dále šířily mezi stále větší okruh lidí, čemuž napomohla i příznivá vnitropolitická situace v habsburské monarchii v letech 1861–62. Vliv darwinismu se velmi brzy projevil i v české společnosti. V tomto období vznikl velký počet českých kulturních, ekonomických a vědeckých organizací – např. český politický deník *Národní listy* vydávaný a řízený Juliem Grégrem, *Česká lékařská společnost* Jana Evangelisty Purkyněho a její časopis, nebo česká tělovýchovná a vlastenecká organizace *Sokol* založená z podnětu Miroslava Tyrše a Jindřicha Fügnera. Právě organizace *Sokol* byla podle Hermanna a Šimůnka založena na koncepci sociálního darwinismu: „Already in the 1870s, Tyrš incorporated into the ideology of this nationally and practically oriented organization a sort of voluntarists-ethical conception of „Social Darwinism“, in which the „struggle between nations“ is not seen as a confrontation but ether as mutual improvement, progress and development which ges hand in hand with the physical and moral cultivation of the individual.“¹⁵⁸

Darwinova teorie se odrazila také v naší krásné literatuře, a to zejména mezi šedesátými a osmdesátými léty 19. století. Největší pozornost vzbudila myšlenka *boje o život* aplikována na lidskou společnost. Na této myšlence je vybudováno například romanetto Jakuba Arbesa, *Newtonův mozek*.¹⁵⁹ Darwinismus a myšlenka *boje o život* se také odrazily v díle *Písně kosmické* Arbesova přítele Jana Nerudy z let 1878.¹⁶⁰

Na počátku 20. století došlo ke značnému rozvoji genetiky, molekulární biologie, ekologického výzkumu, a podařilo se také překlenout počáteční rozpor mezi genetikou a

¹⁵⁷ Matoušková, B. (1959): *The beginnings of Darwinism in Bohemia*, s. 171.

¹⁵⁸ Hermann, T. (2002): *Emanuel Rádl a české dějepisectví*. Praha: FF UK, s. 204.

¹⁵⁹ Arbes, J. (1877): *Newtonův mozek*. Praha: Lumír.

¹⁶⁰ Neruda, J. (1878): *Písně kosmické*. Praha: E. Grégr a F. Datel.

darwinovským evolucionismem v nové, syntetické teorii evoluce, která tím byla položena na genetické základy. Takto artikulovaný neodarwinismus dle Janka výrazně ovlivnil biologickou teorii i metodologii nejen první, ale i druhé poloviny 20. století.¹⁶¹ Mezi přední zastávce této syntézy v Čechách patřil i Bohumil Němec, který publikoval množství studií o významu evoluční teorie i o samotném Darwinovi.¹⁶²

V souvislosti s postupnou ideologickou polarizací světa však současně vzrostl význam otázek spojených s darwinismem, s jejich využitím (aplikací) a posléze zneužitím. „*While leftist intellectuals read Darwin in terms of dialectical materialism and saw him as a prophet of „progress“ and „free thought“, a force opposing „reactionary thinking“ and the Church, the political right, and after 1933 also pro-nazi thinkers and scientists (mostly German), tended to apply the Spencerian principle of selection to racial theories (anti-Semitism) and the „social question“ (racial „hygiene“), as it was called.*“¹⁶³ Tyto myšlenky měly velký dopad i na dění v Čechách, které byly tradičně úzce propojeny s vědeckými kruhy v západních státech, zejména v Německu, Anglii a Francii, a kde se šířily biologické teorie, které podle Janka pod vlivem politických režimů „šířily snahy biologicky podložit nutnost podřízení jedince celku – at' již v podobě rasové hygieny, hlásající potřebu vyhladit biologicky „méněcenná“ individua anebo celé národy, nebo ve formě tzv. mičurinské biologie, proklamující dalekosáhlé manipulace s přírodou a dědičností za cílem vytváření „nového člověka““.¹⁶⁴ Ke značnému úspěchu, s jakým tyto teorie čeští vědci přijímali, přispěla tehdejší politická a společenská situace. Problematika mnohonárodnostních států a růst nacionalismu na přelomu 19. a 20. století spolu s celkovou militarizací společnosti, kterou přinesla první světová válka, se promítla do úvah o společnosti, státu a válce. Na tyto debaty mělo velký vliv darwinistické pojetí vývoje a člověka vněm. Do společenských a politických debat se promítly také myšlenky sociálního darwinismu a myšlenky eugenické, které u nás velmi brzy našly své stoupence. Tyto myšlenky se do Čech dostaly zejména prostřednictvím spisů německých, anglických a francouzských autorů. Diskuse o sociální aplikace darwinismu se nesly ve dvou rovinách.

První rovina diskuse se týkala eugenických otázek a úvah o tom, jak nejlépe zvětšit biologický kapitál státu. Eugenikové se věnovali řadě témat jako například kontrole porodnosti, legalizaci potratu, dohledu nad manželstvím, různým opatřením ve zdravotnictví a v péči o společnost (včetně ochrany nemluvňat a žen při těhotenství, boji proti tuberkulóze, duševním poruchám a pohlavním chorobám.) a také metodám boje proti alkoholismu. Jejich cílem bylo

¹⁶¹ Janko, J. (1997): *Vědy o životě v českých zemích 1750–1950*. Praha: Archiv AV ČR, s. 347.

¹⁶² Hermann, T., Šimůnek, M. (2008): *Between Science and Ideology: The Reception of Darwin and Darwinism in Czech Lands, 1859–1959*, s. 207.

¹⁶³ Tamtéž, s. 207.

¹⁶⁴ Janko, J. (1997): *Vědy o životě v českých zemích 1750–1950*, s. 348.

ošetření těchto otázek v zákonodárství a státní regulace a dohled. Vědecké zdůvodnění svých teorií eugenici hledaly v doslovné aplikaci Darwinova *zákona přežití nejsilnějších* na společnost a její vývoj. Nicméně je nutno zdůraznit, že stejně jako v jiných zemích i v Čechách byli sociální darwinisté a eugenici široká skupina lidí s nesourodými názory a odlišným pojetí války, boje i názoru na eugenické reformy. Ráda bych se v této kapitole ještě pozastavila nad eugenickým hnutím, které v prvních desetiletích 20. století dosáhlo v Čechách značného vlivu a mezi jeho stoupence patřili přední čeští vědci, profesori a vůdčí osobnosti české politiky, mezi jinými také Edvard Beneš a Bohumil Němec.¹⁶⁵

Úspěch eugenických myšlenek v Čechách byl mimo jiné zapříčiněn tehdejšími politickým, společenským a intelektuálním vývojem: „...*Czech, faced with what they perceived as a crisis of the individual and a national „degeneration“, wished to create a „healthier“ and more „efficient“ society. This was the original motivation of the movement for a „reform of life“ (Lebensreform) in central Europe...“*.¹⁶⁶ Eugenika byla velmi úzce spojena s populační otázkou, která byla součástí otázky národní. Stejně jako v jiných evropských zemích byl podle Šimůnka i v Čechách, na Moravě a ve Slezsku na počátku 20. století sledován všeobecný trend poklesu porodnosti, který byl českými eugeniky interpretován v kontextu *sociální degenerace*. Tento argument vytvořil jádro diskusí o plánované populační politice, která se rozšířila a zpolitizovala během první světové války.¹⁶⁷

První světová válka přispěla k radikalizaci české biologie, vyburcovala české eugenické hnutí a rozšířila myšlenku o nutnosti eugenické reformy. Objevily se první české spisy o eugenice, které upozorňovaly na nutnost ochrany jak „kvality“, tak „kvantity“ české populace, a eugenické hnutí. V roce 1915 byla v Praze založena *Česká eugenická společnost*. Jejím předsedou byl zvolen přední stoupenec eugeniky u nás, lékař a posléze profesor neuropatologie na Lékařské fakultě Karlo-Ferdinandovy University Ladislav Haškovec. Dalšími představiteli nově založené společnosti byli: další z vedoucích představitelů českého eugenického hnutí, profesor obecné biologie na pražské Lékařské fakultě Vladimír Růžička a jeho student a také vysokoškolský profesor Jaroslav Kříženecký. Mezi první vlivné členy patřili i Edvard Beneš a Bohumil Němec.

Útrapy válečných let 1914–1918 a bojově agitační analogie vycházející z darwinismu přispěly k radikalizaci české biologie a k rozšíření názoru o nutnosti eugenické reformy. „*Like elsewhere in Western and East-Central Europe, the Czechs aspired to create a „healthier“ society in the face of the crisis of individual and national „degeneration“*.¹⁶⁸ V novém československém státě bylo zavádění eugenických reforem prezentováno jako „...*conglomerate*

¹⁶⁵ Šimůnek, M. (2007): *Eugenics, Social Genetics and Racial Hygiene: Plans for Scientific Regulation of Human Heredity in the Czech Lands, 1900 – 1925.*; In: Weindling, P., Turda, M. (2007): *Blood and Homeland*. Budapest: Central European University, s.145–161.

¹⁶⁶ Hermann a Šimůnek. *Between Science and Ideology: The Reception of Darwin and Darwinism in Czech Lands, 1859–1959*, s. 206.

¹⁶⁷ Šimůnek, M. (2007): *Eugenics, Social Genetics and Racial Hygiene...*, s. 151.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 145.

*of several „democratic“ and „progressive“ social strategies“ ... Shortly thereafter, eugenics became an important part of the new republic ideology of the „young“, „healthy“ and „plebeian nation“.*¹⁶⁹ Eugenikové se zaměřovali na otázky ochrany a zlepšení biologické jedinečnosti národa a prevenci proti úpadku jeho biologického uspořádání.¹⁷⁰ Závěrem bych ještě ráda zmínila, že čeští eugenikové opakovaně a důrazně odmítali germánskou rasovou hygienu a považovali tuto aplikaci principů výběru za aristokratickou a nedemokratickou.¹⁷¹ Podle Šimůnka během první republiky české eugenické hnutí následovalo a podporovalo oficiální československou zahraniční politiku.¹⁷²

O druhé rovině diskuse, která se týkala aplikace darwinismu a čistě biologických principů na společnost a pojetí války, které z této diskuse vyplývají, pohovořím v následující části této bakalářské práce. Některými biology a sociálními vědci byla válka chápána jako nositelka pokroku a vývoje. Argumentem a obhajobou této myšlenka byla doslovná aplikace Darwinových principů – *přežití nejsilnějších, boje o život a přírodního výběru* – na společnost. Válka mezi národy byla v této optice interpretována jako *boj o přežití národů a států*. U některých autorů, zejména ve dvacátých až třicátých letech s postupnou ideologizací a totalizací společnosti, přerostly tyto úvahy až ke hrozbě násilí nebo rasového vyhubení, čímž se dostaly do spojení s rasovými teoriemi, a posléze rasovou politikou a hygienou. V následující části této práce se budu věnovat rozboru děl několika českých autorů, vědců a politiků, kteří se ve svých spisech k tomuto tématu vyjádřili. Z tohoto rozboru se pokusím dojít k bližšímu poznání o recepci biosociálních témat v Čechách, zejména o aplikaci Darwinových principů *boje o život a přežití nejsilnějších* na společnost, společenský vývoj a na válku a boj mezi státy a národy.

---

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 154–155.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 155.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 155: „*Czech eugenicists strongly and repeatedly opposed German racial hygiene or, as they called it, „selective national eugenics“. They considered the German application of pure principles of selection as aristocratic and undemocratic ...*“

¹⁷² Tamtéž, s. 158.

Část III.

EDVARD BENEŠ A JEHO DÍLO

EDVARD BENEŠ

Český politik, diplomat a státník Edvard Beneš se narodil v roce 1884 a zemřel v roce 1948. Během svých univerzitních studií v Praze, v Paříži, v Dijonu, v Londýně a Berlíně získal rozsáhlé znalosti z řady vědních oborů – historie, práva, psychologie, filozofie, sociologie a politiky. Svými studii doma a v zahraničí získal značný rozhled. Snažil se proniknout do podstaty individuality člověka, usiloval o pochopení složitosti historických procesů i obecných mechanismů ovládajících fungování společnosti. Jeho mimořádné kvality ocenil záhy T.G. Masaryk a byl tak položen základ jejich celoživotní spolupráce a přátelství. Svými odbornými zájmy Beneš směřoval k vědecké a univerzitní kariéře, která však byla v roce 1914 přerušena vypuknutím první světové války. Beneš po boku Masaryka patřil k předním tvůrcům protirakouského odboje za první světové války v zahraničí, kde jako tajemník *Národní rady československé* v Paříži prosazoval zřízení československého státu. V letech 1918 až 1935 zastával funkci československého ministra zahraničí, v letech 1921 až 1922 byl předsedou československé vlády. Po Masarykovi se v roce 1935 stal druhým československým prezidentem a v této funkci zůstal až do roku 1938. Při prezidentských volbách čelil silné opozici ve vládě nejsilnější agrární strany, která postavila proti Benešovi svého kandidáta, profesora botaniky Bohumila Němce. Obratným politickým manévrováním se však Benešovi podařilo docílit nejen stažení Němcovy kandidatury, ale též svého vlastního zvolení do úřadu prezidenta a to velkou většinou hlasů. V období druhé světové války byl vedoucím představitelem československého protinacistického odboje na Západě a v letech 1940 až 1945 prezidentem prozatímního československého státního zřízení. Po ukončení války byl opět zvolen prezidentem a v této funkci setrval do roku 1948, kdy na protest proti upevňování komunistického režimu abdikoval. V té době již byl vážně nemocný a během několika měsíců zemřel.¹⁷³

Ve svých memoárech zásadně odmítl filosofii moci, která dává velkým národům právo ovládat národy menší a slabší. „*I když si byl vědom permanentní existence násilní v dějinách, odmítl ho akceptovat jako „zásadu a osudovou nutnost“. Takové pojetí považoval nejen za barbarské a nelidské, ale i za ideový zdroj umožňující přípravu dalších krvavých konfliktů.*“¹⁷⁴

¹⁷³ Tyto biografické informace jsem čerpala z knih: Kvaček, R. (1999): *Galerie nesmrtelných. Svazek 3.* Třebíč: Akcent.; Olivová, V. (1994): *Edvard Beneš.* Praha: Společnost Edvarda Beneše.

¹⁷⁴ Věra Olivová v předmluvě k Beneš, E. (1994): *Světová válka a naše revoluce.* Praha: Společnost Edvarda Beneše, s. 8.

VÁLKA A KULTURA. Studie z filosofie a sociologie války.

V roce 1922 byla vydána krátká studie Edvarda Beneše *Válka a kultura* s podtitulem *Studie z filosofie a sociologie války*. Poprvé vyšla v roce 1915 v časopise Lumír a zdůvodňovala oprávněnosti českého odboje z hlediska filosofického a sociologického. Smysl celé studie Beneš shrnul do jedné věty: „*Válka, násilí, revoluce je oprávněná a spravedlivá a nejen to, naopak více: je povinností každého tehdy, sahá-li se opravdu na duševní i hmotnou kulturu jeho národa.*“¹⁷⁵ Dílo se zabývá vzájemným vztahem války a kultury a filosoficko-dějinnými otázkami, které z tohoto vztahu vyplývají.

Dle Beneše lze na vztah války a kultury pohlížet z trojího hlediska. V prvním a nejběžnějším pohledu se válka jeví jako cosi nekulturního, válka a kultura se dokonce jeví jako dva protikladné pojmy. Válka je projevem nekultury, barbarství a násilí. Je chápána jako pokračování politiky jinými prostředky¹⁷⁶, obvykle násilnými, a právě užití násilí je důvodem, proč mnozí vnímají válku jako nekulturní. Násilí, a to zejména násilí materiální je samo o sobě také považováno za nekulturní. Kulturu se v tomto pojetí míní „*jistý stav vzdělání a mravnosti*“¹⁷⁷ a z tohoto pojetí vychází i představa kulturního člověka a ideál společenského soužití. Tyto představy jsou následně měřítkem kultury a kulturnosti celých národů a společností. Vychází z nich pojem lidí kulturních a nekulturních, a rovněž i posuzování národů primitivních a nižších jako nekulturních a méně kulturních. „*Kultura se tu tedy chápe jako v určitém smyslu vzestupující a ve vývoji historickém stále pokračující vztahy lidí a společnosti; má obsah ryze mravní, je konec konců vyplněna jen názory o lidských a společenských vztazích navzájem.*“¹⁷⁸ Dle tohoto pojetí se pak také mluví o válce vedené kulturněji a méně kulturně. Tato filosofie války ovlivnila i vývoj mezinárodního práva a snahy po zavedení mezinárodních smírčích soudů a jiných mezinárodních institucí. Je zde patrná tendence vést válku humánněji a kulturněji a snaha omezit důsledky válečného násilí. Ideálem a cílem je vize společnosti bez násilí a bez válek. Tuto pacifistickou filosofii války Beneš označil za tehdy nejrozšířenější filosofii těch, kdo odmítají válku, a její představu pojmu kultury za všeobecně přijatou. S pacifistickou filosofii války souvisí dle Beneše další všeobecně rozšířený názor tehdejší české společnosti, a to sice ideály humanity, jejichž výrazem byla právě idea mezinárodní solidarity, a které ovlivnily celou společnost, její mravní postoje a představu kultury. Dnešní války ničí množství lidských životů a jdou tak proti individualismu a ideálům humanity, a i z těchto důvodů je proto dnešní válka označována za nekulturní, nedůstojnou lidstva na tomto vysokém stupni kultury a vzdělanosti.

¹⁷⁵ Beneš, E. (1922): *Válka a kultura*. Praha: Československý vědecký ústav vojenský, s. 67.

¹⁷⁶ von Clausewitz, C. (2008): *O válce*. Praha: Academia, s. 36: „*Vidíme tedy, že válka není pouze politický akt, nýbrž opravdový nástroj politiky, pokračování politických styků a jejich provádění jinými prostředky.*“

¹⁷⁷ Beneš, E. (1922): *Válka a kultura.*, s. 12.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 13.

Podle Beneše je pacifistické pojetí války chybné, neboť odmítá válku obecně. Beneš se naopak domnívá, že nelze zásadně odsuzovat válku, neboť vedle mravních ideálů a vizí budoucnosti existují i konkrétní reality a přítomné osoby, které společenský život utváří, a s kterými je nutno počítat. Pacifistické pojetí, pod vlivem určité filosoficko-dějinné koncepce o vývoji společnosti, odmítá válku zejména z důvodů mravních. Přidruženými důvody jsou například ztráty hospodářské a na životech, zhrubnutí a otupění mas obyvatelstva, pokles celkové hospodářské a mravní úrovně. Dvěma nejzávažnějšími omyly, které Beneš na této koncepci shledává, je za prvé nesprávně určený pojem kultura a za druhé nesprávné hodnocení a apriori odsouzení války, která je pro všechny doba a všechny případy vždy vnímána jen jako absolutní zlo.

Zatímco pacifisté se dopouštějí identifikace kultury a mravnosti, když naplňují pojem kultura ryze mravním obsahem, a chápou ho jako cosi jednotného, mezinárodního a společného pro všechny lidi, Beneš argumentuje, že kultura je pojem obsahově hutnější a bohatší. Pod kulturou se skrývají nejen názory a ideály mravní, ale i bohatost individualit a národních životů. Beneš napsal: „*Kultura v plném slova smyslu je život národní sám.*“¹⁷⁹ Souhrn psychických dispozic národa i jejich faktických projevů v umění, vědě, literatuře, ve zvycích a tradici, v národním právu, v morálce, ve způsobech hospodaření, v oblékání, zábavách, touhách a myšlení atd. Tedy souhrn všech osobitých projevů národního života. Kultura podle Beneše není cosi mezinárodního, ale naopak výlučně národního, osobitého a individuálního. Součástí kultury jsou i určité mravní představy, a stejně tak i názor na válku. „*Válka je součástí a projevem kultury toho kterého národa, a proto dnes můžeme přímo názorně viděti ve vedení války světové obsah a ráz národní kultury jednotlivých národů, války se účastnících.*“¹⁸⁰ Nelze hodnotit války jako kulturní, nekulturní, kulturnější atd., lze však například ukázat, jak jsou které kultury či národy naplněny více či méně ideály válečnými. Jako příklad národů, které dávali ve své kultuře více prostoru válce a válečným ideám, uvádí autor Římany a Němce. Na základě tohoto pojetí kultury a války zavrhl Beneš pacifistickou teorii a její důsledky – tato filosofie války vytvořila stupnici národů a společností (kulturních a méně kulturních), jejímž kritériem byla míra užití násilných prostředků k docílení vlastních potřeb a cílů – jako chybné. Odsoudil toto historické hodnocení jako povrchní a argumentoval, že války významně přispěly k vývoji humanitních ideálů. Nelze proto podle něho v duchu pacifistické teorie hodnotit národní kultury, neboť kultury nejsou vyšší a nižší, ale jsou jiné a rozmanité. Každá je individuální, lze o nich jen říct, která je starší nebo mladší, která rozvinutá nebo méně rozvinutá, která je bližší nebo vzdálenější.

Stejně jako měl Beneš odlišný názor na kulturu oproti pacifistům, měl odlišný i pohled na vztah kultury a války. Právo určité individuality hájit sebe do posledních možností a krajních

¹⁷⁹ Beneš, E. (1922): *Válka a kultura*, s. 19.

¹⁸⁰ Tamtéž, s.19–20.

prostředků v případě ohrožení vlastní existence vztáhl i na individuality národní. Neboť individualita jedince je podle něho myslitelná jen skrze individualitu národní, hájit národní kulturu, a to všemi možnými prostředky – zbraní, násilím a válkou, tak vlastně znamená hájit individualitu osobní. Tímto Beneš argumentuje mravní oprávnění války, kultura a válka se nevyklučují, naopak jediná skutečně oprávněná je podle něho válka na obhájení národní kultury. Vyvrací tak názor o nekulturnosti války stejně jako její absolutní odsouzení z hlediska mravního. Podle Beneše nelze absolutně odsoudit nebo ospravedlnit válku, lze to učinit jen s konkrétní válkou a jen relativně. „*Odsuzovati všecko násilí, a zvláště válečné, odpovídá sice ideálům humanitním, ale je korigováno skutečnými poměry, jež nedovolují tento ideál uskutečnit.*“¹⁸¹

Stejně jako nelze válku absolutně odsoudit, nelze ji ani obhájit, o což se na přelomu 19. a 20. století pokoušel široký proud sociálního darwinismu – filosofický základ této obhajoby by byl podle Beneše nepřijatelný a musel by nutně stát ni jistém druhu sociálního utilitarismu, a nakonec by se tato obhajoba zvrátila v hájení války pro válku samu. Beneš odmítal sociální aplikace darwinismu, zejména principu *boje o život a přežití nejsilnějších*, na společnost a na společenské a politické otázky. A odmítal také myšlenky apologetiků války, kteří odůvodňují a obhajují válku jako hybnou sílu pokroku, tvůrkyni nových velkých hodnot a tím i nositelku kultury. Přičemž technická a civilizační stránka kultury v tomto pojetí nabývá na významu.

Apologetikem války a sociálním darwinistou byl například německý filosof Johann Gottlieb Fichte, který se domníval, že civilizace a pokrok vychází z boje, který obvykle probíhá mezi dvěma etnickými prvky, nižšího a vyššího stupně vývoje, podle Fichteho organizované a neorganizované společnosti, které symbolizuje organizovaný stát a „primitivní“ kmeny. Fichte spatřoval cíl lidstva ve vývoji k absolutnímu rozumu, k dokonalému společenskému řádu, který by dával prostor každému jednotlivci. Tímto cílem ospravedlňoval válku jako nositelku vyššího vývoje a kultury, úzce spojenou s organizací státu. Fichte sice nevyvozoval ze svých teorií jako přirozený logický důsledek právo silnějšího a vyspělejšího státu podmanit si slabší a méně vyvinuté státy a národy, avšak někteří jiní apologetikové války ano. Zejména mezi sociology se podle Beneše našlo mnoho obhájců války jako nositelky kultury a ženoucí síly vývoje. Většina z nich se rozdělila do dvou tzv. škol, školy sociálního darwinismu a školy organické. Sociální darwinismu aplikoval Darwinovy principy z biologie na sociální život a považoval boj o život, přírodní výběr a přežití nejschopnějších za hlavní prvky společenského života. Sociální darwinisté vykládali těmito názory nejen „primitivní“ národy, ale i „vyspělé“ civilizace. Ze sociálního darwinismu vycházela i teorie o národním aristokratismu, která obhajovala ovládnutí jednoho národu druhým a legitimizovala tak boj a válku. Teoretici sociologie organické považovali společnost za organismus podobný organismu zvířecímu nebo lidskému a z této analogie

---

¹⁸¹ Beneš, E. (1922): *Válka a kultura*, s. 25

odvozovali důsledky pro vývoj společnosti. Například princip boje o život považovali za ženoucí prvek celé společnosti. Z obou těchto teorií byla odvozována obhajoba války a obě poskytly silný teoretický podklad pro názor, že válka je nositelem vývoje kultury a společnosti.

Mezi dalšími vlivnými a často citovanými apologetiky války Beneš zmínil holandského sociologa Rudolfa Steinmetze, rakouského sociologa Othmara Spanna nebo německého generála Friedricha von Bernhardiho. „*Steinmetz vychází z darwinovské zásady boje o život, jenž ovládá prý veškerou přírodu a také ovšem lidskou společnost. Válka není nic jiného nežli důsledné uplatnění tohoto principu, jenž ve společenském životě je prováděn v celé řadě různých forem.*“¹⁸² *Boj o život* aplikovaný na společnost podle Steinmetze nevedl jen k vytvoření vyšších schopností a inteligence, ale také ke vzniku ušlechtilých sociálních citů, jako sympatie a altruismus, a tím přímo i k vytvoření rozličných vyspělých forem společenského života. Steinmetz se pokusil o výklad toho, jak určité formy společenského vývoje vznikly na základě války – rozvoj duševních vlastností, silné společenské cítění, vznik národní individuality, vznik různých náboženství atd. Ještě rozhodněji formuloval své stanovisko Spann, který se domníval, že „*Užití násilí není v dnešním našem životě naprosto něco ojedinělého. Obstrukce, oposice, klam, podvod, lest, uplatnění práva pomocí násilných prostředků jsou jevy násilí.*“¹⁸³ Žádná společnost dle Spanna nedávala násilí tolik místa jako naše. Organisované násilí, jímž je válka, má podle něho velké sociální funkce a je nositelkou mezinárodního vývoje. A jelikož „*válku vede vždy společnost jako celek, který je stejným organismem a jedincem jako kterýkoli jiný organism a je hnán tudíž týmiž biologickými principy*“.¹⁸⁴ K známým zastánců těchto teorií patřil i generál Bernhardt, který obhajoval ideu preventivní války Německa. Jeho kniha *Deutschland und der nächste Krieg* se podle Beneše stala velmi rozšířenou v Anglii a Americe.

Dle Beneše je i tato teorie a filozofie války chybná a válka v tomto pojetí nejen, že není nositelkou kultury, ale naopak kultuře působí značné škody. Staví na nesprávném sociologickém základě, neboť sociální dění dle Beneše probíhá v odlišných podmínkách než dění biologické. Beneš dále upozornil na skutečnost, že v jeho současnosti již byly Darwinovy teorie omezeny i v biologii samé a v sociálním dění je lze uplatnit jen fyziologickou stránku lidského vývoje a jen na nejprimitivnější stádia společenského vývoje. „*Ale vcelku biologické zákony na dějství sociální převést nelze, psychologická kausalita je zcela jiného rázu a proto všechny tyto úvahy jsou jen nepřesné analogie.*“¹⁸⁵ Sociální dějství chápal jako zcela zvláštní sféru. Ve svém spise Beneš zmínil i teorie, které se utvořily v oposici k názoru, že boj je ženoucím prvkem vývoje, např. mutualism. Název vychází z anglického spojení *mutual aid* neboli vzájemná pomoc, kterou mutualisté chápou jako důležitý faktor v boji o existenci a silnější prvek vývoje než boj o život.

¹⁸² Beneš, E. (1922): *Válka a kultura*, s. 35.

¹⁸³ Tamtéž, s. 39.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 40.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 43.

Mezi mutualisty se řadí například americký sociolog Franklin Henry Giddings a ruský sociolog Petr Alexejevič Kropotkin, kteří v solidárnosti, míru, lásce a dobrotě viděli daleko silnější prvky vývoje nežli v boji o život. Beneš nicméně vyslovil názor, že mutualismus je obdobným zevšeobecněním jako důsledná aplikace boje o život a nevystihuje složité a rozmanité sociální dění.

Beneš se ve svém pohledu na válku a kulturu inspiroval u svého přítele a učitele Tomáše Garrigue Masaryka a rakouského sociologa Luda M. Hartmanna. Sociální dění podle něho vyplňoval jak boj, tak i vzájemnost. Boj sice k vývoji civilizace velkou měrou přispěl, ale nejde o jediný prvek vývoje, válka není sociálním jevem vždy ospravedlnitelným nebo odsouzeníhodným. Hodnotit lze vždy jen konkrétní válku a to vždy jen relativně. Dnešní boj je bojem kultur; boj zejména národnostních států, s určitými národními kulturami; boj o rozšíření hospodářské a politické moci, ale i boj o vliv na poli kulturním; boj národních kultur. V dnešní válce podle Beneše žádný národ ani stát nebojuje za zájmy veškerého lidstva v tom smyslu, že by bojoval proti nižší nebo barbarské kultuře, ale bojují proti sobě jednotlivé kultury. Všechny národy však v podstatě bojují v zájmu lidstva, pokud ochraňují sebe a svoji kulturu před zánikem nebo ochraňují jinou ohroženou kulturu.

BOHUMIL NĚMEC A JEHO DÍLO

BOHUMIL NĚMEC

Český botanik, fyziolog rostlin, politik a významný kulturní pracovník Bohumil Němec se narodil roku 1873 a zemřel roku 1966. Při studiích zoologie a botaniky na Filosofické fakultě české university v Praze studoval u Františka Vejdovského a Ladislava Čelakovského. V letech 1895– 1899 pracoval jako Čelakovského asistent v Botanickém ústavu české university, kde se roku 1899 habilitoval a roku 1903 byl jmenován mimořádným a roku 1907 řádným profesorem. Přednášel zde anatomii a fyziologii rostlin. „*Ve fyziologii rostlin, rostlinné anatomii, cytologii a v zavádění nové mikroskopické techniky se už v letech před 1. světovou válkou stal významnou a mezinárodně uznávanou vědeckou autoritou.*“¹⁸⁶ V letech 1901 až 1939 zastával rovněž funkci ředitele Ústavu pro anatomii a fyziologii rostlin, a v letech 1946 a 1948 hostoval na Universitě Komenského v Bratislavě. V letech 1920 – 1921 zastával funkci děkana Filosofické fakulty University Karlovy, a v roce 1922 vystřídal ve funkci rektora této university Františka Mareše. Byl členem předních mezinárodních a českých vědeckých společností a institucí (např. České akademie věd a umění, Královské české společnosti nauk, Československé akademie věd aj.), redigoval přírodovědecké časopisy *Živa* a *Vesmír*, od roku 1923 vydával *Studies from the Plant Physiological Laboratory of Charles University*, v roce 1959 ještě založil časopis *Biologia plantarum*, od roku 1933 byl šéfredaktorem *Ottova slovníku naučného nové doby*. Mezi jeho hlavní knižní díla patří *Anatomie a fyziologie rostlin*¹⁸⁷ z roku 1907, *Dějiny nejdůležitějších rostlin kulturních*¹⁸⁸ z roku 1908, *Dějiny rostlinstva na zeměkouli*¹⁸⁹ z roku 1916, *Rostliny na úsvitě vzdělanosti*¹⁹⁰ z roku 1917, *Fysiologie rostlin*¹⁹¹ z roku 1921 a *Jak rostou rostliny*¹⁹² z roku 1943.¹⁹³ V roce rovněž 1914 napsal velice zajímavý úvod k českému vydání Darwinovy autobiografie¹⁹⁴ a v průběhu svého života publikoval velké množství studií o Darwinovi a o významu evoluční teorie.

Významná byla rovněž Němcova veřejná a politická činnost. V devadesátých letech si prošel studentské hnutí *Omladina* a poté se věnoval kulturní a osvětové činnosti (přední popularizátor přírodních věd) v *Národní straně svobodomyšlné (mladočeské)*. Byl jedním z účastníků jednání o vytvoření státoprávní, posléze národní, demokracie. Zastupoval národně-

¹⁸⁶ Churaň, M., a kol. (1998): *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století, díl II.* Praha: Nakladatelství Libri, s. 15.

¹⁸⁷ Němec, B. (1907): *Anatomie a fyziologie rostlin.* Praha: Čs. Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

¹⁸⁸ Němec, B. (1908): *Dějiny nejdůležitějších rostlin kulturních.* Praha: Dědictví Komenského.

¹⁸⁹ Němec, B. (1916): *Dějiny rostlinstva na zeměkouli.* Prah: Český čtenář.

¹⁹⁰ Němec, B. (1917): *Rostliny na úsvitě vzdělanosti.* Praha: Kočí.

¹⁹¹ Němec, B. (1921): *Fysiologie rostlin.* Praha: B. Němec.

¹⁹² Němec, B. (1943): *Jak rostou rostliny.* Praha: Josef R. Vilímek.

¹⁹³ Tyto biografické informace jsem čerpala z knihy: Churaň, M., a kol. (1998): *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století, díl II.* Praha: Nakladatelství Libri.

¹⁹⁴ Darwin, Ch. (1914): *Vlastní životopis Darwinův.* Praha: J. Otto.

demokratickou stranu od roku 1918 a po celá dvacátá léta jako poslanec a později senátor, ve třicátých letech se však s touto stranou rozešel. Roku 1933 byl předsedou *Národní rady československé*. V roce 1935 ho část agrární strany nominovala na kandidaturu na prezidenta republiky proti kandidátovi Edvardu Benešovi. „*Když se tzv. pravicový blok rozpadl, byly při vlastní volbě pro B. Němce odevzdány 24 hlasy, i když se Němec sám před volbou kandidatury vzdal.*“¹⁹⁵ Také po druhé světové válce byl Bohumil Němec ve světě vědy uznávanou autoritou, a to i navzdory politickým poměrům.

VÁLKA S HLEDISKA BIOLOGICKÉHO

V roce 1934 publikoval Bohumil Němec kratší esej *Válka s hlediska biologického*, ve které kromě biologického přístupu k tématu války představil také svůj názor na tuto problematiku. Němec pokládal válku za téma jak politické, technické, sociální a kulturní, tak i téma biologické, a to zejména v německém vědeckém a kulturním prostředí. Ačkoli je podle Němce člověk součástí živé přírody a platí tak pro něho mnohé z přírodních zákonů, na druhou stranu se člověk od přírody v mnoha ohledech odlišuje: „*Stojí vysoko nad ní a podstatně se od ní liší zvláště po stránce duševní.*“¹⁹⁶ Ve zmíněné esaji si Němec položil otázku, zda také v živé přírodě existují jevy, které lze přirovnat k fenoménu lidské války. A došel k závěru, že válka je zjevem čistě lidským, a že u ostatní živé přírody nemůžeme mluvit o válce, neboť válka mezi lidmi je vedena zbraněmi, které si žádné zvíře nedokáže vyrobit. Role zbraní ve válce se zcela jasně projevila u války moderní, kde technická dokonalost je pro vítězství rozhodující.

Čtenáře Němcovy eseje by mohlo napadnout, že Němcovo stanovisko je v rozporu s Darwinovým učením o boji o existenci a zápase o život (*struggle for life*), velmi diskutované a citované teorii, kterou Charles Darwin poprvé publikoval v roce 1859. To Němec vysvětluje tak, že Darwin tento termín použil v nepřesném a přeneseném významu. Dle Němce měl termín znamenat spíše snahu nebo úsilí o život a není tím tedy myšlen skutečný boj, ale spíše konkurence a soutěž, např. o prostor, světlo, živiny apod. Boj a konkurence v přírodě jsou následkem skutečnosti, že všechny živé bytosti se množí v takové míře, že bez zahubení velké části potomstva by se země brzy přeplnila a živočichové by pro sebe nenašli ani místo ani potravu. Dle Němce: „*Války a infekční nemoci se tedy přičinily o to, aby se země nepřelidnila. A možno říci, že válka s hlediska biologického především pracuje proti přílišnému rozmnožení lidstva.*“¹⁹⁷

Lidská válka je vědomě, záměrně a skupinově vedený násilný zápas mezi lidmi, a výrazně se odlišuje od bojů mezi zvířaty. I mezi živočichy se sice projevuje skutečný boj, ale obvykle

¹⁹⁵ Churaň, M., a kol. (1998): *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století, díl II*. Praha: Nakladatelství Libri, s. 16.

¹⁹⁶ Němec, B. (1934): *Válka s hlediska biologického*. Praha: Svaz československého důstojnictva, s. 3

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 5

jenom při zápasu o potravu nebo při boji mezi samci apod. I tehdy se u nich však převládá boj individuální, jen málo zvířat bojuje ve skupině, a i u nich jde zpravidla o činnost pudovou ne vědomou, jejímž cílem je například získání potravy nebo ochrana teritoria. Podobná povaha boje snad podle Němce převažovala i u prvních lidských válek, které možná vznikaly z podobných pohnutek a neplánovaně. Zostřujícího se zápas mezi jednou lidskou bytostí a druhou se později posunul k zabití druhého člověka a dále k vzájemným bojům, k expanzi na nová území až k boji na život a na smrt s cílem vyhladit nepřítele.

Jak již bylo řečeno, Němec se domníval, že biologickou příčinou války je skutečnost, že válka a infekční nemoci s ní spojené zabraňují přílišnému rozmnožení lidstva. Ve své eseji se zabýval otázkou, zda byly války člověku a lidstvo také nějak prospěšné. V určitých případech sice podle Němce války přispěly k rychlejšímu šíření kultury, nicméně většina válek vedla spíše k ničení kultury dobitého území. Bez válek by se podle tak kultura šířila možná pomalejší, zato však trvalejší a bezpečnější cestou. Jako příklad opačného názoru a obhájce kulturního užitku válku Němec uvádí německého zoologa Zieglera, který se domníval, že „*Je zřejmý vztah mezi vývojem k vyššímu stupni lidstva a mezi boji tlup, kmenů a národů...Národové s vyšší kulturou zvítězily většinou nad národy, které stály na nižším kulturním stupni, a rozšířily tak svou kulturu. Tak vražedná válka, přesto, že ničí vždycky kulturní hodnoty, přece v celku byla v dějinách lidstva největším podporovatelem lidské kultury.*“¹⁹⁸ I někteří sociologové podle Němce věřili, že státy vznikly z válek a válkami, neboť války donutily lidi k pevnější sociální organizaci a k podrobení se jednotné autoritě vojenského velení a závaznému právnímu řádu. „*Nejstarší forma monarchie vznikla prý z válečného vůdce.*“¹⁹⁹

Válka jak zdokonalovací činitel byla mnohými autory uvedena do souvislosti s Darwinovým *bojem o existenci a přírodním výběrem*. Například německý generál Friedrich von Bernhardi v knize *Deutschland und der Krieg* v roce 1911 tvrdil, že „*vše, co neschopno existence, je výsledkem zápasu...I v lidském životě je boj nejen ničivým, nýbrž i tvořivým principem...*“ (více z tohoto citátu uvádím na s. 60)²⁰⁰ Válku Bernhardi chápal jako výběrový a zdokonalovací činitel lidstva, její tvůrčí síla měla spočívat ve výběru a odstraňování slabých a neschopných. Erich Ludendorff (pozn. pruský generál a spolu s Paulem von Hindenburgem hlavní německý stratég během první světové války), v roce 1921 napsal „*... že válka je přirozený zjev založený na božském pořádku světa. Snahou o věčný mír bychom prý pracovali proti božskému pořádku...*“²⁰¹ Holandský sociolog Rudolf Steinmetz se domníval, že válka je jediný podstatný způsob konkurence mezi národy a státy, a že „*Bez války prý není možno méně hodnotné a sešlé kmeny a*

¹⁹⁸ Němec, B. (1934): *Válka s hlediska biologického*, s. 8.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 8.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 8.

²⁰¹ Tamtéž, s. 9.

národy nahraditi zdatnějšími.“²⁰² Kdo však oceňuje národy, zda jsou lepší nebo horší? Dalším autorem, který prohlásil válku za kulturního, pokrokového a národ i stát posilujícího činitele, řadí Němec také anglického národohospodáře Waltera Bagehota, podle něhož „*Civilisace se začíná, když jí lze vojensky využít. Stát vzniká u národů, které bojují. Kde není konkurence, není pokrok.*“²⁰³

S takovýmto pojetím války Němec nesouhlasil, připouštěl sice, že v některých případech přispěla válka k nastolení řádu a práva nebo měla státotvorné následky, ale častěji podle něho vedla spíše k zesurování a úpadku. Odmítal tak německou tezi o válce jako nezbytné podmínce pokroku lidstva, o boji mezi národy a vítězství silnějšího. Řada vědců se touto tezí pokoušela obhájit biologickou užitečnost války. Častým argumentem jim byla právě analogie uměle vytvořená mezi lidskou válkou a Darwinovou tezí o *boji o existenci a přírodním výběru*. Avšak podle Němce je zde podstatný rozdíl mezi tezí o válce jako tvořivém principu a Darwinovou tezí. Darwinův *boj o přežití nejzdatnějších* a konkurence se týkal jednotlivců a nikoli celého druhu či druhů. „*Vskutku při elementárních způsobech války přežili silnější a chytřejší jedinci, ale to nelze říci o celých národech. Přesilou přemožený národ se mohl skládati z výborných, zdatných jedinců a přece mohl být úplně vyhuben barbarským národem počtem silnějším.*“²⁰⁴ U moderní války tak podle Němce zmizel individuální výběrový a zlepšující význam války, a ona nevede k pokroku, nýbrž k úpadku. Na frontě umírají zejména ti stateční, silní a čestní, zatímco ti slabí a neschopní přežívají v bezpečí zápolí. Válka tak nevede k pokroku, ale přesně naopak, vždyť národ se skládá z právě jedinců. Pokrok podněcující hodnota války klesá a stoupají škody, které válka napáchá. Němec tedy striktně odmítal tezi o biologické užitečnosti války jako podmínce pokroku lidstva. A odmítal rovněž i další tezi o biologické užitečnosti války a to sice jako stimulu k mísení ras, kterou zastával například Bagehot, a národů, neboť se domníval, že v moderní válce k mísení nedochází. Přiznal sice, že válka snad kdysi měla také biologicky prospěšné následky – k moci se dostali silnější a schopnější jedinci plus její regulační účinek v podobě válečných ztrát a ztrát v důsledku epidemií –, nicméně tyto výběrové výhody v moderní válce vymizely. Stejně stanovisko podle Němce zastával také německý lékař a sociolog Wilhelm Schallmayer (pozn.: vedle Alfreda Ploetze propagátor rasové hygieny a eugeniky v Německu), který napsal, že „*Vliv války na dosavadní vývoj lidstva je neobyčejně veliký, nejen po biologické, nýbrž i po kulturní stránce. Za primitivních poměrů působil zřejmě v tom neb onom ohledu pokrokově. Ale při vyšším vývoji sociálním a technickém se tento vliv války stále více zmenšoval a nyní působí dokonce většinou ve směru opačném.*“²⁰⁵

²⁰² Němec, B. (1934): *Válka s hlediska biologického*, s. 10.

²⁰³ Tamtéž, s. 9.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 9–10.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 10.

Bohumil Němec nebyl odpůrcem války, jak by se snad mohlo zdát z předchozího rozboru jeho eseje. V závěru svého díla vysvětlil blíže svůj postoj k válce a armádě. I s vědomím spíše ničivých než tvořivých důsledků války byl přesvědčen o nutnosti a potřebě armády a to zejména v malých státech, kde bývá riziko ztráty samostatnosti vyšší a nutnost pečovat o obranu země vyšší. Jako středoevropský politik, navíc politik z malého státu, si byl vědom přirozeného egoismu silných států a rizika války, stejně jako neschopnosti států a mezinárodních soudů účinně válkám předcházet. Byl přesvědčen o nevyhnutelnosti válečných střetů a nutnosti států pečovat o svou obranu a zachování nezávislosti.

FRANTIŠEK MAREŠ

FRANTIŠEK MAREŠ

Český lékař, fyziolog a nacionalistický politik František Mareš se narodil roku 1857 a zemřel roku 1942. Po krátkých studiích filosofie na *Filozofické fakultě University Karlovy* přestoupil na *Lékařskou fakultu*, kde vystudoval obor fyziologie. Po několika zahraničních studijních pobytech se v roce 1882 stal asistentem ve fyziologickém ústavu české Lékařské fakultě a v roce 1890 jejím mimořádným a posléze od roku 1895 řádným profesorem. Téhož roku se stal i přednostou *Fyziologického ústavu* Lékařské fakulty a v této funkci setrval až do roku 1928. V obdobích 1899–1900, 1906–1907 a 1915–1916 zastával funkci děkana Lékařské fakulty a v obdobích 1913–1914 a 1920–1921 se stal rektorem University Karlovy.

Ve své bohaté a experimentální práci dospěl k mnohým poznatkům, které publikoval v různých časopisech. Marešovými hlavními knižními spisy jsou čtyřdílná *Fysiologie*²⁰⁶, která vyšla v rozpětí let 1906 až 1926 a sloužila u nás jako základní učebnice několika generacím českých lékařů, filosofický spis *Idealism a realism v přírodní vědě*²⁰⁷ z roku 1901, a řada menších prací jako například *Věda a kultura*, *Životní účelnost* nebo *Otázky filosofické, národní a sociální v politice* z roku 1923. Právě posledně zmíněné dílo se věnuje tématům souvisejícím s touto prací, tématům války a boje o život, a proto v následující pasáži blíže rozeberu, jak Mareš na tuto problematiku nahlížel a jak k ní přistupoval. Ve své filozofii dával Mareš přednost idealismu před realismem, pozitivismem a materialistickým pojetí života. Byl ideovým a politickým protivníkem Masarykovým, s nímž se rozcházel nejen ve filosofických a politických otázkách, ale rovněž v otázce tzv. *rukopisů královéhradeckých a zelenohorských*. Mareš přezkoumal námitky proti *Rukopisům* a došel k závěru, že se zakládají jen na domněnkách a nedostatku poznání. Ve třicátých letech se postavil též proti, v této době velmi populárnímu, dialektickému materialismu a zejména proti učení Leninovu.

V období po vzniku samostatného československého státu se Mareš významně politicky angažoval, v letech 1918–1920 byl poslancem *Revolučního Národního shromáždění* a v období 1920–1925 senátorem za *Československou národní demokracii*. V roce 1920 se během svého působení ve funkci rektora pražské university významně zasadil o přijetí zákona *O poměru pražských univerzit*²⁰⁸. Mareš byl vyhraněným českým nacionalistou a ve třicátých letech stál u

²⁰⁶ Mareš, F. (1906–1926): *Fysiologie, díl I. – IV.* Praha: Bursík & Kohout.

²⁰⁷ Mareš, F. (1901): *Idealism a realism v přírodní vědě.* Praha.

²⁰⁸ http://iuridictum.pecina.cz/w/Lex_Mareš: Účelem zákona *o poměru pražských univerzit* bylo zvrátit stav trvající od roku 1882, kdy byla pražská Karlo-Ferdinandova univerzita rozdělena na německou a českou část, přičemž většinová (co do počtu posluchačů) česká část byla v té době považována za novou univerzitu, zatímco menšinová německá část byla považována za pokračovatelku historické univerzity a držela též většinu jejího majetku. Zákon prohlásil za dědičku tradic pražské univerzity její českou část, jejíž název byl změněn na "Universita Karlova", a které měl na principu restituice připadnout větší díl majetku univerzity, včetně starobylých písemností a insignií.

vzniku krajně pravicové politické strany *Národní fronty*, strany sdružující české fašisty, jejímž předsedou se v roce 1934 stal. Toto uskupení se roku 1935 stalo součástí *Národního sjednocení*, a Mareš byl zvolen do funkce jejího místopředsedy. Byl rovněž zakládajícím členem, ideovým vůdcem a čestným předsedou a prvorepublikové organizace *Vlajka – Hnutí za nové Československo*, menšího československého fašistického a nacionalistického hnutí, a příležitostně přispíval do jejího stejnojmenného časopisu.²⁰⁹ Po okupaci byl v kritické opozici vůči protektorátní *Vlajce* vedené nedostudovaným lékařem a politikem Janem Rysem, a poté co se v roce 1939 přihlásil ke spolupráci s protektorátní politickou organizací *Národní souručenství*²¹⁰, bylo mu členství ve *Vlajce* odňato. Mareš se následně od tohoto hnutí politicky a ideově distancoval, a popřel zejména kontinuitu protektorátní *Vlajky* s prvorepublikovým hnutím.

OTÁZKY FILOSOFICKÉ, NÁRODNÍ A SOCIÁLNÍ

V roce 1923 poprvé vyšel Marešův soubor statí *Otázky filosofické, národní a sociální v politice*, který nejen výstižně charakterizoval způsob jeho myšlení, ale přibližoval též některé problémy prvorepublikové politické scény.²¹¹ V první části nazvané *Otázky filosofické* se Mareš zabýval pravdivým poznáním, respektive tím, jak správně interpretovat fakta, jak provádět experiment k pravému poznání apod. Sledoval vývoj vědeckého zkoumání a historické proměny názoru na svět a život, které pozoroval zejména na vývoji fyziky a biologie. Mareš byl přesvědčením idealistou a humanistou a odmítal proto nejen realismus, ale také materialismus ve filosofických, národních a sociálních otázkách. Obzvláště důrazně protestoval proti materialistickým výkladům života, které považoval za nedostačující, ba dokonce zhoubné. Za velmi znepokojivý považoval zejména mechanistický názor na život, vyplývající z darwinismu, respektive aplikující darwinismus na společenské problémy: „Darwinism, *mechanistický názor na život, podle něhož všechny pokrok je podmíněn přírodním výběrem v boji o život, stal se zdrojem všelikých teorií sociálních; ano, tu jeho důsledky jsou ještě více povážlivé a znepokojující, ježto se dějí pokusy zavést je do veřejného života a odstraniti dosavadní společenské řády.*“²¹² *Darwinismem* přitom Mareš rozuměl mechanistickou vědu o životě vůbec, jejíž hlavní tezí je, „že

²⁰⁹ *Vlajka* – politické hnutí, které v období Protektorátu v prvních letech po druhé světové válce patřilo k „nejvíce proklínáným jménům a její příslušníci „vlajkaři“, náleželi k nejnenáviděnějšímu druhu kolaborantů. Protektorátní „Vlajka“ vzešla z bojovně nacionalistických tradic prvorepublikového vlajkařského hnutí, založeného hrstkou nadšenců a vlastenců. Uskupení, které se původně zabývalo zejména kulturou, se postupně transformovalo do politického hnutí s vyhraněným ideovým postojem. Bylo spojováno hlavně s ideou českého nacionalismu, myšlenkou antisemitismu, radikální opozicí proti „hradu“ resp. proti masarykovskému „realismu“, i proti levicovému marxismu, a mělo kritický vztah k liberalismu a demokracii. V podstatě přijalo ideje italského fašismu. Čerpáno z: Nakonečný, M. (2001): *Vlajka*. Praha: Chvojková nakladatelství, s. 7–11.

²¹⁰ *Národní souručenství* – forma protektorátní politické organizace sdružující téměř všechny státní příslušníky, přičemž členství v této straně bylo čistě formálního charakteru. NS se mělo stát masovou organizací, oporou protektorátní vlády i prezidenta. Již v dubnu 1939 bylo prohlášeno jedinou politickou stranou v protektorátu. Zaniklo po osvobození v květnu 1945.

²¹¹ Mareš, F. (1923): *Otázky filosofické, národní a sociální v politice*. Plzeň: Čs. národní demokracie.; druhé vydání publikováno při příležitosti 140. výročí Marešova narození a 650. výročí založení Univerzity Karlovy: Mareš, F. (1997): *Otázky filosofické, národní a sociální v politice*. Praha: Neklan.

²¹² Mareš, F. (1997): *Otázky filosofické, národní a sociální v politice*, s. 25.

život vznikl na zemi původně jako zvláštní nerostný děj, zvláštní tím, že rostl a trval“²¹³ a vyplývající z učení Charlese Darwina. Důsledky darwinismus aplikovaného na společnost viděl Mareš jako velice zhoubné a nebezpečné, namířené proti všem dosavadním křesťanským mravním a morálním hodnotám, i proti křesťanskému náboženství jako takovému: „*Rozum, přivyknuvší důvodům a kritice, že nemůže přijímat učení církve bez důvodu a bez kritiky. Co hlásají církve dle bible a co hlásá věda, to že jsou dva různé světy...*“²¹⁴ Takové názory hlásal například německý zoolog Ernest Haeckel („náboženství opium lidstva“) nebo nizozemský filosof Baruch Spinoza („náboženství bez boha“). Darwin sám vyslovil obavu, že křesťanská mravnost, která káže pomáhat slabým, zeslabuje lidskou rasu, neboť působí proti přírodnímu výběru (tzv. kontraselekcce), takže nepřežívají a dále se nerozmnožují pouze ti nejsilnější a nejzpůsobilejší. Nicméně Darwin sám a někteří další přední darwinisté jako například Thomas Henry Huxley stavěli v případě člověka, a nikoli rostlin a zvířat, mravní zákon nad zákon přírodní – u člověka je podle nich boj o život omezen vyšším, nadpřírodním zákonem mravním. Myšlenky kontraselekcce se však chopili i někteří darwinisté, zejména v Německu, a rozvinuli na tomto základě dle Mareše velmi zhoubné sociální aplikace, např. německý filosof a darwinista Alexander Tille ve spise *Zwei ethische Welten* tvrdí, že „*křesťanského ideálu nelze zachrániti před železným zákonem darwinismu*“²¹⁵. Jediným prostředkem pro povznesení druhu je prý plná působnost přírodního výběru a „*Právo silného proti slabému platí. Křesťanskou kulturu nutno zavrhnouti jakožto zjev úpadku. Jedině přírodní věda rozhoduje, jediná to základna pro naše mravní konání. Na místo ideálu míru nutno postavit ideál boje.*“²¹⁶ Tille nabádal zavrhnout veškerou křesťanskou lásku k bližnímu i dobročinnost. Podobné názory hlásali také americký fyziolog a biolog německého původu Jacques Loeb (naváděl k utváření mravního a sociálního života čistě na přírodovědném základě), německý chemik Friedrich Wilhelm Ostwald (proti Kantovu kategorickému imperativu mravnosti postavil mravní příkaz: „šetři energií – upotřebuj jí ke blahu lidstva“), anglický fyziolog John Berry Haycraft (péče o nemocné a bídné, tedy rozvoj lékařství a hygieny, působí proti přírodnímu výběru a vede k zkáze lidstva) již zmíněný německý lékař a sociolog Wilhelm Schallmayer nebo německý filosof Friedrich Nietzsche. Právě v Nietzscheho podání dosáhl tzv. „mravní darwinism“ svého vrcholu, Nietzsche horoval proti křesťanské mravnosti, soucitu a lásce k bližním, skrze kterou prý slabí vládnou silným; hovořil o mravnosti otroků, proti které chtěl postavit mravnost pánů, silnou a zbavenou soucitu. Cílem lidstva jsou prý nejsilnější jedinci, člověk má usilovat o zplození nadčlověka - silného, neústupného a nemilosrdného, pro něhož musí být obětováni slabí nadpočetní. Dle Nietzscheho: „*Válka a odvaha vykonala více velkých*

²¹³ Mareš, F. (1997): *Otázky filosofické, národní a sociální v politice*, s. 17.

²¹⁴ Tamtéž, s. 22.

²¹⁵ Tamtéž, s. 23.

²¹⁶ Tamtéž, s. 23.

věcí než láska k bližnímu.“²¹⁷ Doporučoval pro slabé a neřestné zbudovat města, ve kterých by se mohli svobodně oddávat veškerým neřestem a vyhubili se tak „rychle a příjemně“. Z českých autorů zabývajících se obdobnými tématy zmiňuje Mareš například názory profesora Bedřicha Foustky, který o nich pojednal ve spise *Slabí v lidské společnosti, ideály humanitní a degenerace*²¹⁸ národů z roku 1904. Foustka se však spíše než k tzv. „mravnímu darwinismu“ hlásil k myšlenkám eugeniky.

Proti těmto sociálním aplikacím darwinismu se Mareš stavěl velmi ostře a rozhodně: „Názor na život podle mechanistické vědy odmítl by každý člověk, kdyby názor ten neuznával žádné mravnosti vůbec, z důvodu, že jsme pouhé chemické mechanismy, kterým netřeba žádné mravnosti. Tomuto výsměchu vzepřelo by se sebevědomí i svědomí každého člověka, ježto se cítí mravní osobou mající čest a důstojnost.“²¹⁹ Vědecký názor na život, na rozdíl od Marešova stanoviska, prý neuznává mravní zákon za princip původní, pro lidstvo obecně platný a zavazující každého člověka k dobrému, navzdory jeho přirozené nákladnosti ke zlému. Mravnost založená na principech darwinismu obětuje dle Mareše jednotlivce druhu a řídí se zásadou, že to, co se osvědčí jako prospěšné v boji o život je dobré, a že tedy mravně dobré je to, co je prospěšné lidstvu.

Za nejosudnější a nejzhubnější považoval Mareš zavedení darwinismu do politiky, kde podle jeho názoru neurčitost pojmu *boj o život*, dle Mareše nejvýznamnější vědecký nedostatek darwinismu, způsobila značné nepochopení a dezinterpretace. „*Boj o život pochopen tu jako boj jedněch proti druhým mechanickými zbraněmi, ač znamená vůbec úsilí zachovati svůj život, i proti nepohodám přírody... Takto sloužil darwinism k biologickému, tedy vědeckému odůvodnění nutnosti války, jakožto tvořivého principu, který působí pokrok lidstva.*“²²⁰ Příkladem je spis *Deutschland und der nächste Krieg* německého generála Friedricha von Bernhardiho z roku 1911, ve kterém mimo jiné stojí, že „*Válka je největší množitelka kultury a moci. Válka je nutná v životě, je nezbytným činitelem kulturním, nejvyšším projevem života a síly pravých kulturních národů, kteří mají právo na válku.... Válka je biologickou nezbytností, bez ní nebylo by zdravého vývoje druhu.*“²²¹ Proti takovému pojetí války se Mareš stavěl velmi rozhodně, opíraje se přitom o

²¹⁷ Mareš, F. (1997): *Otázky filosofické, národní a sociální v politice*, s. 24.

²¹⁸ Fouska, B. (1904): *Slabí v lidské společnosti, ideály humanitní a degenerace*. Praha: Jan Laichter.

²¹⁹ Mareš, F. (1997): *Otázky filosofické, národní a sociální v politice*, s. 24.

²²⁰ Tamtéž, s. 29.

²²¹ Tamtéž, s. 30 – 31; pokračování: „*V životě je boj o bytí základem všeho zdravého vývoje. Vše bytující je výsledkem zápasu sil. I v lidském životě je boj nejen ničivým, nýbrž i tvořivým principem. Všude platí zákon silnějšího, slabý podléhá. Boj je přírodní zákon, na který lze uvést všechny zákony. Tvůrčí síla boje závisí na výběru, na odstraňování neschopných. Bez války by bujely méněcenné rasy, válka je vymyčuje. Mezi státy nic nedává převahu pokroku, než jen válka. Proto je boj jakožto obecný zákon přírodní plně oprávněn. Bytí člověkem znamená být bojovníkem. Přirozené je právo na výboj. Síla je tu nejvyšším právem, které rozhoduje biologicky spravedlivě. – Válka je nejen přírodní nutností, nýbrž i mravním požadavkem, jako nezbytný činitel kulturní. Jen stát rozšiřující svou moc, může poskytnouti lidství podmínky k nejvyššímu rozkvětu. Vzdá-li se stát války, zakrní v něm lidé, jak svědčí bídné živoření malých států. Válka je, v protívě k míru, největší množitel moci a buditel života. – Snahy o odstranění války vůbec jsou nejen bláhové, nýbrž přímo nemravné a lidství nedůstojné! – Slabému národu má být dáno stejné právo na život jako silnému? To vše jest osobivě zasahování do přirozených zákonů vývoje, což musí mít nejhorší následky pro všechno lidstvo. Brzy by přestal všecken pokrok, nastalo by duševní a mravní zbahnění, zrudnost, jaká nastává všude v přírodě, kdekoliv není možný boj o bytí.*“

argumenty ruského sociologa Petra Alexejeviče Krapotkina, který toto pojetí odmítal, neboť se domníval, že v přírodě se místo permanentního boje o život, panuje spíš vzájemnost a solidarita. Na místo ničivého boje hovořil spíše o tvořivém boji proti nevypočitatelné přírodě. Mareš ve své knize dokonce napsal: „*Pojem boj o život je neurčitý, mnohoznačný, a proto vůbec nevědecký. Taktéž pojem způsobilosti nebo prospěšnosti, který jest i nemechanický. Tělesně slabý člověk může být duševně a i tělesně způsobilejší než člověk silný; přijde na to, k čemu. Boj o život nevybírám ostatně ani nejzpůsobilejší k boji. Válka např. ničí právě k válce nejzpůsobilejší, nejstatečnější, a ponechává k rozplozování neduživé a nestatečné; a chytré, kteří se umějí vyhnouti bojování.*“²²²

V dalších částech svého spisu, v druhé části *Otázky národní* a ve třetí části *Otázky sociální*, Mareš znovu zpochybnil tvořivý princip války²²³ a odmítal i další sociálně-politické aplikace Darwinovy teorie boje o život, jako například třídní boj hlášený marxismem.²²⁴

---

²²² Mareš, F. (1997): *Otázky filosofické, národní a sociální v politice*, s. 35.

²²³ Tamtéž, s. 79 – 80: „*Jak může povstati lepší ničením?*“

²²⁴ Tamtéž, s. 170: „*Marxismus je ve skrze destruktivní, vyvrací všech dosavadní společenský řád, aniž se stará o zbudování nového.*“

VLADIMÍR TEYROVSKÝ

VLADIMÍR TEYROVSKÝ

Český zoolog, entomolog a etolog Vladimír Teyrovský se narodil roku 1898 a zemřel roku 1980. Po studiích na Filosofické a Přírodovědecké fakultě University Karlovy, kde studoval například u Aloise Mrázka, se v roce 1921 stal asistentem zoologického ústavu Masarykovy University v Brně, kde se roku 1926 habilitoval a roku 1935 byl jmenován mimořádným profesorem zoologie. V letech 1945 – 1951 pracoval ve Slezském muzeu v Opavě, a v letech 1951 – 1954 byl vedoucím zoologického oddělení muzea v Olomouci, od roku 1954 přednášel zoologii na Palackého Univerzitě v Olomouci. Zabýval se zejména systematikou a ekologií vodních ploštic a vážek, obecným rozšířením živočichů na Zemi a srovnávací psychologií. Byl průkopníkem etologie v Československu a in memoriam byl jmenován čestným členem České a slovenské etologické společnosti. Je autorem řady vědeckých prací z oblasti entomologie, etologie a zoogeografie publikovaných v různých časopisech a sbornících. Jeho hlavní knižní díla jsou *Zvířena Československa*²²⁵ z roku 1931, *Psychologie zvířat*²²⁶ z roku 1933, *Pud bojový*²²⁷ z roku 1938 a *Zoogeografie*²²⁸ z roku 1957. Právě spis *Pud bojový* se věnuje tématům souvisejícím s touto prací, tématům války a boje, a proto v následující pasáži blíže rozeberu, jak Teyrovský na tuto problematiku nahlížel a jak k ní přistupoval.

Teyrovský patřil stejně jako Mareš k zakládajícím členům prvorepublikového hnutí *Vlajka* a stejně jako on se v roce 1939 veřejně distancoval od politického a ideového programu protektorátní *Vlajky*, z hnutí vystoupil a přihlásil se k podpoře *Národního souručenství*. Stal se dlouholetým a angažovaným členem předsednictva *Národního souručenství*, byl jmenován zmocněncem výboru pro ideovou a výchovnou činnost, zmocněncem pro kulturní otázky a také zmocněncem pro rasové otázky. V těchto funkcích propagandisticky šířil německý politický a ideologický program a spolupracoval s nacistickým režimem.²²⁹

PUD BOJOVÝ

V roce 1938 vyšel Teyrovského spis *Pud bojový*²³⁰, který shrnoval jeho předchozí přednášky na přírodovědecké fakultě Masarykovy university v Brně konané v zimním semestru

²²⁵ Teyrovský, V. (1931): *Zvířena Československa*. Praha: Jednota československých matematiků a fyziků.

²²⁶ Teyrovský, V. (1933): *Psychologie zvířat*. Moravská Ostrava: Přírodovědecká společnost.

²²⁷ Teyrovský, V. (1938): *Pud bojový*. Praha: Vojenský ústav vědecký.

²²⁸ Teyrovský, V. (1957): *Zoogeografie*. Praha: SPN.

²²⁹ Tyto biografické informace jsem čerpala z pramenů: Tomeš, J., a kol. (1999): *Český biografický slovník XX. století. III. díl*. Praha: Paseka, s. 349.; a dále z Český deník – List národního souručenství. *Plenární schůze Výboru Národního souručenství*. 12.7.1941, s. 3.; Lidové noviny. *Jazykové hledisko a rasová příbuznost*. 28.10.1942, str. 3.

²³⁰ Teyrovský, V. (1938): *Pud bojový*. Praha: Vojenský ústav vědecký.

1936/7 a současně rozváděl jeho článek *O pudu bojovém*²³¹ z roku 1936. V předmluvě k tomuto spisu Teyrovský napsal: „*Thema vytčené názvem spisu, jsem tu zpracoval způsobem, jakým nejen u nás, ale ani ve vědecké literatuře světové vůbec dosud zpracováno nebylo.*“²³² Cílem autora bylo hlubší poučení o primárním vnitřním činiteli bojového chování určené zejména těm, kteří pečují o brannou výchovu národa. Teyrovský v úvodu prohlásil, že ve svém spise opravuje mylné názory holandského sociologa Rudolfa Steinmetze a hlásí se tak přímo ke spisům a stanoviskům Beneše a Němce.²³³ „*Co se toho týče, sluší tu zejména zdůraznit fakt, že analýsa vztahu války a kultury, provedená E. Benešem, a analýsa významu pudu bojového v národním kolektivu pro život tohoto kolektiva, jak je provedena v tomto mém spise, docházejí k závěrům, které se v podstatných částech v základě shodují, ač se základní stanovisko, z něhož ve své analýze vycházím, velmi liší od základního stanoviska Benešova.*“²³⁴ Podle mého názoru se odkazem na tyto uznávané vědce a politiky snažil dodat autoritu svému spisu.

V první části své knihy se Teyrovský věnoval analýze bojového chování u nižších živočichů a otázce poměru pudu, instinktu a inteligence jakožto činitelů podmiňujících a utvářejících chování, z čehož v závěru vyvodil hlavní zásady a prostředky výchovy k bojovnosti. Uvádím zde Teyrovského definici boje: „*Boj ve vlastním a běžném slova smyslu je zápas živočichů mezi sebou, který je v základě stejně motivován u obou zápasících stran, t.j. vyvolán a určován v základě stejnými vnitřními a vnějšími činiteli působícími na obě zápasící strany.*“²³⁵ Autor upozornil na skutečnost, že se jedná o pojem vytvořený člověkem, který tak vypovídá především o „*s jinými lidmi navzájem sdělované zkušenosti o jeho vlastním bojovém chování*“²³⁶. Toto základní pojetí boje bylo prý formulováno z nutnosti, neboť člověk je v základě tvor bojovný – charakterizují ho vnitřní pohnutky k boji, které si v různém rozsahu uvědomuje, a zkušenosti s bojovým chováním.²³⁷ Duševní pochody, jimiž si člověk pojem boj kdysi vytvářel, byly prodchnuty subjektivním hodnocením všeho bojového chování – tj. hodnocením z hlediska osobních zájmů nebo zálib, avšak vědecké studium tohoto jevu musí být dle Teyrovského zbaveno jakéhokoliv hodnocení. Objektivním studiem fenoménu boje se pokusil vyvodit základní zákonitosti tohoto jevu a dospět k obecnému pojetí boje. Sekundárně pak z analýzy tohoto jevu a podmínek, za kterých probíhá, vyvozoval hodnocení jeho vztahu k potřebám člověka, ač si byl vědom, že toto hodnocení nebude nikdy zcela prosté subjektivních pocitů libosti nebo nelibosti, které tento jev v každém člověku vzbuzuje.

²³¹ Teyrovský, V. (1936): *O pudu bojovém*. Praha: Novina. Zvláštní otisk z časopisu Národní střelec, VIII. Ročník, 1936.

²³² Teyrovský, V. (1938): *Pud bojový*, s. 5.

²³³ Tamtéž, s. 5: „*Tím se staví tento spis po bok publikací Edvarda Beneše a Bohumila Němce, rovněž odmítajícím určité z předpokladů a pouček Steinmetzových.*“

²³⁴ Tamtéž, s. 5.

²³⁵ Tamtéž, s. 7.

²³⁶ Tamtéž, s. 7.

²³⁷ Tamtéž, s. 8: „*...pojetí boje jako zápasu živočichů mezi sebou, který je stejně motivován u obou zápasících stran, je teprve odvozeno ze srovnání vlastního bojového chování člověka s chováním jiných živočichů, jež ve vztahu k situaci, kterou je vybavováno, svědčí o stejné motivaci, jaká je člověku známa z jeho vlastní vědomé zkušenosti v situacích podobných...*“

Kromě výše uvedeného, prvotního obecného pojetí boje (skutečný zápas živočichů mezi sebou) je termín boj často užíván v přeneseném významu – např. boj názorů, boj proti nemocem atd. – k čemuž podle Teyrovského částečně přispěla i terminologie Darwinovy teorie přirozeného výběru. „*Jeho termín „struggle for life“ znamenající vlastně „úsilí o život“, „snaha o život“ byl chápán často ve smyslu „boje o život“ a tak také z angličtiny do jiných jazyků překládán.*“²³⁸ Darwin však ve svém spise jasně napsal, že tento pojem je nutná chápat spíše jako vzájemnou soutěž živočichů žijících v určitém prostředí, jejíž výsledek závisí na tom, jak tyto živočichové vyhovují podmínkám, které jsou tímto prostředím dány. Skutečný boj lze tak v jistých případech považovat jen za zvláštní formu takové soutěže. Boj podle Teyrovského „*je sociální jev, je zvláštní způsob úpravy společenských vztahů mezi jedinci nebo skupinami jedinců; to znamená, že tam, kde zápas nemá této povahy, nelze mluvit o pravém boji*“²³⁹. A uvedu ještě jednu autorovu definici boje: „*Pravým bojem nazveme skutečný zápas, v kterém – nebo přesněji: pokud v něm – strany proti sobě stojící usilují v podstatě o totéž; zápas tu směřuje k výluce strany jedné stranou protivnou nebo alespoň k zajištění převahy jedné strany nad druhou tak, že tato strana – vyloučená nebo podrobená – přítomností svou nezasahuje rušivě do žádných životních činností strany, jež v boji ovládla situaci.*“²⁴⁰ Důležitým znakem je zde stejná motivace obou bojujících stran, přičemž čím vzdálenější jsou si ve smyslu kmenové příbuznosti dva živočišné druhy, čím rozdílnější je jejich organizace a způsob života, tím menší je pravděpodobnost, že se kdy v pravém boji navzájem střetnou jedinci k těmto druhům příslušející; naproti tomu lze s největší pravděpodobností s takovým střetnutím počítat mezi jedinci nebo skupinami jedinců náležejícími ke stejnému živočišnému druhu.

Člověk je rovněž živočichem a proto lze mnoho lidských životních jevů pochopit jen s pomocí studia týchž jevů u jiných živočichů. Tak například psychologické studium boje u člověka se musí nutně opírat o výsledky studia boje u jiných živočichů, neboť „*Bojové chování je právě jedním z oněch, která lze poměrně nsnadno studovat přímo u člověka tak, abychom tímto studiem dospěli podrobného a přesného poznání zákonitosti jeho vzniku, průběhu a významu v životě člověka.*“²⁴¹ Povaha jevu totiž podle Teyrovského způsobuje, že vědecké bádání na tomto poli je odkázáno jen na statistické srovnání dat zjištěných pozorováním boje, ať mezi jednotlivci nebo mezi skupinami. Takto získaná data jsou však neúplná, neboť mnohem více reflektují cíle a průběh vnějších akcí bojujících stran, zatímco dostatečně nezkoumají vnitřní motivů, které toto chování podmiňují nebo usměrňují.

²³⁸ Teyrovský, V. (1938): *Pud bojový*, s. 13.

²³⁹ Tamtéž, s. 13.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 16 a také s. 17, obšírnější definice boje: „*Boj je soubor útočných a obranných akcí dvou jedinců (nebo skupin jedinců), náležejících k témuž nebo i různým – zpravidla však příbuzným – druhům živočišným, kterýmižto akcemi tyto dvě strany proti sobě působí v situaci, jež má pro obě více méně stejný základní význam, a kteréž směřují k výluce strany jedné stranou protivnou nebo alespoň k zajištění převahy jedné nad druhou.*“

²⁴¹ Tamtéž, s. 20.

Jako pudová chování označuje autor „*taková vrozená, nenacvičená, za určitých vnějších a vnitřních podmínek automaticky vybavená chování, která mají jistý základní životní význam pro živočicha... předpokládané příslušné vnitřní činitele, vrozené tendence k takovýmto způsobům chování, jichž příklad máme před sebou, označujeme pak jako pudy*“²⁴². Název pudové chování bývá často nahrazován výrazem instinktivní chování a termín pud slovem instinkt. Pud je tedy Teyrovským chápán jako „*všeobecná základní vrozená tendence, vrozený celkový sklon organismu reagovat určitým způsobem na situaci určitého typu a základního životního významu, projevuje se tedy v těchto situacích speciálními nebo specialisovanými akty, více méně stereotypními*“.²⁴³ A právě v pudovém chování vidí autor základ chování bojového: „*Na všech stupních kmenového vývoje živočišstva, člověka nevyjímaje, vzniká a vyvíjí se bojové chování – jak bude ještě později ukázáno – z pudového základu.*“²⁴⁴ Avšak čím výše postupujeme v kmenovém vývoji živočišstva, tím víc je nervová soustava centralizovaná a diferenciovaná, a toto postupné rozlišení vede postupně k větší mnohotvárnosti chování a k větší schopnosti kombinovat jednodušší úkony v úkony složitější. A dle Teyrovského „*Poněvadž tato mnohotvárnost chování i tato schopnost kombinovat jednotlivé akty v nové akční útvary jsou... základními podmínkami vzniku inteligentního chování vůbec, je zřejmo, že k čím vyššímu stupni kmenového vývoje ten nebo onen živočich náleží, tím vyšší stupeň inteligence zpravidla má.*“²⁴⁵ To platí i o chování bojovém, které vzniká z pudového základu, a je souborem bojových akcí, které mají speciální funkci zčásti útočnou, zčásti obrannou. Na průběh těchto akcí má v různém stupni vliv individuální zkušenost, čímž se vrozená struktura těchto akcí druhotně přetváří.

Nesprávný je podle Teyrovského názor, že primitivní člověk žil v trvalém míru, tedy že člověk na počátečním stupni vývoje byl tvorem nebojovným, stejně jako představa, že lidstvo původně žilo v nepřetržitém válečném stavu. Argumenty pro toto své stanovisko hledal Teyrovský u nejprimitivnějších lidských kmenů dosud žijících nebo teprve nedávno vymřelých, které svým způsobem života zhruba představují vývojový stupeň lidstva v době kamenné.²⁴⁶ U všech těchto sledovaných skupin se vyskytly různé formy bojového chování – boj mezi jednotlivci, boj mezi celými skupinami jednotlivců (rodinami), resp. boj jednotlivých rodin uvnitř skupiny, boj mužských příslušníků skupiny o vůdcovství, anebo boje mezi dvěma skupinami různých kmenů. Teyrovský tento jev vysvětluje tím, že „*při oné příbuznosti člověka s ostatními živočichy... nelze ani předpokládat, že by jev boje u člověka byl něčím ve své základní podstatě naprosto odlišným od bojů jiných živočichů*“.²⁴⁷ A stejně jako pro živočichy platí podle autora i

²⁴² Teyrovský, V. (1938): *Pud bojový*, s. 29.

²⁴³ Tamtéž, s. 33.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 43.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 44.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 73; Data o bojích u primitivních národů dosud žijících nebo nedávno vymřelých Teyrovský čerpal především ze spisů Rudolfa Steinmetze a Leonarda Trelawnyho Hobhouse.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 76.

pro člověka poučka, že „*Čím bližší jsou si ve smyslu kmenové příbuznosti živočišní jedinci nebo společnosti jedinců, tím je střetnutí jejich v pravém boji pravděpodobnější; avšak čím méně příbuzné jsou si strany takto mezi sebou bojující, tím urputnější a vytrvalejší jsou boje mezi nimi.*“²⁴⁸ Pokud jde o motivaci většiny bojů, podobá se ostatním živočichům jen s tím dodatkem, že loupeživá přepadení jsou zde častějším jevem – kromě loupeží majetku a žen jde zřejmě také o druhotné motivy kanibalské a otrokářské. U většiny primitivních národů Teyrovský sleduje postupný pokles jejich bojovnosti, oslabení vztahu skupiny k prostoru i oslabení sociální soudržnosti uvnitř skupiny, pokračující paralelně s jejich vymíráním, způsobeným souhrou vnitřních a vnějších faktorů.

V závěru svého spisu se Teyrovský věnoval moderním národům a pudovému základu moderních válek. Pro všechny moderní národy jsou podle něho příznačné dva základní rysy: vlastní životní prostor a osobitý národní život tradičně předávaný dalším generacím, ani jedno není možné bez druhého. Z různých příčin, nejčastěji vlivem početního vzrůstu jeho příslušníků, dochází k tomu, že určitý národ začne vyvíjet činnost směřující k zvětšení vlastního území. „*Děje-li se to směrem do prostoru, obývaného jiným národem, který tu rovněž svým osobitým způsobem žije, může dojít mezi oběma k boji, který však má na vyšších stupních vývoje civilisace formu velmi složitého organisovaného zápasu, vedeného zbraněmi často velmi moderní konstrukce, který jest označován jako válka.*“²⁴⁹ A pokud se mluví o boji, Teyrovský tímto výrazem označuje jednotlivé akce vyzbrojených a vycvičených jednotek proti nepříteli, jakožto složky válečných operací. Zdůrazňuje dále, že válku, a zejména to platí pro moderní válku, vede celý národ a nikoliv jen ty vybrané, vyzbrojené a k boji vycvičené skupiny jeho příslušníků, označované obecně jako armáda nebo vojsko. I různé další skupiny v národě, resp. všichni příslušníci národa, jsou přímo nebo nepřímo zapojeny do vedení války. A zejména v moderní válce záleží úspěch válečných akcí na organisaci národa jako jednoditého celku. „*Jako v četných jiných případech, tak i v boji, ve válce, v její přípravě, jsou rozumové schopnosti člověka nástroji toho, co bývá obyčejně nazýváno pudovou základnou jeho bytosti.*“²⁵⁰ Základní podmínkou boje obecně, jakkoli vysoce organisovaného, jakkoli početnými kolektivy vedeného nebo teprve připravovaného, je podle Teyrovského „*určitý stupeň pohotovosti, vnitřní dispozice k aktivaci bojového pudu, nebo prostě bojovnosti organismu*“.²⁵¹ Jakékoli rozumové úvaze o tom, co činit bude-li národ napaden jiným národem, nebo o tom, jaké výhody boj přináší, podle autora sama o sobě národ k boji nepohne a „*veškeré válečné přípravy, založené na rozumovém uvažování, výpočtech atd., mají – i když si toho namnoze nejsou právě vědomi – základní svůj předpoklad,*

²⁴⁸ Teyrovský, V. (1938): *Pud bojový*, s. 86.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 95.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 97.

²⁵¹ Tamtéž, s. 97.

*základní vnitřní příčinu v jisté vrozené bojovnosti národa, v jehož zájmu se uskutečňují“.*²⁵² Národ naprosto nebojovný by podle Teyrovského na myšlenku nějakých válečných příprav nikdy nepřišel. Tento pudový základ – primární, vrozená, vnitřní pudová dispozice nebo sklon k boji samému – tak zůstává hybným činitelem všech dalších vědomých inteligentních akcí, ať již v přípravě, v organizaci, nebo v boji samotném. A to ať již je motivem války boj o území, o majetek národa, o jeho bytí, o možnost volného rozvoje nebo o boj skupin uvnitř státu o určité výhody apod. „*Pudovost, a s ní zároveň více méně i jistá iracionalita akce v jejím prvním výchozím stadiu, projevuje se nám v bojovém chování národů jako celků již i tím, že přes jejich vůli k míru, o které bývá tak často slýcháno, a o níž jako o takové vůli nelze pochybovat, nakonec přece dochází k válkám mezi nimi.*“²⁵³ Teyrovský poukázal také na jistou periodicitu v opakování válek, která podle něho poukazuje na fakt, že první impuls k válkám leží mimo oblast vědomého volního úsilí člověka.

V závěru svého spisu došel k přesvědčení, že na pud bojový, například na rozdíl od pudu po potravě nebo pudu pohlavním, lze daleko mocněji a účinněji působit výchovou, a to buď pozitivně, podporou jeho rozvoje, nebo negativně, jeho potlačováním, a jak se domníval „*aniž je to ke škodě jednice nebo celku, k němuž tento jedinec náleží*“.²⁵⁴ Takto pud bojový může být usměrňován k prospěchu jednotlivce i společnosti. Teyrovský však výslovně varoval před extrémů tohoto působení, ať již před extrémním vystupňováním bojovnosti výchovou, anebo naopak před snahou bojovnost výchovou potlačit, jako by to byla vlastnost, za níž by se měl kulturní člověk stydět. Sám nabádal spíše k posilování soudržnosti národního celku a vlasteneckého cítění, neboť se domníval, že „*přímá výchova, utužující vztah jedince jako psychologického subjektu k národu a vlasti, způsobuje zároveň též nepřímo jisté úměrné zvýšení bojovnosti*“.²⁵⁵ Jednostranná výchova zvyšující bojovnost by totiž mohla v krajním případě zplodit žoldněře, kterým by bylo jedno, za čí zájmy bojují, nebo lidi schopné uvrhnout vlast do občanské války.

VÝZNAM RASY

Ve studii z roku 1938 představil Teyrovský biologický přístup k boji a k válce a vyslovil názor, že sklon a připravenost člověka a ostatních živočichů k boji je primární, vrozená a má pudový základ. Respektive autor vidí základ bojového chování člověka v pudovém chování a domnívá se, že stejně jako na ostatní živočichy lze i na člověka vztáhnout biologické zákony, například Darwinův princip *boje o život*. V roce 1938 však Teyrovský ze svého názoru ještě

²⁵² Teyrovský, V. (1938): *Pud bojový*, s. 97.

²⁵³ Tamtéž, s. 111.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 116.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 117.

nevyvozoval žádné politické nebo sociální aplikace. Distancoval se od myšlenek holandského sociologa Rudolfa Steinmetze a dalších vědců, kteří se pokoušeli o aplikaci biologických teorií na studium a výklad lidské společnosti. Hlásil se tak ke stanoviskům Beneše a Němce a odmítal teorie obhajující válku jako nástroj pokroku a vývoje. Po roce 1939 a po navázání spolupráce s *Národním souručenstvím* a protektorátní vládou se však nezměnily jen Teyrovského politické, ale i vědecké názory. Tyto své názory ve funkci zmocněnce pro kulturní, ideologické, výchovné a také rasové otázky šířil mezi českou veřejnost. V roce 1943 byla publikována jeho studie *Význam rasy*, která si klade za cíl zprostředkovat čtenáři základní, obecný úvod a přehled rasové politiky a rasové hygieny v Německé říši a zprostředkovaně i v Protektorátu Čechy a Morava. Autor v tomto politicky a agitačně laděném spise odhaluje své sympatie k Německé národně socialistické straně dělnické (pozn.: německy Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) a k jejich ideologickému a rasovému programu. Tento vědecký spis je kromě propagace nacistické politiky a ideologického programu také obhajobou norimberských protižidovských zákonů.

V úvodní části textu se věnuje vymezení pojmu rasy a jeho významu ve vztahu k člověku a lidské společnosti. Rasu definuje následovně: „*Pokud jde tedy jmenovitě o člověka, označujeme jako lidskou rasu každou početnější skupinu lidských jedinců, spjatých navzájem jistým souborem společných dědičných vlastností, který tuto skupinu zároveň odlišuje od jiných podobných ras.*“²⁵⁶ Význam tohoto pojmu vidí především v otázkách zeměpisně-politických, při jejichž řešení je nutné přihlídnout k povaze obyvatelstva, které dané území obývá. Teyrovský dále definuje pojem rasový znak, tělesný a duševní, pod kterým rozumí skutečnost, že „*jedinci, kteří náležejí k určité rase, vykazují – jak pověděno – jisté shodné dědičné znaky; těmito dědičnými znaky se odlišují od jiných ras*“²⁵⁷ Tyto rasové znaky jsou dědičné a objevují se nezávisle na prostředí, ve kterém různí jedinci žijí – odlišují se od znaků, které se vyvinuly v důsledku působení určitého prostředí přírodního nebo společenského. Autor se zabýval také vztahem rasy a jazyka, přičemž jazyk chápal jako jeden ze „*znaků, které vznikají a udržují se vlivem pobytu jedince v určitém sociálním prostředí*“²⁵⁸. Rozdíly jazykové tedy nejsou rozdíly rasovými – národy, které mluví příbuznými jazyky, se mohou velmi odlišovat svým rasovým složením, a naopak svým rasovým složením mohou být velmi příbuzné národy, které se od sebe jazykově velice liší.

Teyrovský se ve svém textu věnoval také třídění ras a charakteristikou a zeměpisným rozšířením rasy evropské. Nejčastěji bývá lidstvo rozdělováno podle barvy pleti na rasu bílou, žlutou a černou. Tyto velké rasové skupiny, označované jako rasy nebo rasové kmeny, lze dále dělit podle jednotlivých dědičných znaků (vzrůst těla, barva vlasů a očí, odstín pleti, tvar a poměr

²⁵⁶ Teyrovský, V. (1943): *Význam rasy*. Praha: Zemské ústředí osvětových sborů, s. 3–4.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 4.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 4.

rozměrů hlavy atd.) na tzv. rasy malé, resp. na rasové typy. V bílé evropské rase lze podle Teyrovského rozlišit šest ras – nordickou, falskou, východobaltickou, mediteránní, alpinskou a dinarskou. Po rozboru šíření jednotlivých evropských ras po kontinentě, došel autor k názoru, že „není v Evropě národa, který by byl ve všech svých příslušnících naprosto čistým představitelem některé z ras zde uvedených“²⁵⁹, ale že každý z evropských národů je pestrá rasová směs jednotlivců, které spojuje stejný jazyk, mravy a společné ideály v národní jednotu. Teyrovský přiřazuje každé z evropských ras nejen znaky tělesné, ale i duševní, povahové rysy, a z odlišného rasového složení jednotlivých národů, v důsledku převahy určité rasové složky, odvozuje odlišného „ducha národů“.²⁶⁰ V celku však vidí kvalitativní i povahovou podobnost mezi všemi evropskými národy, jakožto důsledek stejného promísení jednotlivých rasových složek, z čehož vyvozuje „že postoj každého z těchto národů ke skutečným, před něž je staví denní život, sklon k určitému způsobu vyrovnávání se s těmito skutečnostmi, čili krátce, základní mravní ladění jest u všech z nich v podstatě stejné, jak nejlépe je patrné z toho, že všechny přijaly křesťanskou morálku“²⁶¹. V této pasáži autor připomněl a odkázal na program Německé národně socialistické strany dělnické, „založený v podstatě na poznání významu rasy v politickém, hospodářském i kulturním dění“²⁶² a na poznání, že NSDAP „stojí na stanovisku pozitivního křesťanství, aniž se ovšem váže na zcela určité vyznání“²⁶³.

Jak jsem již napsala, podle autora se tytéž rasové typy vyskytují v různých evropských národech, náležejících do kterékoli z jazykových skupin jako jsou: jazyková skupina slovanská, germánská, románská či ugrofinská. Do příbuzenství těchto jazykových skupin patří i jazyky, kterými mluví jistá velká část bílého domorodého obyvatelstva v Asii, např. perský jazyk nebo četné jazyky indické. Toto obyvatelstvo, třebas jazykově příbuzné velké části obyvatelstva evropského, se však rasově velmi odlišuje – jazyková skupina se nemusí krýt a v Evropě se ani nekryje s určitou skupinou rasovou. Pro zdůraznění této jazykové příbuznosti se používá souhrnné označení jazyková skupina indoevropská či indogermánská., tato jazyková skupina bývá též označována jako árijská. A proto „označení árijský není na místě tam, kde jde o vystižení plemenné příslušnosti některého národa z národů jazykových skupin výše jmenovaných... je patrné, že označení „árijsky pro soubor evropských ras velké plemenné skupiny bílé je velmi nepřesné a neurčité“²⁶⁴. Proto podle Teyrovského zákon o říšském občanství z roku 1935 (druhý norimberský zákon) termín „árijský“ nahradil výrazem „německé nebo příbuzné krve“, přičemž

²⁵⁹ Teyrovský, V. (1943): *Význam rasy*, s. 6.

²⁶⁰ V německém národě má, podle Teyrovského (převzato ze studií německého rasového badatele Günthera), převahu severní světlá rasová složka, z čehož asi poloviční podíl tvoří rasa nordická. Naopak v českém národě převažuje tmavá rasová složka, převážně alpinské a dinarské rasy. Nordické rase přisuzuje povahové vlastnosti: klid, odměřenost, přímost, vytrvalost, nadání organisátora, důslednost v konání, jdoucí často až na úkor osob či prospěchu. Rase alpinské přiřazuje rysy: opatrnost, rozvážnost, usedlost, lpění na hmotném blahobytu atd. A rase dinarské: živost, nenucenost družnost.

²⁶¹ Tamtéž, s. 8.

²⁶² Tamtéž, s. 8.

²⁶³ Tamtéž, s. 8.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 9.

„příslušnost k německé nebo příbuzné krvi značí tu příslušnost k plemennému základu evropského lidstva, jak je dán oněmi výše popsányi šesti evropskými rasami“²⁶⁵. Řadí se tak sem vedle německého národa i příslušníci národa českého, francouzského, italského a různých jiných evropských národů, „pokud ovšem tyto národy nepojaly do sebe – alespoň v značnějším stupni – cizí, neevropské rasové prvky“²⁶⁶. Podle autora představují v evropské populaci tento „cizí rasový živel“ zejména Cikáni a Židé, „jichž se v první řadě týkají zákony a nařízení Německé říše, směřující k vylouce takových cizorodých skupin z účasti na životě národního celku“²⁶⁷. Obě tyto skupiny Teyrovský charakterizuje neevropským rasovým původem, který autor hodnotí jako kvalitativně nižší, subjektivním a negativním hodnocením jejich povahových rysů²⁶⁸ a problémy, které tyto skupiny mají se začleněním do běžného života evropských národů, v nichž se usídlily. A v odlišném rasovém původu evropského a „cizího“ obyvatelstva vidí autor zdroj problémů v soužití mezi těmito jednotlivými skupinami obyvatelstva – „právě na rasové příbuznosti dvou národů záleží, zda a pokud jsou příslušníci jejich schopni skutečné vzájemné asimilace“²⁶⁹. V textu dále vysvětluje a obhajuje smysl protižidovských opatření v Německé říši a od roku 1939 též v Čechy a Morava. Tyto zákony namířené zejména proti Židům a Cikánům měly být uplatněny i na všechny jiné cizorodé, rasově odlišné skupiny žijící na tomto území. Teyrovský považoval za všeobecně známy a potvrzený fakt existenci nežádoucích duševních vlastností Židů, dále zásadní rozdíly v mravním ladění národů evropských a národa židovského, a také skutečnost, že „všude byli – resp. někde dosud jsou – Židé elementem rušivým, rozkladným, ať jde či šlo o budování hospodářské pozice národa, či o jeho život kulturní, či o kteroukoliv jinou složku jeho života“²⁷⁰. Považoval za jistý fakt, že přítomnost a činnost židovské skupiny uvnitř kteréhokoliv nežidovského národa se projeví vždy a všude jako nežádoucí a ke škodě takového národa, a to ho „s ohledem na blaho společnosti“ vedlo k přesvědčení „abychom důsledně odmítali společenství s těmi, kdož jsou nositeli znaků oněch cizích ras, jež tvoří základ Židovstva“²⁷¹. Toto rozhodnutí podle Teyrovského neplyne z rasové nenávisťi, ale z prosté snahy o ekonomické budování sociálního, kulturního a hospodářského řádu v národě v souladu s potřebami takového národa. A tato snaha tak vede „k vylučování představitelů cizích, rušivých plemenných skupin z účasti na životě národního společenstva, jež vyrostlo či vyrůstá z určitého rasového základu“²⁷². Dále Teyrovský obhajuje smysl protižidovských opatření v Německé říši i v Protektorátu pomocí slov

²⁶⁵ Teyrovský, V. (1943): *Význam rasy*, s. 9.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 9.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 9.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 9.: „Pokud jde o povahové rysy, kterými se tyto dvě exotické rasy vyznačují, lze tu říci toto: rasu předoasijskou vyznačuje určitá houževnatost a odolnost vůči i velmi nepříznivým podmínkám, spojená namnoze se sklonem k bezohlednému, žádnému uskoku se nevyhýbajícímu vykořisťování; rasu semitskou vyznačuje pak jistá konservativnost ve zvycích, vystupňovaná mnohdy až v náboženskou nedůtklivost a nesnášenlivost.“

²⁶⁹ Tamtéž, s. 10.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 11.

²⁷¹ Tamtéž, s. 11.

²⁷² Tamtéž, s. 11–12.

říšského ministra vnitra Fricka a obhajuje nutnost společenské a biologické izolace Židů, tedy vyloučení Židů z německého (a potažmo českého, polského, ... evropského) veřejného života a současně zamezení jejich dalšího rasového míšení. Zde Teyrovský odkazuje na součinnost obou norimberských zákonů, zákona o říšském občanství, který Židy sociálně izoluje, a zákona na ochranu německé cti a krve, který je izoluje biologicky.

Problematiku židovskou Teyrovský vnímal jako součást širší „rasové otázky“, která kromě problému židovského zahrnuje i velké množství jiných problémů. Obecně tuto problematiku nazývá rasovou politikou, jejímž hlavním cílem je „*praktické a účelné vyřešení především sociálních vztahů mezi příslušníky odlišných plemenných skupin v určitém prostoru*“²⁷³. Rasová politika úzce souvisí s rasovou hygienou, tedy se „*souborem opatření k udržení zdravého plemenného základu národa*“²⁷⁴. Smyslem biologické izolace určitých rasových skupin je přesvědčení, že dědičné vlastnosti, dědičné sklony, sklony vlastní cizím rasám, avšak v evropské společnosti nežádoucí, by se neměly přenášet křížením do evropského rasového základu. Cílem je nejen zamezení nežádoucích duševních vlastností, ale též zabránění dědičným chorobám a dědičným sklonům k onemocnění.²⁷⁵ Z opatření na poli rasové hygieny v Německu připomíná Teyrovský zákony o zamezení dědičně nemocného potomstva z roku 1933 (nařizuje sterilizační zákroky na osobách postižených určitými dědičnými chorobami), zákon na ochranu dědičného zdraví německého národa a zákon o zdravém manželství z roku 1935 (zakazuje uzavírání sňatků osobám, trpícím chorobami, jež by ohrozily partnera nebo jejich společné potomky).

Tímto podrobným rozborem myšlenek Vladimíra Teyrovského jsem se samozřejmě mírně vzdálila od hlavního tématu a směru této práce. Chtěla jsem tím nicméně na příkladu českého vědce ukázat společenskou a politickou aplikaci rasových teorií – rasovou politiku a rasovou hygienu, které měly ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století v Evropě značný vliv a význam. A to nejen v sousedním Německu, ale zprostředkovaně také u nás. Současně jsem se snažila nastínit Teyrovského myšlenkové a intelektuální zázemí, na jehož základě konstruoval vlastní úvahy o pojetí boje a války.

---

²⁷³ Teyrovský, V. (1943): *Význam rasy*, s. 13.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 13.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 13: „...tak na př. cukrovka, která je dědičně podmíněna, je zvláště hojně rozšířena právě mezi Židy...“

EMANUEL MORAVEC

EMANUEL MORAVEC

Český důstojník, vojenský teoretik, publicista a politik, a současně nejvýznamnější představitel českého kolaboračního aktivismu v době nacistické okupace, Emanuel Moravec se narodil roku 1895 a zemřel roku 1945. Po maturitě na Vyšší průmyslové škole strojnické v Praze odešel do první světové války, kde bojoval nejprve jako rakousko-uherský kadet na haličské frontě, avšak roku 1915 se dostal do ruského zajetí a posléze vstoupil do československých legií v Rusku. Po konci války a návratu do vlasti byl povýšen a absolvoval Vysokou školu válečnou v Praze. Roku 1931 se na této škole stal profesorem válečných dějin a strategie. V roce 1933 byl jmenován do hodnosti plukovníka generálního štábu, patřil k předním vojenským teoretikům meziválečného Československa, zabýval se sociálními otázkami války, psychologií vojáka, vztahem politiky je strategii a ochrannou doktrínou Československa, kterou z podnětu presidenta Masaryka populárně zpracoval v knihách *Vojáci a doba*²⁷⁶ a *Obrana státu*²⁷⁷ z let 1934 a 1935. Kromě pravidelných příspěvků do odborných vojenských novin psal Moravec také politické komentáře do *Lidových novin* a *Přítomnosti*. Ve dvacátých a třicátých letech stál politicky v zásadě na pozicích „Hradu“, přestože projevoval určité sympatie pro autoritativní způsob vlády. V roce 1938 v době mobilizace sloužil jako velitel pluku na jižní Moravě a projevil se jako rozhodný odpůrce mnichovské kapitulace. „*Pod dojmem mnichovského traumatu zcela změnil své dosavadní názory a postoje. V roce 1939 navázal spolupráci s německými okupanty a v četných článcích, projevech i samostatných knihách... demagogicky obhajoval kolaboraci s nacisty jako jedinou reálnou alternativu českého národa v dané historické situaci.*“²⁷⁸ V letech 1942 až 1945 byl členem protektorátní vlády ve funkci ministra školství a lidové osvěty, a z této pozice prosazoval nacistickou politiku v oblasti školství a kultury, propagoval program „převýchovy“ českého národa, zvláště mládeže, v duchu národně-socialistických idejí. Po vypuknutí pražského povstání v květnu 1945 spáchal Moravec sebevraždu.²⁷⁹

---

²⁷⁶ Moravec, E. (1934): *Vojáci a doba*. Praha: Svaz československého důstojnictva.

²⁷⁷ Moravec, E. (1935): *Obrana státu*. Praha: Svaz československého důstojnictva.

²⁷⁸ Tomeš, J., a kol. (1999): *Český biografický slovník XX. Století. III. díl*. Praha: Paseka, s. 402.

²⁷⁹ Tyto biografické informace jsem čerpala z knihy: Tomeš, J., a kol. (1999): *Český biografický slovník XX. Století. III. díl*. Praha: Paseka, s. 402.

OBRANA STÁTU

V roce 1935 vyšla kniha Emanuela Moravce *Obrana státu*²⁸⁰, která byla již druhou samostatnou částí jeho díla *Vojáci a doba*. V tomto díle se Moravec populárním stylem zabýval sociálními otázkami války, psychologí vojáka, vztahem politiky je strategii a ochrannou doktrínou Československé republiky. Názory na smysl války jsou podle Moravce různé a protichůdné. Někteří autoři, časově, národnostně i názorově od sebe velmi vzdálení, vyzdvihují užitečnost válek po stránce civilizační a kulturní a obhajují tak jejich kladnou hodnotu. Mezi příklady Moravec uvádí holandského sociologa Rudolfa Steinmetza – „*kdyby nebylo odvahy k boji, člověk by ještě dnes jako opice visel na stromech a vřeštěl*“²⁸¹ nebo anglického filosofa Spencera – „*válce děkujeme za pokrok ve správě států*“.²⁸² Pro válku a nikoli pro mír se prý vyslovili i další autoři: Heraklit z Efesu, Gomperz, Faguet, Renan, Moltke, Kant, Dostojevskij. Moravec se k válce vyjádřil následovně: „*Válka je zlá věc, ale při tom je to síto, kterým propadává mnoho nepotřebného, škodlivého a nezdravého.*“²⁸³ Připustil, že válka má velké nedostatky, ale domníval se, že hodnocení války jen podle jejich stinných stránek je povrchní, subjektivní a jednostranné. Válku vnímal jako nezbytnost, trvalý jev ve společenském životě a spíše než na její negativa upozorňoval na její sociální klady. Filosofii války, která ve válce vidí jediný nejdůležitější prvek vývoje, jde prý zejména o technickou stránku „kultury“, respektive její stránku civilizační, obdobně jako pacifistům jde naopak o důraz na stránku mravní. Bylo by snad tedy přesnější mluvit o válce jako o ženoucím prvku vývoje vůbec, nikoli však vývoje kulturního. Existují dvě protikladná pojetí války, jedno, které válku v každé situaci ospravedlňuje a velebí, a druhé, které ji v každém případě odsuzuje a odmítá. Někteří lidé vidí ve válce buď základ národní moci a slávy nebo ji naopak považují za ukázkou zvrhlosti, barbarství a nekultury. Tyto názory u většiny lidí podle Moravce pramení nikoli z logického uvažování, ale spíše z podvědomé činnosti jejich nervové soustavy. Domníval se, že hledat ve válce jen kladné hodnoty a něco vrcholného je stejně nenormální, jako ji za každou cenu potírat, a citoval zde Masaryka: „*Humanita není totožná s pacifismem za každou cenu, s pacifismem pasivním. Válka obranná je mravně dovolená a nutná. Humanita vylučuje jen válku útočnou. Humanita je proti násilí, ale není pro pasivitu, naopak pro aktivitu, pro energii co nejúčinnější.*“²⁸⁴ Moravec vůbec v tomto spise velmi často citoval Masaryka, který je tak v tomto textu vůbec nezmiňovanějším vědcem. Citoval i četné jeho další výroky a myšlenky, například, že smysl a ráz války závisí na charakteru vojáků, a jelikož v posledních válkách každý zdravý občan byl vojákem, ráz války je dán charakterem občanů:

²⁸⁰ Moravec, E. (1935): *Obrana státu*. Praha: Svaz československého důstojnictva.

²⁸¹ Tamtéž, s. 11.

²⁸² Tamtéž, s. 11.

²⁸³ Tamtéž, s. 13.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 17.

„Jestliže válka, jak se nám říká od pacifistů, uvolnila všechny zlé pudy, zlobu, zášti a vražednost, tož tyto vlastnosti jistě nevznikly teprve ve válce, nýbrž charakterizovaly národy již před válkou. Ďáblové roku 1914 nebyli roku 1913 anděly.“²⁸⁵ Válka se šíří tam, kde je pro ni dobrá půda, kde chybí rovnováha, kde je nezářizená touha po moci, domýšlivost a hrabivost kde chybí soustavná a svědomitá práce. Podle Masaryka je „*Válka druh lupičství ve velkém. Lupič je člověk, který si chce násilím osvojit rychle a lehce plody dlouhé a těžké práce jiného.*“²⁸⁶ Aby se loupilo je vedle lupičů třeba olupovaných, čímž je podle Moravce dána kulturní i nekulturní stránka války – barbarská válka loupeživá útočná, versus kulturní válka sebezáchovná, obranná.

V této knize, kterou Moravec napsal na popud prezidenta Masaryka v polovině třicátých let, a ve které tohoto prezidenta opravdu velmi často cituje, se Moravec také stavěl proti apologetickým úvahám o válce, např. proti názorům německého generála Friedricha von Bernhardiho. Bernhardimu a dalším německým autorům vyčítal Moravec jejich zaujetí světovládou a „hrou na nadčlověka“.²⁸⁷ Masovým projevem tohoto titanismu je podle autora militarismus, který vede touze po boji a k válce. Moravec napsal o Bernhardim napsal: „*Když německý generál Bernhardi r. 1912 prohlásil, že Německo může volit jen mezi světovládou a zánikem, zapomněl, že je ještě třetí možnost, ovšem šedá: bez zániku nevládnout světu a být spokojen s tím, co máme.*“²⁸⁸

Podle Moravce první státy, i první monarchové vzešly z boje a z válce: „*Lidská horda se s jinou spojovala k lovu a k boji. Tak vznikl stát, jehož matkou byl život společenský, pospolitost a otcem boj.*“²⁸⁹ A cituje německého teologa Julia Wellhausena, který tvrdil „*že válka vytvořila národy*“ a sociologa Rudolfa Steinmetze, který byl přesvědčen, že „*bez útočnosti, boje a podřízenosti nikdy by lidstvo a jeho složky nedospěly k náboženství*“.²⁹⁰ Cituje také amerického sociologa a eugenika Edwarda Alswortha Rosse, který prohlásil, že „*válka je nejděsnějším, ale také nejbohatším zdrojem kulturních hodnot*“.²⁹¹ Podle Moravce je válka lidstvu prospěšná také tím, že přispívá k míšení ras. Válku vnímal jako nástroj politiky, avšak vyslovil názor, že „*cílem války není válka pro válku, nýbrž mír*“.²⁹² Válka podle něho politiku nedělala, ale jen ji završovala a dokončovala tak pouze to, co bylo už jinak připraveno. Moravec byl přesvědčen o nevyhnutelnosti další války a vyslovil varování, že největším nepřítelem Československého státu je nacistické Německo.

²⁸⁵ Moravec, E. (1935): *Obrana státu*, s. 19.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 19.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 21: „*A právě toto nadčlověctví končí sebevraždou a válkou. De facto německý nadčlověk titan je nervosní a hledá buď smrt anebo válku jako rozčlenění akutní proti rozčlenění chronickému.*“

²⁸⁸ Tamtéž, s. 20.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 23.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 23.

²⁹¹ Tamtéž, s. 24.

²⁹² Tamtéž, s. 24.

O SMYSLU DNEŠNÍ VÁLKY

V roce 1941 vyšla studie Emanuela Moravce nazvaná *O smyslu dnešní války. Cesty současné strategie*.²⁹³ Již v úvodu Moravec naznačuje v jakém duchu a s jakým cílem své dílo napsal, a jak obrovský politický a intelektuální obrat se v něm odehrál: „*Má práce je pokusem o vylíčení příčin, vzniku a průběhu prvního období této války a s hlediska vyššího, z větší perspektivy. Především snažím se tu vysvětlit kde se vzala v novém Německu jeho nečekaná a tak drtivá válečná síla. Ale to by nebylo celé, kdybych také současně neukázal v čem spočívala ona bezradná slabost Anglie a jejich spojenců v letech 1939 a 1940.*“²⁹⁴ Válku Moravec považoval za hazardní východisko z těžké hospodářské krize, která vznikla v kapitalistickém světě a přesunula se z Ameriky do Evropy. Propagandisticky vylíčil, jak Německo pod vedením Adolfa Hitlera „*zbavilo se všech pout a spojů na plutokratický řád Západu a budovalo si hospodářský řád nový mnohem silnější a než byla churavá hospodářská soustava liberální*“.²⁹⁵ Zatímco západní kapitalistické státy hospodářsky a morálně klesaly, nové Německo podle Moravce sílilo: „*Německým vzestupem a současným poklesem Západu vznikla právě na straně nového Německa ona strašná převaha strategická, kterou cítí dnes podlomená Anglie a kterou si nyní také počínají uvědomovat i ve Spojených státech.*“²⁹⁶ V kapitole *O obecné převaze strategické* se autor věnoval bližšímu rozboru nových způsobů vedení války a definici nové strategie. Moravec napsal: „*Válku musíme žít dvěma silami: morální a materiální.*“²⁹⁷ A ve válce rozhoduje obecná převaha morálních a materiálních sil. Při rovnosti sil morálních přinese rozhodnutí materiál, a naopak při rovnosti materiálu rozhoduje o vítězství vyšší morálka. A nové Německo podle Moravce dosáhlo nad západními státy („*plutokraticko-demokratický středověk poražen národně-socialistickým novověkem*“) rozhodující převahy morální i materiální: „*V této válce, pod vedením Adolfa Hitlera, se podařilo novému Německu zajistit včas obecnou převahu nad nepřítelem, která je podle Clausewitze, základní podmínkou vítězství.*“²⁹⁸ Toliko malá ukázka k zásadnímu politickému a intelektuálnímu obratu, který nastal u Emanuela Moravce po roce 1938. Ačkoli se ve své studii *O smyslu dnešní války* přímo nezabývá otázkami spojenými s aplikací biologických teorií na společnost a sociální problémy, je z textu patrný jeho absolutní a rozhodný příklon k nové ideologii a k novému pojetí války a boje.

²⁹³ Moravec, E. (1941): *O smyslu dnešní války. Cesty současné strategie*. Praha: Orbis.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 9.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 10.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 10–11.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 23.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 30.

Závěr

VÁLKA JAKO BIOSOCIÁLNÍ TÉMA V NĚKTERÝCH DÍLECH PRVOREPUBLIKOVÝCH AUTORŮ

V úvodu jsem vyslovila hypotézu o tom, že na přelomu 19. a 20. století a zejména mezi dvacátými a čtyřicátými léty 20. století byly darwinismus a evolucionismus v zájmu pozornost nejen mnoha biologů, ale také filosofů, sociologů a politiků. Tuto teorii jsem nejdříve ověřila v evropském, zejména anglickém a německém kontextu, a poté jsem se věnovala kontextu českému v období První republiky. Skutečně jsem našla několik textů z dvacátých až třicátých let 20. století, které se tématem války zabývají a to z různých hledisek – filosofických, sociologických, biologických a politických.

Zkoumala jsem nejprve spis Edvarda Beneše a jeho pojetí války z filosoficko-sociologického hlediska a posléze studii Bohumila Němce, který k dané problematice přistupoval z hlediska biologického. V tomto závěru bych ráda shrnula výsledky svého rozboru a pokusila se ukázat na společné i rozdílné trendy v pojetí války u těchto dvou autorů. V další části se věnuji shrnutí a zhodnocení několika dalších studií od významných prvorepublikových politických či vědeckých osobností. Obecně jsem dospěla k závěru, že téma války bylo v období První republiky u nás velmi aktuální. Ovlivnilo nejen biologii a přírodovědecký diskurs, ale proniklo také do věd společenských – filosofie, sociologie, politologie a další – a ovlivnilo soudobé debaty o společnosti a jejím vývoji, o vztahu soupeřících národních států, o legitimitě války i o reflexi války konkrétními jedinci. Je to téma mnohovrstevnaté a spojené nejen s různými vědními obory, ale také s různými vědeckými a myšlenkovými směry.

Edvard Beneš a jeho pojetí války

Edvardem Benešem byl osobnostní velmi vzdělanou, muž se značným rozhledem a kontakty v zahraničí. Vedle Tomáše Garrigue Masaryka a Milana Rastislava Štefánika patřil k zakladatelům Československé republiky a po jejím založení k předním politickým představitelům této tzv. První republiky. Zejména ve své funkci československého ministra zahraničí utvářel nejen zahraniční politiku, ale rovněž obraz Československa v Evropě a ve světě. Jeho autorita a vliv na československou prvorepublikovou společnost byly nesporné, a to zejména poté, co se v roce 1935 stal druhým československým prezidentem. Jako přímý účastník první i druhé světové války byl rovněž svědkem obou válečných konfliktů, které hluboce poznamenaly evropskou společnost, morálku, ale též evropskou vědu.

Beneš ve své studii *Válka a kultura*, která vyšla poprvé v roce 1915 v populárním časopise *Lumír* a měla širší české veřejnosti zdůvodnit oprávněnost českého odboje z hlediska filosofického a sociologického, zaujal jasně odmítavé stanovisko k filosofii moci, která dává velkým národům právo ovládat národy menší a slabší. Tuto filosofii spojoval se širokým proudem sociálního darwinismu, jehož sociální aplikace biologických principů a zákonů rozhodně odmítal. Využití principu *boje o život a přežití nejsilnějších* při řešení společenských a politických otázek a k obhajobě války jakožto hybné síly pokroku, tvůrkyně nových hodnot a tím nositelky kultury, bylo pro něho nepřijatelné. Podle jeho názoru sociální dění probíhá v odlišných podmínkách než dění biologické. A upozorňoval na skutečnost, že Darwinovy teorie byly omezeny i v (tehdejší) biologii samé, a že v sociálním dění je lze uplatnit jen fyziologickou stránku lidského vývoje. Obával se, že tato filosofie se může velmi snadno zvrátit v hájení války pro válku samu. Mezi apologetiky války zmínil Beneš například německého filosofa Johanna Gottlieba Fichteho, holandského sociologa Rudolfa Steinmetze, rakouského sociologa Othmara Spanna a německého generála Friedricha von Bernhardiho. Beneš v textu také uvedl, že mnoho obhájců války jako nositelky kultury lze hledat mezi sociology, a rozdělil je do dvou tzv. škol, školy sociálního darwinismu a školy organické.

Beneš rozhodně nebyl pacifistou, který by a priori odmítal válku jako cosi nekulturního a barbarského, nebo ji snad odsuzoval pro všechny doby a všechny případy jako absolutní zlo. Podle jeho názoru nelze válku ani absolutně odsoudit ani absolutně obhájit. Hodnotit lze podle něho vždy jen konkrétní válku a to vždy jen relativně. Beneš upozorňoval také na pozitivní vliv, který pacifistická filosofie války na evropskou a také českou společnost měla; rozšířila ideál humanity, jehož výrazem byla například idea mezinárodní solidarity nebo rozvoj mezinárodního práva, smírčích soudů a dalších institucí. Zmínil rovněž i teorie, které se utvořily v opozici na myšlenku, že boj je ženoucím prvkem vývoje, např. mutualismus, jehož stoupenci byli například americký sociolog Franklin Henry Giddings nebo ruský sociolog Petr Alexejevič Kropotkin.

Benešův pohled na válku vznikl pod vlivem myšlenek Tomáše Garrigue Masaryka a rakouského sociologa Luda M. Hartmanna. Ve své studii, obhajoval oprávněnost, až nutnost, války a násilí v případě, kdy je ohrožena svobodná existence národa. Sociální dění podle něho vyplňoval jak boj, tak i určitá solidarita. Boj, jak Beneš připouštěl, přispěl velkou měrou k vývoji civilizace, ale nebyl jediným prvkem vývoje, válka není sociálním jevem, který by bylo možné absolutně odsoudit nebo obhájit.

Bohumil Němec a jeho pojetí války

Bohumil Němec, byl rovněž osobností velmi vzdělanou, na pražské universitě studoval u předních českých přírodovědců, a stoupenců darwinismu, Františka Vejdovského a Ladislava

Čelakovského, a měl tak možnost se již v mládí seznámit s myšlenkami darwinismu. Během svého života o významu evoluční teorie publikoval několik studií a dokonce napsal úvod k prvnímu českému vydání Darwinovy autobiografie. Jeho vliv na tehdejší českou společnost byl obrovský, veřejnou i odbornou diskusí ovlivnil jak z pozice profesora, děkana a posléze rektora University Karlovy, tak i z pozice redaktora přírodovědeckých časopisů *Živa a Vesmír*, a ze z pozice dlouholetého poslance, později senátora a v roce 1935 i prezidentského kandidáta a Benešova politického protivníka.

Ve své esejí *Válka s hlediska biologického* představil biologický přístup k tématu války. Válku považoval za téma nejen biologické, ale také sociální, kulturní a politické, a to zejména v německém vědeckém a kulturním prostředí. Válku Němec považuje za čistě lidský fenomén. A hlavní biologická příčina války podle něho spočívá v tom, že války a infekční nemoci s ní spojované zabraňují tomu, aby se lidstvo na zemi příliš rozmnožilo.

V otázce o prospěšnost války zastává stanovisko, že války možná v některých případech vedly k rychlejšímu šíření kultury (nebo řádu a kultury), nicméně většina válek vedla spíše k ničení kultury ovládnutého území; bez válek by se podle Němce kultura šířila možná pomaleji, avšak trvaleji a bezpečněji. Němec odmítal názory apologetiků války, kteří uváděli do souvislosti Darwinovy principy *boje o existenci a přírodního výběru* a válku jako zdokonalovací činitel, jako například německého generála Friedricha von Bernhardiho, pruského generála Ericha Ludendorffa²⁹⁹, holandského sociologa Rudolfa Steinmetze nebo anglického hospodáře Waltera Bagehota. Distancoval se od německé teze o válce jako nezbytné podmínce pokroku lidstva, o boji mezi národy a vítězství silnějšího, kterou se řada vědců pokoušela obhájit biologickou užitečností války. Analogii mezi lidskou válkou a Darwinovou tezí o *boji o existenci a přírodním výběru* považoval za účelově a uměle vykonstruovanou. Upozornil i na podstatný rozdíl, který panuje mezi původními Darwinovými teoriemi a jejich pozdějšími sociálními aplikacemi – například Darwinův *boj o přežití nejsilnějších* se týkal jednotlivců a nikoli celého druhu či druhů.

Němec proti apologetickému stanovisku k válce namítal, že v moderní válce zmizel právě tento individuální výběrový a zlepšující význam války, kterým obhájci války argumentují. Silní, stateční a čestní umírají na frontách, zatímco slabí a neschopní přežívají v zázemí a po válce obnovují stát. Válka tak podle Němce nevede k pokroku, ale přesně naopak, neboť národ je složen z jednotlivců, a kvalita těchto jednotlivců, určuje i kvalitu národa.

Negativní stanovisko Němec zastával i k tezi o biologické užitečnosti války jako stimulu k mísení ras, kterou zastával například již zmíněný Walter Bagehot nebo německý sociolog

---

²⁹⁹ Erich Ludendorff jako první použil termín totální válka (v knize: Ludendorff, E. (1935). *Der totale Krieg*. München: Ludendorffs.) ve snaze zdůraznit kvalitativně novou roli národa ve světové válce, současně kombinovanou s převratem v technologii války.; Pramen: Sedivý, I. (1998): *Velká válka 1914 – 1918*. In: ČČH, č. 1, 96/1998, s. 1–24.

Wilhelm Schallmayer. Němec nebyl odpůrcem války a i při svém přesvědčení o jejich převažujících negativních důsledcích zastával názor o nevyhnutelnosti válečných střetů a nutnosti států, zejména malých států, pečovat o svou obranu a zachování nezávislosti. Válku obrannou, v případě napadení existence nebo autonomie národa, považoval za legitimní a morálně správnou.

Edvard Beneš a Bohumil Němec srovnání jejich pojetí války

Navzdory mým původním očekáváním jsem zjistila, že přestože přístup k problematice války byl u Edvarda Beneše a Bohumila Němce ve zkoumaných textech rozdílný – Beneš k problematice přistupoval z hlediska filosofického a sociologického, zatímco Němec z hlediska biologického, některé jejich názory na válku a zejména sociální aplikace darwinistických principů na problém války byly velmi podobné.

Zejména v jednom ohledu se oba autoři shodovali. Oba dva se důrazně distancovali od těch stoupenců sociálního darwinismu, kteří doslova aplikovali Darwinovy principy, Darwinem metaforicky označené jako *boj o přežití nejsilnějších* nebo *přírodní výběr* na společnost a na pojetí války. Důrazně odmítali myšlenky apologetiků války, které se k Benešovi a Němcovi dostali zejména z anglického a německého vědeckého a kulturního prostředí. Argumentace obou autorů byla rozdílná, neboť, jak jsem již zmínila, oba k dané problematice přistupovali z jiné perspektivy a také s jiným úmyslem. Je nutné připomenout, že Benešův a Němcův spis od sebe dělí takřka dvacet let, což je velmi dlouhá doba nejen pro vývoj osobních názorů a postojů, ale také k celkové proměně společnosti, kulturního a politického prostředí.

Ani jeden z autorů nebyl pacifistou, oba dva legitimizovali a ospravedlňovali válku v přírodě ohrožení existence národa. Beneš byl ve své studii otevřenější a důraznější, což je nutno přičíst okolnostem a cílům, za kterých tento spis vznikl.

Závěrem bych chtěla ještě zmínit, že jsem si vědoma skutečnosti, že výsledky tohoto rozboru, respektive této práce, jsou velmi limitované. Představa o tom, jaký postoj k válce a k jejím různým interpretacím zastávali Edvard Beneš a Bohumil Němec, kterou jsem rozbořem získala je značně omezená. Pro další výzkum by bylo jistě zajímavé podívat se i na další díla těchto autorů, případně důkladně prozkoumat jejich paměti, vzpomínky, korespondenci a další materiály dostupné v archívech. Takto rozsáhlý výzkum by však značně překračoval rozsah bakalářské práce. V další pasáži se pokusím zrekapitulovat pojetí války u tří dalších prvorepublikových autorů, kterými jsem se v rámci výzkumu zabývala.

František Mareš, Vladimír Teyrovský a Emanuel Moravec a jejich pojetí války

František Mareš, patřil k významným prvorepublikovým přírodovědcům a politikům, českou společnost ovlivňoval jak z posice profesora, děkana a rektora University Karlovy, tak i

jako československý poslanec a senátor. Jeho politická vyhraněnost ho nicméně ve třicátých letech přivedla ke spolupráci s českou krajní pravicí a fašismem. A právě tato jeho inklinace ke krajní pravici byla pro můj výzkum velmi zajímavá, neboť jsem na příkladu Mareše měla možnost zjistit, že krajní nacionalismus a fašismus nemusí automaticky znamenat podporu biosociálním teoriím nebo obhajobu války jako nositelky pokroku a kultury. Rozbor Marešova díla *Otázky filosofické, sociální a národní* mě přiměl zavrhnout zevšeobecňující názor, který přisuzuje krajně pravicově orientovaným vědcům a politikům a priori sympatie k sociální aplikaci darwinismu a jeho principů na život, společnost a válku. Mareš jako idealista a humanista totiž zastával obecně odmítavý postoj k materialistickým výkladům života, zejména k mechanistickému názoru na život, vyplývajícimu ze sociální aplikace darwinismu. Tyto společenské aplikace považoval za zhoubné a útočící na všechny křesťanské hodnoty a morálku. Zavrhoval myšlenku *kontraselekce*, se kterou se seznámil u některých autorů, zejména v německém prostředí – Mareš jako příklad sociálních darwinistů a apologetiků války uvedl německého filosofa Alexandra Tilleho, německého chemika Friedricha Wilhelma Ostwalda, německého filosofa Friedricha Nietzscheho, amerického fyziologa a biologa německého původu Jacquese Loeba nebo anglického fyziologa Johna Berry Haycrafta. Z českých autorů zmínil například eugenika Bedřicha Foustku.

Materialismus Mareš odmítal ve všech filosofických, národních a sociálních otázkách. Ostře se postavil zejména proti zavedení těchto biosociálních aplikací do politiky a politických diskusí, kde podle něho neurčitost pojmu *boj o život* a zejména jeho doslovná aplikace, přestože Darwin tohoto termínu původně použil čistě metaforicky, způsobila značné nepochopení a dezinterpretace. Jako příklad autorů, kteří použili darwinismus k vědeckému a biologickému ospravedlnění války, respektive nutnosti války jako tvořivého principu a činitele pokroku, zmínil německého generála Friedrich von Bernhardiho. Mareš sám souhlasil spíše s názory ruského sociologa a stoupence mutualismu Petra Alexejeviče Krapotkina, který místo permanentního *boje o život*, vyzdvihoval v přírodě panující vzájemnost a solidárnost.

Vladimír Teyrovský, patřil k významným prvorepublikovým přírodovědcům. Při svých studiích, kromě jiných předních českých přírodovědců studoval také u přesvědčeného českého darwinisty Aloise Mrázka, měl možnost seznámit se s darwinismem, který ovlivnil jeho biologické pojetí války a boje. Toto své biologické pojetí představil ve své studii *Pud bojový*, ve které se pokusil o hlubší pochopení primárních vnitřních činitelů bojového chování. Člověka považoval za živočicha v základě bojovného, kterého charakterizují vnitřní pohnutky k boji, jež mají základ v pudovém chování, a které si v různém rozsahu uvědomuje, a zkušenosti s bojovým chováním. Teyrovského spis byl určen nejen širší veřejnosti, ale zejména těm, kteří pečují o brannou výchovu národa a mají tak možnost uvědomělou a poučenou výchovou usměřňovat či

regulovat bojové chování svých občanů k prospěchu jednotlivců i společnosti. Na pud bojový je podle něho možné působit buď pozitivně, podporou jeho rozvoje, nebo negativně, jeho potlačováním. Teyrovský varoval před oběma extrémů tohoto působení, a sám nabádal spíše k vyváženému pěstování pudu bojového a posilování soudržnosti národního celku a vlasteneckého citění.

Ve svém spise Teyrovský odmítl zavádění jakýchkoliv biologických teorií do společenské a politické problematiky. Distancoval se tak od názorů holandského sociologa Rudolfa Steinmetze a hlásil se ke stanovisku a pojetí války, zastávanému Edvardem Benešem a Bohumilem Němcem. Odkazem na tyto uznávané autority se Teyrovský patrně snažil dodat autoritu svému spisu a svým názorům. Varoval dále zejména před aplikací biologických principů na politiku a zneužití darwinismu k obhajobě války a její kulturní prospěšnosti.

Musím se však ještě zmínit o myšlenkovém obratu, který Teyrovský prodělal po německé okupaci 1939, kdy se ve funkci zmocněnce výboru *Národního souručenství* pro kulturní otázky, ideovou a výchovnou činnost, a později také pro rasové otázky, stal přesvědčeným obhájcem a propagátorem německé politiky, zejména německé rasové politiky. Ve své studii *Význam rasy*, která vyšla již v období Protektorátu, podává nejen přehled rasové politiky a rasové hygieny v Německé říši, a posléze i v Protektorátu, ale také obhajobu a chválu norimberských protizidovských zákonů. V této studii je patrný myšlenkový a ideologický posun, který Teyrovský během necelých deseti let prodělal. Zatímco ve studii *Pud bojový* sice připustil, že biologické zákony lze vztáhnout i na člověka, ale nevyvozoval z této teze žádné politické nebo sociální aplikace, ve studii *Význam rasy* již zcela nepokrytě přijímal německou rasovou politiku a obhajoval její význam při řešení zeměpisně-politických otázek.

Emanuel Moravec, patřil před rokem 1939 k československým předním vojenským teoretikům a studoval válku z rozličných perspektiv – sociální, psychologické a politické. Ve dvacátých a třicátých letech byl stoupencem Tomáše Garrigue Masaryka a jeho politiky i filosofie. Po vzniku Protektorátu prodělal podobně jako Teyrovský intelektuální a politický obrat a stal se jedním z nejvýznamnějších představitelů české kolaborace v době nacistické okupace – zastával funkci ministra školství a lidové osvěty v protektorátní vládě a z této funkce stejně jako Teyrovský ovlivňoval širší českou veřejnost, mezi kterou šířil nacistickou politickou propagandu a program převýchovy českého národa v duchu národně-socialistických idejí. Pod vlivem těchto změn se proměnil i Moravcův přístup k válce a válečné strategii.

V díle *Vojáci a doba*, které napsal z podnětu prezidenta Masaryka ještě před začátkem nacistické okupace, Moravec odmítal apologetické pojetí války a distancoval se od názoru vědců, kteří vyzdvihovali užitečnost válek po stránce civilizační a kulturní a obhajovali tak jejich

kladnou hodnotu; například holandský sociolog Rudolf Steinmetz, německý generál Friedrich von Bernardi, německý teolog Friedrich von Bernardi nebo americký sociolog Edward Alsworth Ross. Rozhodně se však Moravec, voják z povolání nehlásí k pacifistické filosofii války. Připustil, že válka má sice značná negativa, ale domníval se, že ji nelze hodnotit pouze podle jejích stinných stránek. Válku vnímal jako nezbytnost, trvalý jev společenského života, a spíše než na její negativa upozorňoval na její sociální klady. Domníval se, že je nesprávný jak přístup, který válku v každém případě obhajuje, tak přístup, který ji v každém okamžiku zavrhuje. Přičemž se odvolával názoru a autority Tomáše Garrigue Masaryka. Podobně jako Beneš nebo Němec připouštěl nutnost a povinnost války v případě ohrožení existence národa. Přičemž největší riziko pro samostatnou existenci národa viděl v nacistickém Německu.

Pro dokreslení obrazu Emanuela Moravce a jeho pojetí války po vzniku Protektorátu bych ráda zmínila jeho studii *O smyslu dnešní války*. V této studii Moravec sice nerozváděl vlastní pojetí války ani nehovořil o využití biologických poznatků při řešení společenských a politických otázek, ukázal zde však proměnu jeho ideologického a politického stanoviska. Z textu je patrný jeho příklon k německé nacistické ideologii a k jejímu novému pojetí války a boje.

Na závěr této části musím stejně jako u rozboru děl Edvarda Beneše a Bohumila Němce podotknout, že touto analýzou děl tří prvorepublikových autorů jsem došla k závěrům jen s omezenou platností a jen pro velmi úzký kontext. Pro důkladnější pochopení pojetí války a boje u Mareše, Teyrovského a Moravce by bylo nutné podrobit zkoumání i další jejich díla, jejich paměti a vzpomínky, korespondenci a ostatní prameny uchované v archívu. Opět zde však musím zdůraznit, že takto rozsáhlý výzkum by značně překračoval rozsah standardní bakalářské práce. Tento provedený rozbor proto považuji za jakýsi obecný a úvodní náhled do problematiky pojetí války a boje u několika vybraných prvorepublikových autorů, jejichž vědecká a politická autorita za První republiky byla nesporná, a které měly v té době významný vliv na českou veřejnost, a tudíž i na utváření jejího pohledu na problematiku války a boje, stejně jako na její recepci biosociálních teorií, které se do Československa šířily zejména prostřednictvím studií německých autorů.

Shrnutí

Po rozboru těchto několika děl prvorepublikových autorů jsem dospěla k přesvědčení, že u předních českých vědeckých a politických představitelů První republiky se biosociální teorie příliš neujaly. Ani jeden ze zkoumaných autorů se před rokem 1939 nehlásil k sociálnímu darwinismu a naopak všichni odmítali jakékoliv sociální nebo politické aplikace darwinismu, respektive využití jeho ústředních principů *boje o život a přežití nejsilnějších* k obhajobě války jako nositelky vývoje

a kultury. Všichni zkoumaní autoři se distancovali od apologetiků války, za které označovali zejména německé vědce a autory. Nabízí se otázka, zda odmítavý postoj českých elit nesouvisel s politickými vztahy mezi Československem a nacistickým Německem ve dvacátých až třicátých letech 20. století, avšak tato teze by vyžadovala důkladnějšího prozkoumání, aby ji bylo možné verifikovat.

U všech zkoumaných autorů jsem v určité podobě našla tezi, že válku nelze absolutně ani obhájit, ani odsoudit. Všichni autoři se stejně tak distancují od pojetí války ve filosofii moci, stejně jako od pacifistické teorie, absolutně odmítající válku. I vzhledem k politickým zkušenostem s prodělanou první světovou válkou a tušením a obavám z války budoucí, si uvědomovali realitu a nevyhnutelnost válečných konfliktů pro lidskou společnost. Všichni obhajovali nutnost národa hájit v případě ohrožení vlastní existenci, třeba i násilnými prostředky.

U některých českých vědců a filosofů, nejzřetelněji u Emanuela Moravce a Vladimíra Teyrovského, došlo po vzniku Protektorátu a k pod vlivem nacistické ideologie a propagandy k ideologickému a politickému obratu, který ovlivnil i jejich pohled na problematiku války a boje a obecně na uplatnění biologických teorií v sociální a politické otázce. I zde se domnívám, že toto téma – politické biologismy v období nacistické okupace – by si zasloužilo důkladnější prozkoumání. V rámci svého bádání jsem tak spíše než k odpovědím dospěla k mnoha dalším otázkám a možným směrům, kudy by se mohl ubírat můj další výzkum.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Přehledová literatura, encyklopedie, slovníky, příručky, rejstříky

- ADLT, Jaromír a kol. *Galerie nesmrtelných, III. část. Akcent*, Třebíč 1999.
- GELLATELY, Robert. *Kdo podporoval Hitlera: společenský souhlas a režimní nátlak v nacistickém Německu*. Prostor., Praha 2003.
- HAVRÁNEK, Jan, a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy. III. díl, 1802–1918*. Karolinum, Praha 1997.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Portál, Praha 2005.
- HROCH, Miroslav a kol. *Úvod do studia dějepisu*. SPN, Praha 1985.
- CHURANĚ, Milan. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století, díl II*. Libri, Praha 1998.
- JANKO, Jan. *Vědy o životě v českých zemích 1750–1950*. Archiv AV ČR, Praha 1997.
- KRAGH, Helge S. *An Introduction to the historiography of science*. Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- NAKONEČNÝ, Milan. *Vlajka. K historii a ideologii českého nacionalismu*. Chvojko nakladatelství, Praha 2001.
- OLIVOVÁ, Věra. *Edvard Beneš. Společnost Edvarda Beneše*, Praha 1994.
- TOMEŠ, Josef. *Český biografický slovník XX. století. III. díl*. Paseka, Praha 1999.

Primární literatura:

- BENEŠ, Edvard. *Válka a kultura*. Československý vědecký ústav vojenský, Praha 1922.
- BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce*. Společnost Edvarda Beneše, Praha 1944.
- CLAUSEWITZ, Carl von. *O válce*. Academia, Praha 2008.
- DARWIN, Charles. *Cesta kolem světa: Přírodovědcova cesta kolem světa na lodi Beagle*. Mladá fronta, Praha 1959.
- DARWIN, Charles. *O původu člověka*. Academia, Praha 1970.
- DARWIN, Charles. *O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1953.
- DARWIN, Charles. *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Academia, Praha 2007.
- DARWIN, Charles. *The origin of species*. Penguin Books, London 1985.
- DARWIN, Charles. *Vlastní životopis*. Osvěta, Praha 1951.
- DARWIN, Charles. *Voyage of the Beagle*. Penguin Books, London 1989.
- MAREŠ, František. *Otázky filosofické, národní a sociální v politice*. Neklan, Praha 1997.
- MORAVEC, Emanuel. *Obrana státu. II. samostatná část díla „Vojáci a doba“*. Svaz československých důstojníků, Praha 1935.
- MORAVEC, Emanuel. *O smyslu dnešní války. Cesty současné strategie*. Orbis, Praha 1941.
- NĚMEC, Bohumil. *Válka s hlediska biologického*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1934.
- TEYROVSKÝ, Vladimír. *Pud bojový*. Vojenský ústav vědecký, Praha 1938.
- TEYROVSKÝ, Vladimír. *Význam rasy*. Zemské ústředí osvětových sborů, Praha 1943.

Sekundární literatura:

- BABÁK, Edward. *O teorii vývojové. Přehled myšlení o vývoji tvorstva*. Příroda a škola, Brno 1904
- BOWLER, Peter J. *Evolution: the history of an idea*. University of California Press, London 1989.

- BOWLER, Peter J. *The Non-darwinian Revolution*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1988
- BROWNE, Janet. *Darwin's Origin of Species*. Atlantic Books, London 2006.
- BROWNE, Janet. *Darwinův Původ druhů. Biografie*. Nakladatelství Pavel Dobrovský – Beta, Praha 2007.
- BOUČEK, Bedřich, a kol. *Základy darwinismu*. SPN, Praha 1956.
- ČELAKOVSKÝ, Ladislav. *Rozpravy o Darwinově teorii a o vývoji rostlinstva*. F. Bačkovský, Praha 1894.
- ČELAKOVSKÝ, Ladislav. *Úvahy přírodovědecké o Darwinově teorii*. Osvěta, Praha 1877.
- ČERNÝ, Václav. *Rasismus, jeho základy a vývoj*. Votobia, Olomouc 1995.
- DODEL, Arnold. *Možšíš či Darwin?: Školní otázka*. Tiskový výbor čs. soc. dem. strany dělnické, Praha 1907.
- DURDÍK, Josef. *Návštěva u Darwina*. Osvěta, 1876, č. 10, str. 717–727.
- DURDÍK, Josef. *O pokroku přírodních věd*. Vesmír, 1874, str. 86.
- DURDÍK, Josef. *O učení Darwinově*. Osvěta, 1871, str. 51.
- GASMAN, Daniel. *Scientific origins of national socialism*. Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey 2004.
- HADAČ, Emil, a HOŘAVKA, František. *Darwin a tvůrčí darwinismus*. In: DARWIN, Charles: O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život. ČSAV, Praha 1953.
- HAINER, Vojtěch, a kol. *Přehled vývojových nauk a základy šlechtitelství*. SPN, Praha 1958.
- HAINER, Vojtěch. *Původ a vývoj člověka*. SPN, Praha 1959.
- HAWKINS, Mike. *Social Darwinism in American and European thought*. Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- HERMANN, Tomáš, a ŠIMŮNEK, Michal. *Between Science and Ideology: The Reception of Darwin and Darwinism in Czech Lands, 1859–1959*. In: ENGELS, Eve-Marie, GLICK, Thomas F., and contributors. *The Reception of Charles Darwin in Europe*. Continuum, London 2008.
- HERMANN, Tomáš, MARKOŠ, Anton, a NEUBAUER, Zdeněk. „Darwinismus je mrtev“ – a co dál?. Vesmír, 85, září 2006, str. 560–564.
- HERMANN, Tomáš, a ŠIMŮNEK, Michal. *Dějiny biologie jako obor mezi vědami přírodními a společenskými*. Sociálně vědy a humanistika očima mladých. VEDA, Bratislava 2006, str. 325–332.
- HERMANN, Tomáš. *Emanuel Rádl a české dějepisectví*. FF UK, Praha 2002.
- JANKO, Jan. *Darwinovo místo ve vývoji biologie a český evolucionismus*. Časopis národního muzea, řada přírodovědecká 152, 1983, str. 170 – 183.
- KEITH, Arthur. *O původu člověka*. Volná myšlenka, Praha 1935.
- KEITH, Arthur. *Place of prejudice in modern civilization*. William & Norgate, London 1931.
- KEVLES, Daniel J. *In the Name of Eugenics. Genetics and the Uses of Human Heredity*. Alfred A. Knopf, New York 1985.
- KNOTOVI, Renáta a Richard. *Charles Darwin*. Horizont, Praha 1989.
- KODYM, Filip Stanislav. *Čemu učí Darwin?* E. Grégr, Praha 1876.
- KODYM, Filip Stanislav. *Novější názory o stvoření světa a někdejším obyvatelstvu jeho jak postupem času se měnilo*. E. Grégr, Praha 1876.
- KODYM, Filip Stanislav. *Procházky v oboru přírodních věd*. Nákladem spolku pro vydávání laciných knih českých, Praha 1877.
- KOMÁREK, Stanislav. *Nad Darwinovým „Původem druhů“*. Vesmír 87, 8/2008.
- KREJČÍ, Jan. *Člověk a příroda*. In: Časopis přírodnický Živa, 1866.

- DARWIN, Leonard. *Co je to eugenika?* E. Grégr, Praha 1936.
- MATOUŠKOVÁ, Božena. *The beginnings of Darwinism in Bohemia*. Folia Biologica, Praha 1959.
- MELNIKOV, Michail Ivanovič a kol. *Základy darwinismu*. SPN, Praha 1954.
- MRÁZEK, Alois. *O nauce vývojové (theorii descendenční)*. Kurz šesti přednáškový. J. Otto, Praha 1907.
- OPOLECKÝ, E. *O vývoji tvorstva dle Darwina*. Dělnická akademie, Praha 1899.
- PURKYŇE, Jan Evangelista. *Austria polyglotta*. E. Grégr, Praha 1867.
- PURKYŇE, Jan Evangelista. *Člověk a příroda*. In: Časopis přírodnický Živa, 1853, str. 134.
- RÁDL, Emanuel. *Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století*. Laichter, Praha 1909.
- RÁDL, Emanuel. *Dějiny biologických teorií novověku I*. Academia, Praha 2006.
- RÁDL, Emanuel. *Dějiny biologických teorií novověku II*. Academia, Praha 2006.
- *Seznam přednášek, kteréž se odbývají budou na c. k. české Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze*. Díly I. (1882 - 1892) – VI. (1917/18 – 1918/19). Vydal Akademický senát c. k. české univerzity Karlovy Ferdinandovy v Praze. Uloženo v Archivu UK.
- ŠEDIVÝ, Ivan. *Velká válka 1914 – 1918*. In: ČČH, č. 1, 96/1998, s. 1–24.
- TIMIRJAZEV, Kliment Arkad'jevič. *Krátký výklad Darwinovy teorie*. Brázda, Praha 1949.
- TOMÍČEK, Jan Slavomír. *Doba prvního člověčenstva aneb úplnější vyličení stavu prvního pokolení lidského*. České museum, Praha 1846.
- WEINDLING, Paul J., TURDA, Marius. *Blood and homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900 – 1940*. Central European University Press, Budapest 2007.

Denní tisk:

- Český deník – List národního souručenství. *Plenární schůze Výboru Národního souručenství*. 12.7.1941, s. 3.
- Lidové noviny. *Jazykové hledisko a rasová příbuznost*. 28.10.1942, str. 3.

Internetové odkazy:

- <http://darwin-online.org.uk> – The Complete Work of Charles Darwin Online
- <http://www.aboutdarwin.com> – Dedicated to the Life & Times of Charles Darwin
- <http://cotoje.mlp.cz> - Všeobecná encyklopedie

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1 – Ukázky z Darwinova díla *O vzniku druhů přírodním výběrem*

Příloha 2 – Ukázky z Darwinova díla *O původu člověka*

PŘÍLOHY

Na anglických webových stránkách <http://darwin-online.org.uk> je vystavená kompletní naskenovaná bibliografie Charlese Darwina, opatřená fulltextovým vyhledávačem. Do tohoto vyhledavače jsem postupně zadala pojmy *válka, boj a bojování* (v anglickém znění: *war, fight, fighting, battle, battling, struggle a struggling*) a vyhledala jsem je v 6. vydání Darwinova díla *The Origin of species by means of natural selection, or preservation of favoured races in the struggle for life* (John Murray, London 1872) a ve 2. vydání knihy *The Descent of man, and selection in relation to sex* (John Murray, London 1882). Nalezené pasáže jsem poté dohledala v aktuálních českých překladech Darwinových děl – *O vzniku přírodním výběrem* z roku 2007, který vznikl právě na základě 6. anglického vydání z roku 1872, a *O původu člověka* z roku 2006, který vznikl na základě přepracovaného 2. anglického vydání z roku 1874. Na následujících stránkách uvádím přepis většiny z nalezených pasáží, které obsahují vyhledávaná slova *válka, boj a bojování*. Vynechala jsem pouze odkazy, v nichž jsou tato slova užita buď v přeneseném významu, nebo v souvislostech, které se nevztahují k danému tématu, nebo se zabývají specifickými příklady, pro účel tohoto výzkumu příliš konkrétními a detailními.

Příloha 1 – Ukázky z Darwinova díla *O vzniku druhů přírodním výběrem*³⁰⁰

ÚVOD

*„V další kapitole pojednáme o **boji o přežití** mezi všemi organismy celého světa, který je nevyhnutelný kvůli jejich množení geometrickou řadou. Jde o Malthusovo učení, uplatněné na celou živočišnou a rostlinnou říši. Jelikož se v rámci každého druhu rodí daleko více jedinců, než může přežít, a jelikož se proto stále dokola opakuje **boj o přežití**, bude mít ve složitých a čas od času se měnících vnějších podmínkách každý jedinec, který se třeba jen nepatrně jakkoliv změní ve svůj prospěch, větší šanci přežít a bude tak vlastně „přírodou vybrán“. Podle přísných zákonů dědičnosti pak bude mít každá vybraná varieta tendenci rozmnožovat své nové pozměněné formy.“ (str. 31–32)*

Kapitola II. – PROMĚNLIVOST V PŘÍRODĚ

*„Jsou to tedy právě ty nejlépe prospívající nebo, jak mohou být nazvány, dominantní druhy, tedy druhy rozšířené nejdále po světě, druhy nejrozšířenější v rámci jednoho území a druhy s největším počtem jedinců, které nejčastěji dávají vzniknout výrazným varietám či, jak se na to dívám já, počínajícím druhům. A to se snad dalo předpokládat, neboť aby variety kteréhokoliv stupně přežily, nutně musí **soupeřit** s ostatními obyvateli území a druhy, které jsou dominantní, budou spíše plodit potomstvo, které ačkoliv je trochu odlišné, dědí i ty vlastnosti, které umožňovaly jejich rodičům převládnout nad spoluobyteli.“ (str. 79)*

Kapitola III. – BOJ O PŘEŽITÍ

*„Na základě **boje o přežití** bude každá sebenepatrnější odchylka vzniklá z jakékoliv příčiny a jakkoliv prospěšná jedincům kteréhokoliv druhu v jejich nekonečně složitých vztazích k jiným organismům a v jejich vnějších životních podmínkách, směřovat k zachování těchto jedinců a bude zpravidla děděna jejich potomky. Daní potomci tak budou mít větší **šanci na přežití**, neboť jen malé množství z mnoha narozených jedinců kteréhokoliv druhu zůstává naživu. Tento princip, podle kterého je každá nepatrná odchylka, je-li užitečná, zachována jsem nazval **přírodní výběr**, abych tak naznačil jeho podobnost k výběru prováděnému člověkem. Výraz **přežití***

³⁰⁰ DARWIN, Charles: *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Academia, Praha 2007.

silnějšího, často užívaný panem Herbertem Spencerem, je však přesnější a někdy je i stejně vhodný. Viděli jsme, že člověk může výběrem dosáhnout velkých výsledků a může přizpůsobovat organismy ke svému vlastního užítku hromaděním nepatrných, ale užitečných odchylek, které mu poskytuje ruka přírody. **Přírodní výběr**, jak později uvidíme je však síla neustále připravená tvořit a je tak nepoměrně mocnější než chabé úsilí člověka, jako jsou díla přírody mocnější než díla umění.“ (str. 86)

„Není nic snadnějšího než slovy uznat skutečnost, že **boj o přežití** je všudypřítomný, a není nic tak těžkého, alespoň tak to vidím já, než to mít neustále na zřeteli. „ (str. 87)

„Měl bych předem podotknout, že termín **boje o přežití** používám v širokém a přeneseném smyslu a zahrnuji do něho závislost jednoho organismu na druhém a také, což je důležitější, beru ohled nejen na samotný život jedince, ale i na jeho úspěch v zanechání potomstva. O dvou hladovějících psových šelmách se může právem říct, že mezi sebou **bojují** o to, která získá potravu a přežije. Avšak o rostlině na hranici pouště se říká, že **zápasí o život** se suchem, ačkoliv by spíše bylo lepší říct, že je závislá na vlhkosti.... V těchto několika prolínajících se významech užívám pro zjednodušení souhrnného termínu **boj o přežití**.“ (str. 87)

„**Boj o přežití** vyplývá ze značné rychlosti, kterou se všechny organismy většinou množí... A tak, protože přichází na svět více jedinců než kolik jich může přežít, musí v každém případě docházet k **boji o přežití**, ať již jednoho jedince s druhým jedincem stejného druhu, nebo s jedinci jiných druhů, nebo s vnějšími životními podmínkami. Jde o Malthusovo učení, užité mnohonásobnou silou pro celou živočišnou i rostlinou říši, protože v tomto případě není možné uměle zvětšit množství potravy nebo rozumně zabránit páření. Ačkoliv počet jedinců některých druhů může nyní více či méně narůstat, nemůže tomu tak být u všech druhů, neboť svět by je všechny neuživil.“ (str. 88)

„Díváme-li se na přírodu, musíme mít stále na paměti předchozí úvahy a nikdy nesmíme zapomínat na to, že o každém jednotlivém organismu kolem nás lze říct, že má potenciál rozmnožit se do co možná největšího množství, že každý organismus žije díky **boji** podstoupenému v některém životním období a že těžká pohroma nevyhnutelně postihuje buď staré nebo mladé jedince každé generace či všechny v opakujících se obdobích.“ (str. 91)

„Zdá se, že vliv podnebí nemá žádný vztah k **boji o přežití**, ale protože podnebí zužuje zásoby potravy, přináší s sebou nejtěžší boj mezi jedinci ať již stejného druhu, či odlišných druhů, kteří jsou závislí na stejné potravě.“ (str. 92–3)

„...podnebí působí hlavně nepřímo zvýhodňováním jiných druhů...“ (str. 92)

„Vzroste-li příliš počet jedinců nějakého druhu na velmi malém území díky mimořádně příznivým okolnostem, velmi často zasáhne epidemie..., což je hraniční zábrana množení, nezávislá na **boji o přežití**.“ (str. 93)

„Byly zaznamenány mnohé příklady, ukazující, jak složité a neočekávané jsou zábrany množení a vztahy mezi jednotlivými organismy, které spolu musí na jednom území soupeřit.“ (str. 94)

„Neustále **dochází k bitvě za bitvou** s proměnlivým úspěchem, a přeci jsou v delším časovém horizontu síly tak vyrovnané, že tvář přírody zůstává neměnná po dlouhé časové úseky, ačkoliv by k vítězství jednoho organismu nad druhým často pomohla vskutku jen nepatrná maličkost.“ (str. 96)

„Jaký **boj** se tu asi po dlouhá staletí odehrával mezi četnými druhy stromů, z nichž každý dával ročně tisíce semen; jaká **válka** hmyzu proti hmyzu, hmyzu se slímadly a jinými živočichy, ptáky a dravou zvěří!“ (str. 98)

„Závislost jednoho organismu na druhém, například cizopasnika na jeho hostiteli, zpravidla spojuje organismy v soustavě přírody od sebe vzdálené. Tak je to také často u těch, o kterých je možno říct, že mezi sebou **bojují o přežití**, jako v případě kobylek a čtvernohých býložravců. Ale **boj** bude určitě ještě tužší mezi jedinci jednoho druhu, protože ti žijí na stejném území, živí se stejnou potravou a jsou vystaveni stejnému nebezpečí. Mezi varietami stejného druhu bude **boj** zpravidla podobně krutý a často vidíme, že bývá brzy rozhodnut.“ (str. 98)

„Protože se druhy stejného rodu zpravidla, ne však vždy poněkud podobají ve zvycích a tělesné soustavě a vždy ve stavbě, bude **boj** mezi druhy stejného rodu zpravidla ostřejší, začnou-li mezi sebou **soupeřit**, než mezi druhy různých rodů.... Lze snadno pochopit, proč je nejtvrďší konkurence právě mezi příbuznými formami, které zabírají přibližně stejné místo v hospodářství přírody. Ale snad ani v jednom případě nejsme schopni přesně říct, proč ve velkém **souboji o přežití** zvítězil jeden druh nad druhým.“ (str. 99–100)

„...že se stavba každého organismu v nejpodstatnějších, ale často skrytých rysech, vztahuje ke všem ostatním organismům, se kterými daný organismus **soupeří** o potravu nebo o území a kterým musí unikat nebo které loví...“ (str. 100)

„Uvažujeme-li o tomto **souboji**, můžeme se utěšovat plnou vírou v to, že **válka v přírodě** není nepřetržitá, že tu není pocit strachu, že smrt je zpravidla náhlá a že zdatní, zdraví a šťastní jedinci přežívají a množí se.“ (str. 101)

Kapitola IV. – PŘÍRODNÍ VÝBĚR ČILI PŘEŽITÍ SILNĚJŠÍHO

„Několik autorů neporozumělo termínu **přírodní výběr**, nebo k němu měli jisté výhrady... Někteří si dokonce představovali, že **přírodní výběr** způsobuje proměnlivost, zatímco ve skutečnosti pouze zachovává ty odchylky, které jsou pro dané jedince v daných podmínkách výhodné.“ (str. 103)

„V doslovném smyslu je termín **přírodní výběr** bezpochyby chybný, ale kdo kdy vyčítal chemikovi, že mluví i výběrové afinitě různých prvků. A přesto nelze doslova říct, že kyseliny si vybírají zásady, se kterými se mísí radši. Zaslých jsem, že mluvím o **přírodním výběru** jako o nějaké aktivní síle či dokonce Božství, ale kdo vyčítá jinému autorovi, že o gravitační síle mluví jako o síle, která ovládá pohyby planet? Každý ví, co je myšleno a co znamenají tyto metaforické výrazy, které jsou pro stručnost téměř nevyhnutelné.“ (str. 104)

„Protože mezi sebou všechny organismy jedné oblasti **soupeří** dobře vyváženými silami, mohla by často velmi jemná uzpůsobení ve stavbě nebo zvycích dát jednomu z nich náskok před ostatními... Nemůžeme jmenovat ani jedinou oblast, ve které by byli původní obyvatelé tak uzpůsobeni sobě navzájem i vnějším životním podmínkám, že by ani jeden z nich nemohl být ještě zdokonalen a vylepšen.“ (str. 105)

„Člověk provádí výběr jen pro vlastní prospěch, příroda jen ve prospěch organismu, na který působí.“ (str. 106)

„Obrazně lze říct, že **přírodní výběr** den co den a hodinu co hodinu zkoumá na celém světě každou, i nejmenší odchylku, zahrnuje špatné, zachovává a rozvíjí dobré, nehlukně a nepozorovaně pracuje „kdekoli a kdykoli“ na vylepšení každého organismu ve vztahu k organickým i neorganickým podmínkám života.“ (str. 107)

„A to mne vede k tomu, abych řekl několik slov o tom, co nazývám **pohlavním výběrem**. Tento typ výběru nezávisí na **boji o přežití**, ale na **souboji** mezi dvěma jedinci stejného pohlaví, nejčastěji samci, o jedince pohlaví opačného. Výsledkem pro neúspěšného soka není smrt, ale jen méně početné, nebo vůbec žádné potomstvo. **Pohlavní výběr** je tedy méně tvrdý než **výběr přírodní**. Nejstatnější samci, tedy ti, kteří jsou nejlépe přizpůsobeni svému postavení v přírodě, zanechávají zpravidla nejvíce potomků. V mnoha případech však vítězství ani tak nezávisí na síle, jako spíše na zvláštních zbraních, které mají pouze samci.“ (str. 110–111)

„Domnívám se tedy, že mají-li samci a samice jakéhokoliv živočicha všeobecně stejný způsob života, ale liší-li se ve stavbě a zbarvení či v nějakém ozdobném znaku, jsou tyto rozdíly především výsledkem **pohlavního výběru**, což znamená, že někteří samci měli v předchozích po sobě jdoucích generacích nepatrně lepší zbraně, účinnější obranné prostředky či větší půvab než ostatní samci, a že tyto vlastnosti přenesli pouze na své samčí potomky.“ (str. 112)

„Pokud nová varieta v **boji o přežití** uspěje, pomalu se rozšiřuje ze svého centra a **soupeří** s původní formou ve stále větším okruhu.“ (str. 115)

„Vzácné druhy se tedy budou v jakémkoliv daném období pomaleji měnit a zdokonalovat a budou proto vyřazovány z **boje o přežití** uzpůsobenými potomky obecněji rozšířenějších druhů.“ (str. 130)

„Proto při uzpůsobování potomků každého druhu a za neustálého úsilí všech druhů zvýšit svůj počet bude šance na úspěch v **bitvě o přežití** tím větší, čím rozrůzněnější bude jejich potomstvo.“ (str. 152)

„Protože v každé plně obsazené krajině **přírodní výběr** nutně působí tak, že vybraná forma má před ostatními formami nějaké výhody v **boji o přežití**, budou mít zdokonalení potomci kteréhokoliv druhu sklon nahrazovat a vytlačovat na každém vývojovém stupni své předky a původní rodiče.“ (str. 141)

„Viděli jsme, že v každé oblasti jsou to především druhy početnějšího rodu, které vytvářejí nejvíc variet či začínajících druhů. To se ovšem dalo očekávat, neboť působí-li **přírodní výběr** tak, že dá v **boji o přežití** některému organismu výhody před jinými, bude hlavně působit na ty, které již nějakou výhodu mají.... A tak bude boj o plození nových a uzpůsobených potomků probíhat hlavně mezi většími skupinami, které se všechny snaží o početní vzrůst.“ (str. 144)

„Bylo by nicméně chybné se domnívat, že dokud nevznikly mnohé formy života, neexistoval tu **boj o přežití** a tedy i **přírodní výběr**. Jediný druh na nějakém izolovaném místě může vykazat prospěšné odchylky a následně projde proměnou množství jedinců, nebo vznikají dvě odlišné formy.“ (str. 149)

„Ale pokud se užitečné odchylky u některých jedinců vyskytují, budou mít tito jedinci jistě největší šanci na úspěch v **boji o přežití** a díky vlivnému působení dědičnosti budou směřovat k plození stejně zvýhodněných potomků. Tento **princip zachování či přežití silnějšího** jsem nazval **přírodním výběrem**.“ (str. 151)

„Proto při uzpůsobování potomků každého druhu a za neustálého úsilí všech druhů zvýšit svůj počet bude šance na úspěch v **bitvě o přežití** tím větší, čím rozrůznější bude jejich potomstvo.“ (str. 152)

„V každém růstovém období se snažily všechny rostoucí větve rozvětvit na všechny strany a přerůst a zahubit okolní výhonky a větve stejně, jako se snaží druhy a skupiny druhů předstihnout jiné druhy ve velkém **boji o přežití**.“ (str. 153)

Kapitola V. – ZÁKONY PROMĚNLIVOSTI

„Bez nadsázky se dá říct, že tu panuje neustálý **boj** mezi sklonem k návratu k méně uzpůsobenému stavu a vrozeným sklonem k další všestranné proměnlivosti na jedné straně, a mocí stálého výběru k udržení čistoty plemene na straně druhé.“ (str. 173)

„Nevidím důvod k pochybám o tom, že **boj** mezi **přírodním výběrem** na jedné straně a proměnlivostí a snahou o návrat k původním znakům na straně druhé časem ustane a že se i ty nejneobvyklejší orgány ustálí.“ (str. 174)

Kapitola VI. – ÚSKALÍ TEORIE

„Ten, kdo věří v **boj o přežití** a v **princip přírodního výběru**, uzná, že každý organismus neustále usiluje o rozmnožení svého počtu a že pokud nějaký organismus třeba i jen nepatrně změní způsob života nebo se odchýlí ve stavbě a získá tak výhodu nad nějakým jiným obyvatelem stejné oblasti, zaujme jeho místo, a to i když je sebeodlišnější od jeho vlastního místa.“ (str. 200)

„**Přírodní výběr** působí v každé dobře obsazené oblasti hlavně prostřednictvím vzájemné konkurence organismů, a proto vede k úspěchu v **bitvě o přežití** jen v souladu s měřítky dané oblasti. Ve větší oblasti totiž bude žít více jedinců a více rozrůzněných forem a konkurence zde bude přísnější, a tudíž se zvýší měřítko dokonalosti.“ (str. 227)

Kapitola XI. – O GEOLOGICKÉ POSLOUPNOSTI ORGANISMŮ

„Pokud by se mnozí obyvatelé některé oblasti uzpůsobili a zdokonalili, můžeme na základě principu kompenzace a na základě nesmírně důležitého vzájemného vztahu organismů v **souboji o přežití** předpokládat, že by každá forma, která se alespoň do určité míry nepřizpůsobila a nezdokonalila, byla snadno vyhubena.“ (str. 380)

„Je velmi obtížné mít neustále na paměti, že je početní vzrůst každého organismu neustále brzděn nepostřehnutelnými škodlivými vlivy a že stejné nepostřehnutelné vlivy plně postačují na to, aby způsobily vzácnost druhu a nakonec i jeho vyhubení. Tato skutečnost je tak málo vnímána, že neustále slýchám vyjádření údivu nad tím, že vyhynuly tak velké nestvůry jako mastodont a ještě starší dinosauři; jako by pouhá tělesná síla zaručovala vítězství v **souboji o přežití**. Jak poznamenal Owen, značná velikost může v některých případech naopak způsobit rychlejší vymírání, neboť větší tělo potřebuje více potravy.“ (str. 384)

„V jiném a obecnějším smyslu nové druhy převládají nad svými předchůdci, neboť musí v **souboji o přežití** porazit všechny starší formy, se kterými si značně konkurují.“ (str. 398)

Kapitola XII. – ZEMĚPISNÉ ROZŠÍŘENÍ

„Jelikož je proměnlivost každého druhu nezávislá vlastnost a bývá využita **přírodním výběrem** jen potud, pokud je pro jedince ve složitém **boji o přežití** nějak prospěšná, nebude stupeň uzpůsobení různých druhů stejný.“ (str. 413)

Kapitola XIV. – VZÁJEMNÉ VZTAHY ORGANISMŮ, MORFOLOGIE, EMBRYOLOGIE, ZAKRNĚLÉ ORGÁNY

„Viděli jsme konečně, že **přírodní výběr**, který pramení z **boje o přežití** a který téměř nevyhnutelně působí vyhynutí forem a rozbíhání znaků u mnoha potomků různých rodičovských druhů, objasňuje závažný a všeobecný rys příbuznosti všech organismů, totiž podřazenost skupin jiným skupinám.“ (str. 487)

ZOPAKOVÁNÍ A ZÁVĚR

„Neexistuje žádný důvod, proč by principy, které tak účinně působily při domestikaci, nemohly působit v přírodních podmínkách. V zachování zvýhodněných jedinců a plemen ve stále se opakujícím **boji o přežití** vidíme nejmocnější a stále působící prostředek výběru. **Boj o přežití** nevyhnutelně vyplývá z vysokého stupně početního růstu geometrickou řadou, který je společný všem organismům.“ (str. 523)

„Na žijící formy se zpravidla pohlíží jako na organismy celkově výše postavené na organickém žebříčku než dávné formy; a musí být výše postavené, přemohly-li tyto pozdější a zdokonalenější formy v **souboji o přežití** starší a méně uzpůsobené organismy.“ (str. 531)

„V přírodě tak z **války, hladu a smrti** přímo plyne nejušlechtilejší věc, kterou jsme schopni pochopit, totiž vznik vyšších živočichů.“ (str. 544)

Příloha 2 – Ukázky z Darwinova díla *O původu člověka*³⁰¹

Kapitola II. – O VÝVOJI ČLOVĚKA A OSTATNÍCH ŽIVOČICHŮ

„I dávní předci člověka se zřejmě, stejně jako všichni ostatní živočichové, někdy rozmnožili více, než pro kolik stačily životní prostředky. Určité proto museli občas **bojovat o svou existenci**, a podléhali tak neúprosnému **zákonu přírodního výběru**, díky kterému se příznivé odchylky buď příležitostně, nebo běžně zachovávaly, zatímco ty škodlivé byly potlačeny.“ (str. 63)

„Dnešní člověk, třeba i ten nejzaostalejší, je tím nejmocnějším živočichem, který se kdy objevil na této planetě. Rozšířil se mnohem více než jakákoliv vysoce organizovaná bytost a všichni ostatní živočichové před ním ustoupili do pozadí. Za tuto nesmírnou převahu vděčí člověk nesporně svým rozumovým schopnostem a svému společenskému způsobu života, které mu umožňují pomáhat svým bližním a bránit své druhy, a také své tělesné stavbě. Jak nesmírně důležité jsou tyto rysy, prokázal konečný výsledek **boje o zachování života**.“ (str. 64)

„Je-li pro člověka výhodou, že stojí pevně na svých nohou a má obě ruce a paže volné, o čemž nelze po jeho tak úspěšném **boji o zachování existence** pochybovat, nevidím důvod, proč by nemělo být pro předchůdce člověka výhodné pokračující napřimování a proměna ve dvounožce. Lépe se tak dovedl bránit kameny nebo útočit kyjem na svou kořist a jinak si opatřovat potravu. Nejlépe stavění jedinci se v dlouhodobém měřítku uplatnili nejlépe a přežili ve větším množství.“ (str. 68)

„Všichni živočichové mají sklon rozmnožovat se víc, než jim dovolují jejich životní prostředky, a to zřejmě platilo také o našich předcích, což muselo nevyhnutelně vést k **boji o život**, a tedy i k **přírodnímu výběru**.“ (str. 78)

Kapitola III. – POROVNÁNÍ DUŠEVNÍCH SCHOPNOSTÍ ČLOVĚKA A OSTATNÍCH ŽIVOČICHŮ

„Max Müller výstižně poznamenal: „Mezi jednotlivými slovy a gramatickými tvary každého jazyka ustavičně probíhá **boj o přežití**. Výstižnější, stručnější a snadnější tvary vítězí a za svůj úspěch vděčí svým vrozeným kvalitám.“ K významným příčinám zachování některých slov můžeme ještě připočítat jejich neotřelost a modernost, neboť každý člověk velice rád ocení drobné změny. A jestliže některá slova v **zápase o existenci** přežívají a zachovávají se, je to důsledkem **přírodního výběru**.“ (str. 109)

Kapitola IV. – POROVNÁNÍ DUŠEVNÍCH SCHOPNOSTÍ ČLOVĚKA A OSTATNÍCH ŽIVOČICHŮ – pokračování

„Ačkoliv mezi sebou některé sousední kmeny divochů neustále vedou **války**, ještě to nevyvrací skutečnost, že člověk je tvor společenský, neboť společenské instinkty se nikdy nevztahují na všechny jedince téhož druhu.“ (str. 128)

Kapitola V. – O VÝVOJI DUŠEVNÍCH A MORÁLNÍCH VLASTNOSTÍ V OBDOBÍ PREHISTORICKÉ A CIVILIZOVANÉ SPOLEČNOSTI

„Když se **utkaly** dva kmény divochů, které žily na jediném území, pak kmen, který měl více statečných a oddaných příslušníků, vždy ochotných varovat se navzájem před nebezpečím, pomáhat si a chránit jeden druhého, měl více předpokladů k přemožení druhého kmene, ovšem za předpokladu, že ostatní podmínky byly

³⁰¹ DARWIN, Charles: O původu člověka. Academia, Praha 2006.

vyrovnané. Nesmíme zapomínat, jak obrovský význam musí mít v nekonečných **válkách** přírodních lidí věrnost a statečnost.“ (str. 152)

„Člověk, který byl ochoten raději obětovat život než zradit své druhy, což je u divochů časté, po sobě mnohdy nezanechal žádné potomky, kteří by zdědili jeho ušlechtilou povahu. Nejstatečnější muži, kteří vždy stáli v **bojích** v první řadě a dobrovolně nasazovali životy za ostatní, v průměru umírali mnohem dříve než ostatní.“ (str. 153)

„V každé zemi, která má početnou armádu, jsou nejzdravější mladí muži odváděni na vojnu nebo se sami do armády hlásí. Jsou tak za **války** předčasně vystavováni nebezpečí smrti, často propadají mravní zkáze a nemohou se v mládí oženit. Naproti tomu menší a slabší muži chatrného zdraví zůstávají doma, a mají tak mnohem lepší možnost oženit se a zanechat po sobě potomky.“ (str. 157)

„**Přírodní výběr** působí na základě **boje o existenci** a ten je důsledkem rychlého rozmnožování.“ (str. 165)

„Jelikož však člověk podléhá stejným nepříznivým fyzickým vlivům jako nižší živočichové, nemá právo očekávat, že se bude moct vyhnout následkům **boje o existenci**. Kdyby nebyl v dávných dobách vystaven **přírodnímu výběru**, jistě by nedosáhl svého nynějšího postavení.“ (str. 165–166)

„Soudě podle toho, co víme o člověku a nižších živočiších, byly duševní a morální vlastnosti vždy natolik proměnlivé, že svým nositelům umožňovaly díky působení **přírodního výběru** stálý vývoj. Je zřejmé, že takovýto vývoj předpokládá souhru mnoha příznivých okolností, ale lze pochybovat o tom, že by tyto příznivé okolnosti dokázaly působit, kdyby se lidé tak rychle nemnožili, a tím nedocházelo k tak tvrdému **boji o život**.“ (str. 166)

Kapitola VI. – O PŘÍBUZNOSTI A RODOKMENU ČLOVĚKA

„Člověk podléhá četným a různorodým změnám, které způsobují stejné příčiny a které se řídí a přenášejí na základě stejných zákonů jako v případě nižších živočichů. Rozmnožil se tak rychle, že byl nutně vystaven **boji o přežití**, a tím i **přírodnímu výběru**.“ (str. 170)

Kapitola VII. – O LIDSKÝCH RASÁCH

„Vymírání je především důsledkem soupeřivosti jednotlivých kmenů a ras. Neustále působí i různé vlivy, které omezují počet všech přírodních kmenů, jako například pravidelně se dostavující hladomory a kočovný způsob života, a další průvodní jevy, jako umírání dětí, dlouhé období kojení, **války**, neštěstí, choroby, prostopášnost, únosy žen, infanticida a hlavně snížená plodnost. Jestliže se jediný z těchto vlivů byt nepatrně vystupňuje, příslušníci postiženého kmene začínají ubývat; a pokud je ze dvou sousedních kmenů jeden slabší a méně početný, vyústí to brzy v soupeření v podobě **války**, vraždění, kanibalismu, otroctví a konečného vstřebání poraženého kmene. I kdyby slabší kmen nebyl vyhlazen hned, jakmile ho začíná ubývat, proces pokračuje dále, až kmen úplně vyhyne.“ (str. 209)

„V **boji** dvou soupeřících národů má zřejmě nejvýznamnější vliv stupeň jejich civilizovanosti.“ (str. 209)

Kapitola VIII. – SEKUNDÁRNÍ POHLAVNÍ ZNAKY ČLOVĚKA

„U přírodních lidí, například Australců, jsou ženy stálou příčinou **svárů** mezi muži téhož kmene i mezi jednotlivými kmeny.“ (str. 242)

„Mohli bychom uvést i jiné podobné případy, avšak i kdybychom neměli žádné důkazy, bylo by možné z analogie vyšších primátů téměř s určitostí usoudit, že u člověka v raných stádiích jeho vývoje silně působil **zákon souboje**.“ (str. 243)

„...nejsilnější a nejstatečnější muži nejlépe obstávali v **boji o přežití** a o ženy a zanechali po sobě četnější potomstvo než jejich slabší sokové...“ (str. 244)

„Jak jsme již v souvislosti s fyzickou silou poznamenali, muži už sice o ženy **nesoupeří**, a tato forma výběru tedy vymizela, ale v dospělosti obvykle těžce pracují, aby uživilí sebe a rodinu, což zřejmě udržuje, a dokonce i vylepšuje jejich rozumové schopnosti a následně i zachovává současnou nerovnost mezi oběma pohlaví.“ (str. 247)

Kapitola IX. – SEKUNDÁRNÍ POHLAVNÍ ZNAKY ČLOVĚKA – pokračování

„U zvířat v přírodním stavu byly mnohé znaky vlastní samcům, jako jsou velikost, síla, zvláštní zbraně, statečnost a bojovnost, získány prostřednictvím **zákona souboje**. Podobně se jistě změnili i pololidští předci člověka, stejně jako jim příbuzní primáti, a protože divoši stále ještě **bojují** o získání žen, probíhá pravděpodobně podobný **proces výběru** u člověka ve větší či menší míře až dodnes.“ (str. 279)

Kapitola X. – CELKOVÝ PŘEHLED A ZÁVĚR

„Člověk má tendenci rozmnožovat se mnohem rychleji, než mu dovolují potravinové zdroje, a v důsledku toho je čas od času vystavován krutému boji o přežití, a přírodní výběr se tehdy uplatňuje co nejvíce.“ (str. 291)

„U několika velkých tříd živočišné říše, u savců, ptáků, plazů, ryb, hmyzu a dokonce i u koryšů, se rozdíl mezi oběma pohlavími řídí téměř stejnými zákonitostmi. Skoro všichni samci se dvoří samicím a jedině oni jsou také vyzbrojeni pro **souboje** se svými rivaly. Jsou obvykle větší a silnější a mají pro ně zcela nezbytné vlastnosti – odvahu a bojovnost.“ (str. 299)

„Člověk stejně jako každý jiný živočich dospěl ke svému dnešnímu postavení na vývojovém žebříčku **bojem o přežití**, k němuž nutně vedlo jeho rychlé rozmnožování; a jestli se rozmnoží ještě více, pak se obávám, že bude vystaven velmi tvrdému **boji**. V opačném případě by propadl nečinnosti a nadaní lidé by nedospěli o nic dále než lidé nenadaní, a proto nesmí být nijak bržděna přirozená rychlost příbytku lidské populace, ačkoliv vede k mnoha očividným zlům. Pro všechny lidi by mělo existovat svobodné **soupeření** a zákony ani zvyky by neměly bránit nejschopnějším jedincům, aby se plně uplatnili a aby mohli vychovat více potomků. **Boj o přežití** sice je a vždy byl důležitý, ale pokud jde o nejvyšší složky lidské povahy, působí zde mnohem významnější síly. Morální kvality se vyvíjejí buď přímo, či nepřímo a mnohem spíše pod vlivem zvyku, rozumových schopností, výchovy, náboženství apod. než cestou **přírodního výběru**. **Přírodnímu výběru** však můžeme s jistotou přičítat společenské instinkty, které jsou základem pro rozvinutí smyslu pro morálku.“ (str. 305)